

მსოფლიო პარლამენტარიზმის კვლევითი ცენტრი

ოთარ მეღვაძე

**კონსტიტუციონალიზმი
თეორიის საკითხები**

„ბათუმის უნივერსიტეტი“
2003

წინამდებარე მონოგრაფიაში განხილულია კონსტიტუციონალიზმის თეორიული საკითხების მთელი კომპლექსი: კონსტიტუციური სამართლის ადგილი სამართლებრივ სისტემაში, მისი სუბიექტები და წყაროები; კონსტიტუციის სახეები, ძირითადი ნიშნები და მოქმედების თავისებურებები. სამართლებრივი და პოლიტოლოგიური თვალთახედვით არის გაანალიზებული სახელმწიფოს უმთავრესი კონსტიტუციური მახასიათებლები, საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური საფუძვლები, კონსტიტუციური სამართალი და პოლიტიკური სისტემა.

განკუთვნილია იურისტებისა და პოლიტოლოგებისთვის, ამავე სპეციალობის სტუდენტებისა და ასპირანტებისთვის, კონსტიტუციონალიზმის თეორიული ასპექტებით დაინტერესებულ პირთათვის.

ISBN 99928-969-8-1

გამომცემლობა "ბათუმის უნივერსიტეტი"

©ო.მელქაძე, 2003

შინაარსი

წინათქმა	5
შესავალი – კონსტიტუციური სამართალი სამ განზომილებაში	7

თავი პირველი

კონსტიტუციური სამართლის თეორიული საფუძვლები

1-1. კონსტიტუციური სამართლის ადგილი სამართლებრივ სისტემებში	17
1-2. კონსტიტუციური სამართლის სუბიექტები და წყაროები	24
1-3. კონსტიტუციური სამართალი და პოლიტიკური სისტემა	36
1-4. ხელისუფლება, როგორც სახელმწიფო – სამართლებრივი ურთიერთობის ობიექტი	41

თავი მეორე

კონსტიტუცია და სახელმწიფო – პირდაპირი და უკუკავშირი

2-1. კონსტიტუციის ძირითადი ნიშნები და თავისებურებები	48
2-2. კონსტიტუციის სახეები და სტრუქტურა	55
2-3. კონსტიტუციის მიღების და შეჩერების წესი	67
2-4. კონსტიტუციური ცვლილებების ბუნება და არსი	73
2-5. კონსტიტუციის შესრულება და პირდაპირი მოქმედება	80
2-6. გარანტიები კონსტიტუციაში და კონსტიტუციური გარანტიები	86

თავი მესამე

სახელმწიფო მოწყობის კონსტიტუციური პრინციპები

3-1. კონსტიტუციური მოწყობის გაგებისთვის	92
3-2. სახალხო სუვერენიტეტი და მისი ფორმები	95
3-3. ხელისუფლების დანაწილება და ხელისუფლების ერთიანობა ...	101

3-4. სახელმწიფოს უმთავრესი კონსტიტუციური მახასიათებლები:	112
დემოკრატიული სახელმწიფო	114
ფედერაციული სახელმწიფო	117
სოციალური სახელმწიფო	118
სამართლებრივი სახელმწიფო	120
სამოქალაქო საზოგადოება	123

თავი მეოთხე

საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური საფუძვლები	
4-1. საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური რეგულირება	127
4-2. ეკონომიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები	132
4-3. სოციალური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები	137
4-4. პოლიტიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები.	
პოლიტიკური რეჟიმები	142
4-5. სულიერი ცხოვრების კონსტიტუციური საფუძვლები.	147
ავტორის შესახებ	155

წინათქმა

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციურ სამართალში იურიდიული ფაქტების სტრუქტურებისთვის ახალი სახელმძღვანელოს მომზადებას მოვკიდებ ხელი, რომელიც, ამასთან, პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობის სპეციალობების მაგისტრანტებისთვისაც არის გამიზნული. ცხადია, ყოველივე ამის გათვალისწინებით კონსტიტუციონალიზმის პრობლემები მრავალმხრივი თვალთახედვით დაექვემდებარა ანალიზს. რა თქმა უნდა, განსაკუთრებული ყურადღების საგანი კონსტიტუციონალიზმის თეორიული საფუძვლები და ძირითადი პრინციპები უნდა გამხდარიყო. თეორიული საკითხების განზოგადებულ აღწერას, მისი გარკვეული მრავალფეროვნების საილუსტრაციოდ, შედარებითი მეთოდით მოძიებული კონკრეტული პრაქტიკის ამსახველი ფაქტურა ვაახლე ერთგვარ არგუმენტად.

ვერ ვიტყვი — კალამი გამექცა-მეთქი, უბრალოდ, ვეცადე, კონსტიტუციონალიზმის თეორიის საკითხების სამართლებრივი და პოლიტოლოგიური თვალსაზრისი მეტ-ნაკლები სისრულით განმეხილა. შედეგად, ისეთი მასალა მივიღე, რომელიც სახელმძღვანელოს პროგრამის ყველა საკითხს მოიცავს. მაგრამ ნამოიჭრა მოცულობის პრობლემა, მისი ფორმატი სახელმძღვანელოსთვის, უდავოდ, მოჭარბებული გამოვიდა. არადა, ქართულ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ლიტერატურაში კონსტიტუციური სამართლის თეორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხები ჯერაც არ გამხდარა ცალკე, კომპლექსური განხილვის საგანი. ამასთან, თეორიული კონცეფციებისა თუ ცალკეული დებულებების კვალობაზე, შედარებითი ანალიზის მეთოდით მოძიებულმა კონკრეტულმა ფაქტურამ თავისებური დატვირთვა შემატა საბოლოო სახით ჩამოყალიბებულ მასალას. ამგვარი მეთოდოლოგიით მიღებული ინფორმაცია, პირველ რიგში, თავად კონსტიტუციონალიზმის თეორიული საფუძვლების სტაბილურობისა თუ დინამიკურობის შეფასების გარკვეულ შესაძლებლობასაც ქმნის.

ასეთი მიდგომა შეიძლება საინტერესო იყოს ყოველი ქვეყნის ეროვნულ საკონსტიტუციო სამართალში მიმდინარე პროცესის შესაფასებლადაც. ნებისმიერი ქვეყნის კონსტიტუციის არათუ მხოლოდ ქმედითობა, არამედ პროგრესულობაცა და დინამიკურობაც, ბევრად იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ შესაბამისობაშია სახელმწიფოში არსებული პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური, ანუ ე. წ. გარემო პირობები ძირითადი კანონის საფუძვლად ჩადებულ კონსტიტუციურ პრინციპებთან, რამდენად დინამიკურია იგი სწორედ ამ პირობების ცვალებადობასთან მიმართებით და რამდენად არეგულირებს მას შემდგომი სრულყოფის თვალსაზრისით.

ყოველივე აღნიშნული, კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს კონსტიტუციური სამართლის თეორიული საფუძვლების ცოდნისა და პრაქტიკულ კონტექს-

ტში მისი რაციონალური ამოქმედების მნიშვნელობას. წარმოდგენილი მონოგრაფიის მასალის წყობაც ამ ინტერესებიდან გამომდინარე არის აქცენტირებული. ამიტომაც, შესავალში — „კონსტიტუციური სამართალი სამ განზომილებაში“, წინა პლანზე კონსტიტუციონალიზმის სამი ძირითადი ფუნქცია გამოვითანეთ: ახალი დემოკრატიის მშენებელმა ქვეყანამ, მისმა იურისტებმა, პოლიტოლოგებმა; და საერთოდ, მოსახლეობამ უნდა იცოდნენ კონსტიტუციონალიზმის, როგორც სამართლის წამყვანი დარგის მნიშვნელობა; იყვნენ კონსტიტუციური სამართლის მეცნიერული კვლევების სიახლეების საქმის კურსში და, რაც მთავარია, კონსტიტუციური სამართლის სწავლებას უმაღლეს დონეზე წარმართავდნენ.

მიგვაჩნია, რომ იურიდიულ ლიტერატურაში კონსტიტუციონალიზმის თეორიის საკითხების განხილვის შემოთავაზებული სტრუქტურა და სიღრმე სასარგებლო უნდა იყოს კონსტიტუციური სამართლით დაინტერესებულ პირთათვის და სწორედ ამიტომაც გადავწყვიტეთ ნაკვლევი მასალის სრული ვარიანტის ცალკე წიგნის სახით გამოცემა.

ოთარ მეღვაძე

შესავალი – კონსტიტუციური სამართალი სამ განზომილებაში

კონსტიტუციური სამართლის თეორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხების განხილვა ქართულ კონსტიტუციურ სამართალში არსებულმა მდგომარეობამ გადაგვანყვეტინა. საერთოდ, ტერმინი „კონსტიტუციური სამართალი“ სამი მნიშვნელობით გამოიყენება: როგორც სამართლის დარგი, მეცნიერება და სასწავლო დისციპლინა. ქართული კონსტიტუციურ-სამართლებრივი სივრცე, მიზეზთა გამო, სერიოზული ხარვეზებით გამოირჩევა. ქვეყნის ძირითადი კანონი – კონსტიტუცია სახელმწიფოებრივი მოწყობის გვირგვინია და მისი მაღალი „სინჯი“, მნიშვნელოვნად სწორედ აღნიშნული განზომილებების რეალურ დონესა და მათი ერთიანი კომპლექსის სახით შეთანხმებულობაზეა დამოკიდებული.

მოქმედმა ქართულმა კონსტიტუციამ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დააარსა, მაგრამ ვერ დაიცვა. ძირითადი მიზეზი თავად კონსტიტუციაა, თავისივე, ე. წ. თეთრი ლაქებით და კონცეპტუალური თუ იურიდიული ტექნიკის მდარე ხარისხით, აუმოქმედებელი ნორმების სახით გაპარული ხარვეზებით. მიზეზთამიზეზი კი სამივე განზომილებაში არსებული დეფიციტის პრობლემაა. კონსტიტუციის შემუშავება-მიღების პერიოდში კი არა, მიუხედავად უკანასკნელი წლების გარკვეული წარმატებისა, ქართული კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერება დღესაც ერთეული ავტორების ერთეული ნაშრომებით და საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის თეორიისა და პრაქტიკის თაობაზე ინფორმაციის ქართულენოვანი წყაროების სიმცირით ხასიათდება. ეს, უპირველესად, თავად მეცნიერების დონეს ეტყობა, მაგრამ ჩანს მეცნიერებისადმი დამოკიდებულებაც, როდესაც მისი არსებული დონეც იგნორირებულია. პარლამენტართა მრავალპარტიული კორპუსის „მოღვაწეობა“ და მეცნიერ-ექსპერტთა პრაქტიკული საქმიანობიდან მოწყვეტა განაპირობებს კონსტიტუციური სამართლის, როგორც სამართლის დარგის დონეს, როგორც შეფასება კანონმდებლის მიერ გამოცემული დაბალი ხარისხის პროდუქტით უნდა მოხდეს.

ჩვენში საერთოდ პრობლემატურია საქართველოს კონსტიტუციის სწავლების საკითხი. რაც შეეხება კონსტიტუციურ სამართალს, როგორც სასწავლო დისციპლინას, უთუოდ, აქაც არსებობს დეფიციტი, სხვა რომ არა ვთქვათ, სახელმწიფო მოხელეების შესაბამისი კონტინგენტის

მომზადებასთან დაკავშირებით. მაგრამ არსებობს სასწავლო პროგრამები, შესაბამისი სახელმძღვანელოებიც. ყველაფერს უმაღლეს სასწავლებლებში ამ საკითხისადმი დამოკიდებულება გადაწყვეტს. ასე რომ, პირველი ორისაგან განსხვავებით ამ შემთხვევაში იმედიანობის მეტი აქცენტი.

მთლიანობაში, მდგომარეობა სერიოზულია. სწორედ ამიტომ გადაწყვიტეთ ვიდრე კონსტიტუციური სამართლის თეორიულ საფუძვლებსა და სახელმწიფო მონყობის კონსტიტუციურ პრინციპებს შევეხებოდეთ, წინა პლანზე წამოგვენია კონსტიტუციური სამართლის აღნიშნული სამგანზომილებიანი პრაქტიკული ფუნქცია და ამით კიდევ ერთხელ გაგვემახვილებინა ყურადღება თეორიული პრობლემატიკის ანალიზის, განზოგადებისა და შესწავლის საჭიროებაზე.

კონსტიტუციური სამართალი, როგორც სამართლის დარგი, იმ იურიდიულ ნორმათა და ინსტიტუტების ერთობლიობაა, რომელიც არეგულირებს ქვეყნის საზოგადოებრივ წყობილებას, მოქალაქეთა უფლება-მოვალეობებს, ეროვნულ სახელმწიფო წეს-წყობილებას, სახელმწიფო ორგანოთა სისტემას, მათ ფუნქციებსა და ურთიერთქმედებას, განამტკიცებს სახელმწიფოს, ხალხისა და ერების სრულუფლებიანობას, მათ სუვერენიტეტს, ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებს, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების სამართლებრივ საფუძველს, დემოკრატიზმის პრინციპებს.

კონსტიტუციური სამართლის საგანი მჭიდროდაა დაკავშირებული სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობის ისეთ საკითხებთან, როგორცაა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ურთიერთობების ის ნაწილი, რომელიც წარმოიქმნება, სახეს იცვლის ან წყვეტს არსებობას კონსტიტუციური სამართლის ნორმების მოქმედების შედეგად. ამრიგად, პოლიტიკური და სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობანი გამოდიან როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების ერთი რიგის, მაგრამ არა იდენტური მოვლენები, თუმცა არსებობს მჭიდრო დიალექტიკური ურთიერთკავშირი პოლიტიკურ ურთიერთობებსა და მათ სახელმწიფო-სამართლებრივ რეგულირებას შორის.

რაც შეეხება საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციურ სამართალს, იგი ერთიან სამართლებრივ დარგს არ წარმოადგენს. ეს ცოდნის გარკვეული მარაგია, რომლის შესახებაც პროფესორი ანდრას შაიო აღნიშნავს: „კონსტიტუციონალიზმი გამოცდილების საცავს წარმოადგენს წარუმატებელი მცდელობებისა და დესპოტური რეჟიმების ჩათვლით, მაგრამ ეს არ არის რეცეპტების კრებული. მას არ შეუძლია კონკრეტული მითითებების მიცემა კონსტიტუციისა და მასთან დაკავშირებული

მართვის პრაქტიკის თაობაზე, მაგრამ შეუძლია რეაგირება მოახდინოს კანონის უხეშ დარღვევებზე... არ არსებობს კონსტიტუციონალიზმის დამაკმაყოფილებელი განსაზღვრება, თუმცა, შეიძლება არა მარტო იგრძნო, როდესაც იგი ირღვევა, არამედ დაამტკიცო კიდეც ეს“.¹

კონსტიტუციონალიზმის ქვეშ, არა ერთი სახელმწიფოს კონსტიტუციური სამართალი განიხილება, არამედ სწორედ მსოფლიოს ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალია განზოგადებული. ასეთი მიდგომის პირობებში, კონსტიტუციონალიზმის მნიშვნელობა გაცილებით ფართო შინაარსს იძენს. უპირველესად, იგი როგორც კონსტიტუციური წყობის დადგენის აუცილებლობის დამფუძნებელი პოლიტიკურ-სამართლებრივი თეორია, სწორედ ამ პრობლემების თეორიული განზოგადების მდიდარ ფაქტურას მოიპოვებს, ფართო ანალიტიკურ სივრცეს მოიცავს და მისი შეფასებებიც ობიექტურობის გაცილებით მაღალ ხარისხს იძენს. მეორე მხრივ, კონსტიტუციონალიზმი, რომელიც პოლიტიკურ-სამართლებრივ თეორიულ განზოგადებებთან ერთად „გამოცდილების საცავს“, ჭეშმარიტად, დიდ საცავს წარმოადგენს, უზარმაზარ საინფორმაციო ბანკში თავმოყრილი წარმატებული თუ წარმუშატებული პრაქტიკის სახით, კიდეც უფრო გაამართლებს ამ სამეცნიერო ტერმინის მნიშვნელოვან განზომილებას — მართვის კონსტიტუციური მეთოდების სრულყოფის თვალსაზრისით.²

საზოგადოდ, იურიდიული მეცნიერება რომელიმე ერთი სახელმწიფოს ეროვნული სამართლის ჩარჩოებით არ შემოიფარგლება. ასეა ყველა მისი შემადგენელი იურიდიული დარგის მეცნიერებაც. კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერება, როგორც დამოუკიდებელი იურიდიული მეცნიერების სახით სხვა ტრადიციულ დარგებზე გვიან ჩამოყალიბდა. საქმე ის არის, რომ თავად საკონსტიტუციო სამართალი (იმხანად სახელმწიფო სამართლად ცნობილი) დამოუკიდებელი განვითარებული დარგის სახით XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფიქსირდება. ეს ის დროა, როდესაც ევროპული აბსოლუტური მონარქიები კონსტიტუციურ მონარქიებად გარდაიქმნენ. სწორედ ამ დროს ამაღლდა პარლამენტარიზმის როლი, გააქტიურდა საარჩევნო სამართლის მნიშვნელობა და მოქმედების სფერო, შეიქმნა წარმომადგენლობითი ინსტიტუტები და სხვ.

¹ Saio A., *Limiting Government. An Introduction to constitutionalism*, Budapest: Central European University Press, 1999, c. 12.

² Большой юридический словарь. М., 1997, с. 30.

პოლიტიკურ ურთიერთობების შედეგად ჩამოყალიბებული სისტემა და ინსტიტუტები იურიდიულ რეგლამენტაციას ითხოვდა, საჭირო იყო სამართლებრივი ურთიერთობების ანალიზი და სრულყოფის რეკომენდაციების მეცნიერული დამუშავება. ეს პროცესი თავად დარგის ჩამოყალიბებასთან ერთად დაიწყო. იმხანად, მთელი ამ საქმიანობის თეორიულ საფუძვლებს შ. მონტესკიეს, ჟ. ლოკის, დ. დიდროს, თ. ჯეფერსონის და სხვათა ნაშრომებში განვითარებული პოლიტიკური ფილოსოფია შეადგენდა.

ასე იყო დასაწყისში, შემდეგი პერიოდი კონსტიტუციური სამართლისა და პოლიტიკური მეცნიერების ერთგვარი დაპირისპირების ფონზე წარიმართა, მაგრამ უკვე XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან კონსტიტუციური სამართლის დემოკრატიული დოქტრინის აქტუალიზაციამ არათუ მოხსნა დაპირისპირება, აშშ-ში, საფრანგეთსა და სხვა ქვეყნებში, ერთი მხრივ, პოლიტოლოგიისა და კონსტიტუციური სამართლის ერთიანმა განვითარებამ და, მეორე მხრივ, კვლევის საგნის ერთგვაროვნებამ მეცნიერების აღნიშნული დარგების ერთგვარ დაახლოებას შეუწყო ხელი. თუმცა პოლიტოლოგიისა და კონსტიტუციური სამართლის კავშირისადმი განსხვავებული მიდგომა არსებობს: „თუ იტალიური პოლიტოლოგიის ერთ-ერთი არსებითი თავისებურება სამართალმცოდნეობისა და ისტორიული მეცნიერებისაგან გამიჯვნაზე ორიენტაციაა, ფრანგული პოლიტოლოგია განსაკუთრებულ ყურადღებას პოლიტიკური პროცესების კონსტიტუციური სამართლის პრინციპების გამოყენებით განხილვის ტრადიციული მოთხოვნების დაცვას უთმობს“.¹

მთლიანობაში პროცესი ისე ვითარდება, რომ პოლიტიკურ მეცნიერებაში ფართოდ განიხილება კონსტიტუციური სამართლის კონცეპტუალური იდეები: სახალხო სუვერენიტეტი და ადამიანის უფლებათავისუფლებები, კონსტიტუციონალიზმი და წარმომადგენლობითი დემოკრატია, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპები და სხვ.

იმის გათვალისწინებით, რომ პოლიტოლოგიამ უარი თქვა თეორიულ კონსტრუქციებზე და პრაგმატული ორიენტაციის გზას დაადგა, მისი თეორიული საფუძვლისგან კონსტიტუციონალიზმისაგან განსხვავებით ამ მეცნიერებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა გამოყენებით მხარეს ენიჭება. ასეთი მიდგომა კიდევ უფრო ზრდის საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის საინფორმაციო ბანკის მნიშვნელობას, ვინაიდან ანალიტიკურ მასალაზე დაფუძნებული, პოლი-

¹ დ. გეგეშიძე, ს. ყურაშვილი, პოლიტოლოგია, თბ., 1991, ვვ. 17.

ტოლოგიაში განზოგადებული პრაქტიციზმი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საზოგადოებრივი ურთიერთობების ახლებური მოწყობის თვალსაზრისით. მით უფრო, რომ საუკუნეების მიჯნაზე, კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების სხვადასხვა სკოლის აქტუალურ იდეად სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნა იქცა.

დღეს საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის სამ ძირითად იურიდიულ, პოლიტოლოგიურ და თეოლოგიურ სკოლებს მოიხსენიებენ და იმასაც აღნიშნავენ, რომ პირველ ორს შორის შუალედური ადგილი უკავია ინსტიტუციონალიზმს, რომელიც უფრო პოლიტოლოგიური სკოლისკენ იხრება.¹ ასე რომ, შემთხვევითი არ არის პოლიტოლოგიის ასეთი აქტიური შეჭრა კონსტიტუციურ სამართალში, სადაც მისი ინტერესი არა იმდენად კონსტიტუციური სამართლის ნორმების შესწავლაა, რამდენადაც სახელმწიფოებრიობის პოლიტიკური ინსტიტუტების რეალური როლი და მნიშვნელობა.

როგორც აღვნიშნეთ, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი თავისი არსით სამართლის ერთიან დარგს არ წარმოადგენს, მაგრამ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ მეცნიერებაზე ეს გავლენას არ ახდენს. კონსტიტუციური სამართალი ეროვნული სამართლის დარგი და მეცნიერებაა. საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი არ შეიძლება სამართლის ერთიან დარგად გავამთლიანოთ, თუ არა კონსტიტუციონალიზმის ერთიანი გაგება. მაგრამ კონსტიტუციურმა სამართალმა, როგორც მეცნიერებამ ასეთი შესაძლებლობა, თავად ეროვნული კონსტიტუციური სამართლის დარგის ინტერესებიდანვე გამომდინარე, არ შეიძლება ხელიდან გაუშვას.

სხვადასხვა ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის შედარება, მნიშვნელოვან თავისებურებებსა და განსხვავებებს ავლენს, ვინაიდან, როგორც წესი, არ არსებობენ სახელმწიფოები; აბსოლუტურად ერთგვაროვანი კონსტიტუციური სამართალით. თუნდაც ასეთი მინიშნება კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების ერთიანობის საკითხს აყენებს. ჭეშმარიტად, ეროვნული კონსტიტუციური სამართლის სრულყოფის მიზნით, სახელმწიფოებრივი მშენებლობის საქმეში ახალი ტენდენციებისა და კონსტიტუციური სამართლის განვითარების კანონზომიერების შესწავლის საჭიროებამ კონსტიტუციური სამართლის მეცნიერების გაერთიანების საკითხი დააყენა და გადაწყვიტა კიდევც.

¹ В.Е. Чиркин, Конституционное право зарубежных стран, М., „Юристъ“ 1997, с. 24.

როცა ეროვნული კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერება შედარებითი კვლევის მეთოდს მიმართავს, ამ დროს მიზნობრივად შერჩეული ყოველი სახელმწიფოს საკონსტიტუციო სამართლის წყარობიდან ამოღებული ნორმათა სისტემა თუ კონსტიტუციური სამართლის მეცნიერების მიერ გამოკვლეული ნაშრომი, ემპირიული მასალის დატვირთვას იძენს და ამდიდრებს სამეცნიერო კვლევის ფრონტს. ამ მიმართულებით ჩატარებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაო შეიძლება კონსტიტუციური ცვლილება-დამატებების საფუძველი გახდეს, რომელსაც ცალკეულ სახელმწიფოებში მრავალჯერ სერიოზული კონსტიტუციური რეფორმებიც მოჰყოლია. ასე რომ, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის მეცნიერება არის შესაბამისი ქვეყნის საერთო კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების შემადგენელი ნაწილი. ამ შემთხვევაში, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი კომპლექსური შედარებით-სამართლებრივი მეცნიერების მნიშვნელობას იძენს და შედარებითი სამართლის ორგანულ სტრუქტურულ ნაწილს წარმოადგენს.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერება სწავლობს: ეროვნული და საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის დარგის განვითარების ისტორიას, ამ დარგის ნორმების სისტემებისა და მექანიზმების რეალიზაციის კანონზომიერებასა და პრაქტიკას; კონსტიტუციური სამართლის პრინციპებს, სუბიექტებსა და წყაროებს; კონსტიტუციის სახეებსა და ფორმებს, მიღებისა და ცვლილებების წესებს; საკონსტიტუციო-სამართლებრივი ინსტიტუტების ფორმირების, კომპეტენციისა და ფუნქციონირების საკითხებს, მათი სამართლებრივი ბუნების თავისებურებების გამოკვლევით; საზოგადოებრივი ურთიერთობების სფეროს, ადამიანისა და მოქალაქის ადგილსა და როლს ამ ურთიერთობებში, მათი უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის მექანიზმებსა და გარანტიებს.

ფაქტობრივად, ეს კვლევის უსაზღვრო სივრცეა და ზემოხსენებული პრობლემების სიმრავლე იმ ორი განსაკუთრებული პრიზმის სპექტრში განიხილება, რომელიც კონსტიტუციური სამართლის კვლევის ძირითადი საგანია. ეს არის თავად სახელმწიფო და სახელმწიფო ხელისუფლება. ამგვარი არჩევანი იმით არის გამოწვეული, რომ სახელმწიფო მრავალეფემენტური სტრუქტურირებული სისტემის კავშირების, ურთიერთობების, პროცესების რთული ქსელია, რომლის ყოველი ელემენტი სპეციფიკურ ამოცანებს ასრულებს. ამიტომ სახელმწიფოს არსის გაგება ამ ელემენტების ურთიერთობის დინამიკაში განხილვას

საჭიროებს. ამ თვალთახედვით სახელმწიფო ხელისუფლება მისი სუბიექტისთვის ხელსაყრელი შესაძლებლობებია იმოქმედოს სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და კოლექტიური გაერთიანებების ჩარჩოებში, გამოიყენოს მათი რესურსები დაკისრებული ამოცანებისა და ქვეყნის მმართველობის საერთო მიზნების განსახორციელებლად.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების პერსპექტიული ამოცანები არ განისაზღვრება მხოლოდ კონსტიტუციური ნორმების შეფასებითა და შესწავლით. მისი უმთავრესი დანიშნულებაა სახელმწიფოს ინსტიტუციონალური სისტემის, მისი მექანიზმებისა და განვითარების ტენდენციების ანალიტიკური კვლევა.

კონსტიტუციური სამართალი როგორც მეცნიერება, აქტიურად იყენებს სისტემური ანალიზის მეთოდს, რომელიც ერთდროულად მოიცავს მისი სუბიექტების სტრუქტურულ და ფუნქციონალურ ანალიზს. მთლიანობაში კი სისტემური ანალიზი ხელისუფლების განხორციელების საქმეში თითოეული სახელმწიფო-სამართლებრივი ინსტიტუტისთვის ადგილისა და როლის მიკუთვნებას გულისხმობს, პოლიტიკურ სისტემასა და მექანიზმთან მიმართებაში, როგორც მოცემულ ქვეყანაში, ისე ტიპური სისტემის სხვა სახელმწიფოებში. ამასთან, იგი მოიცავს იმ ძირითადი თავისებურებების ანალიზს, რომლებიც დამახასიათებელია საზოგადოდ სისტემისთვის. სისტემური ანალიზის მეთოდის გამოყენებით ხდება იმის დადგენა, თუ როგორია განსახილველ სისტემაში პარლამენტისა და მთავრობის ინსტიტუტის ძალთა ფორმალური თუ ფაქტობრივი თანაფარდობა, როგორი ორიენტაციით ავითარებენ მოცემული ინსტიტუტები სამართლის წყაროებს და როგორ თვისებებს ანიჭებენ არსებულ პოლიტიკურ სისტემას.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივ მეცნიერებას თავისი ძირითადი ანალიტიკური საქმიანობის განსახორციელებლად გარკვეული მეთოდოლოგიური ბაზაც აქვს, რომელიც კონსტიტუციონალიზმის ოპტიმიზაციისკენ არის მიმართული. მათ შორის უნდა გამოვყოთ: ორი უმთავრესი მეთოდი: ეს არის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ნორმატიული ბაზის ფორმალურ-ლოგიკური ანალიზი და სახელისუფლებო ინსტიტუტების სტრუქტურული თუ კომპეტენციური თავისებურებების შედარებით-სამართლებრივი ანალიზი.

შედარებითი ანალიზი საზღვარგარეთის კონსტიტუციური სამართლის შესწავლის ძირითადი და ძალზე ეკონომიკური მეთოდია, რომელიც სასურველი, ობიექტური შედეგის მისაღებად განსაკუთრებულ კორექტულობას ითხოვს. და რამდენადაც შედარებითი ანალიზის დამახ-

ასიათბელი შედეგი სახელმწიფოებრიობის ცალკეული თავისებურებებისა და ინსტიტუტების პოლიტიკური და იურიდიული ნიშნების ტიპოლოგია და კლასიფიკაციაა, კორექტულობა სწორედ შესადაარისი ობიექტების შერჩევისას, ერთგვაროვანი მოდელებისა და სამართლებრივი ოჯახებისადმი კუთვნილების გათვალისწინებას საჭიროებს. მაგრამ ერთიან სამართლებრივ ოჯახებში გაერთიანებულ სისტემებს შორის იმდენი განსხვავებაა, რომ ცალკეულ შემთხვევებში კონსტიტუციური სამართლის იდენტირობაზე საუბარიც არ შეიძლება, თუმცა ვერც იმას უარყოფთ, რომ სამართლებრივი ოჯახისადმი კუთვნილება სახელისუფლებო ინსტიტუტების კომპეტენციაზე ახდენს გარკვეულ გავლენას.

პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ არცთუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც შედარებითი მეთოდი, ე.წ. პირდაპირი კალკირების შედეგებში აისახება. როგორც კ. არანოვსკი აღნიშნავს, ქვეყნების უმრავლესობა ვითარდებოდა სხვადასხვა ცენტრში შემუშავებული იურიდიული ფორმების გამოყენების ხარჯზე და შემდეგ მაგალითებს იშველიებს: თვალსაჩინოა საფრანგეთის გავლენა ე.წ. ფრანგულ აფრიკაზე; აშშ-მა თავისი სახელმწიფო-სამართლებრივი ნიმუშების „ექსპორტირება“ მოახდინა ლათინური ამერიკის ქვეყნებში; ბელგიამ კონგოზე მოახდინა გავლენა, ჰოლანდიამ — სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაზე, ხოლო ინგლისმა — ბრიტანეთის თანამეგობრობის ქვეყნებზე; საფრანგეთის სახელმწიფო-სამართლებრივი გავლენა შესამჩნევია თანამედროვე ყაზახეთის სახელმწიფოებრიობის მრავალ მნიშვნელოვან გამოვლინებაზე.¹ მოცემული ნუსხა ეროვნული და საზღვარგარეთის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების ერთიანობის დამადასტურებელი კიდევ ერთი ფაქტორიალური არგუმენტია.

კონსტიტუციური სამართლის სწავლება თანამედროვეობის ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხთაგანია საერთოდ, ვინაიდან მისი ქმედითობა პირდაპირ კავშირშია ნებისმიერი ქვეყნის სამართლებრივი კულტურის დონესთან. საკუთარი ქვეყნის კონსტიტუციის ცოდნა და, მაშასადამე, ეროვნული კონსტიტუციური სამართლის საფუძვლების შესახებ განმარტებითი ინფორმაცია, ერთი მხრივ, ზრდის მოქალაქის პასუხისმგებლობას კონსტიტუციური ვალდებულებების დაცვის თვალსაზრისით, მეორე მხრივ, რეალურს ხდის მოქალაქის მიერ საკუთარი უფლებებისა და თავისუფლებების სამართლებრივი დაცვის შესაძლე-

¹ К. Арановский, Государственное право зарубежных стран, М., 1998, с. 11.

ბლობას. ამიტომ დემოკრატიული წყობით ცნობილ მთელ რიგ ქვეყნებში საშუალო სკოლის უმაღლეს კლასებში, სპეციალური სასწავლო პროგრამის ფარგლებში, ისწავლება შესაბამისი სახელმწიფოს კონსტიტუცია.

კონსტიტუციური სამართლის ცოდნის დაბალი დონე სერიოზულ პრობლემად წარმოჩინდება ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნების საპარლამენტო საქმიანობის განაალიზებისას. პრობლემატურია არა იმდენად და არა მხოლოდ ეროვნული კონსტიტუციური სამართლის ცოდნის დონე, არამედ სწორედ საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის ცოდნის დეფიციტი. საქმე ის არის, რომ საზღვარგარეთის ქვეყნების გამოცდილების გაუთვალისწინებლად, სხვადასხვა კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ინსტიტუტის დადებითი და უარყოფითი მხარეების ცოდნის გარეშე, ძნელი წარმოსადგენია კონსტიტუციური ცვლილებების თაობაზე სრულყოფილი, პროგრესული წინადადებების არა მხოლოდ შემუშავება, არამედ შეფასებაც, მისი მხარდაჭერის თვალსაზრისით. ეს დეფიციტი კიდევ უფრო სერიოზულ ნაკლოვანებად აისახება ეროვნულ კონსტიტუციურ სამართალზე, როდესაც შედარებითი კვლევის მეთოდის საფუძველზე ჩამოყალიბებული კონკრეტული წინადადება, შესაბამისი სახელმწიფოსადმი, შესადარისი ქვეყნის სამართლებრივი სისტემისა თუ მმართველობის მოდელის შეუსაბამობას არ ითვალისწინებს.

რაც შეეხება უმაღლესი სასწავლებლების შესაბამის ფაკულტეტებზე კონსტიტუციური სამართლის სწავლებას, საკითხი სხვადასხვა სქემით ხორციელდება: ერთ შემთხვევაში, იგი ითვალისწინებს კონსტიტუციური სამართლის თეორიული საფუძვლების და შემდეგ საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის შესწავლას, მეორე შემთხვევაში — ჯერ ეროვნული კონსტიტუციური სამართალი ისწავლება და შემდეგ საზღვარგარეთის კონსტიტუციური სამართალი.

საქართველოში საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი ისწავლება მთელი რიგი უმაღლესი სასწავლებლების იურიდიული ფაკულტეტების სტუდენტებისთვის. სავსებით გასაგებია, რომ უკანასკნელ წლებში ინტერესი ამ საგნებისადმი იზრდება. კონსტიტუციონალიზმი როგორც, სასწავლო დისციპლინა 2003 წლიდან დაინერგა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობებისა და პოლიტოლოგიის სპეციალობების მაგისტრატურის დონეზე. აქვე დასავლეთევროპული ენების ფაკულტეტზე ახალგაზნადი ამერიკანისტიკის სპეციალობაზე. „აშშ-

ის კონსტიტუციური სამართალი და სამართლებრივი სისტემები“ იკითხება სტუდენტებისა და მაგისტრანტებისთვის. აღნიშნული სასწავლო დისციპლინების შესწავლამ ხელი უნდა შეუწყოს პროფესიული ცოდნისა და ჩვევების შექმნას, რათა მომავალმა სპეციალისტმა სწორად შეაფასოს კონსტიტუციური მექანიზმის არსი და სოციალური დანიშნულება.

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის კურსი შედგება ზოგადი და განსაკუთრებული ნაწილებისაგან. ზოგად ნაწილში ისწავლება საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის ძირითადი ინსტიტუტები განზოგადებული და შედარებითი სახით, ისე, რომ კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების მიერ დადგენილი ძირითადი ორიენტირებისა და ტენდენციების ბუნება, სრული სახით წარმოდგეს. კურსის მეორე ნაწილი ითვალისწინებს ცალკეული სახელმწიფოების კონსტიტუციური სამართლის შესწავლას. ეროვნული კონსტიტუციური სისტემების შერჩევა რამდენიმე კრიტერიუმის გათვალისწინებით ხდება: მოწინავე განვითარებული სახელმწიფოებიდან ისინი აირჩევიან, რომელთა პრაქტიკაში მკაფიოდ აისახება კონსტიტუციურ-სამართლებრივი განვითარების ახალი მოვლენები და ტენდენციები; ამასთან, სახელმწიფოების ამ ჯგუფის მიერ სრულად უნდა იყოს ასახული სახელმწიფო მმართველობისა და მოწყობის, სამართლებრივი სისტემების თავისებურებების გავლენა კონსტიტუციურ სამართალზე.

თავი პირველი

კონსტიტუციური სამართლის თეორიული საფუძვლები

1-1. კონსტიტუციური სამართლის ადგილი სამართლებრივ სისტემაში

ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნიდან დაიწყო და დღესაც გრძელდება სამეცნიერო დავა იმის თაობაზე, რომ საგანი, რომლის თეორიული საფუძვლების განხილვაც გადავწყვიტეთ, სხვადასხვა ქვეყანაში და სხვადასხვა დროს განსხვავებული ტერმინებით -- „სახელმწიფო სამართლად“ ან „კონსტიტუციურ სამართლად“ არის სახელწოდებული. ზოგან ტრადიცია რჩება გამარჯვებული, ზოგან კი დრო იმარჯვებს და „კონსტიტუციური სამართალი“ აქტიურად იმკვიდრებს კუთვნილ ადგილს.

დინამიკის თვალსაზრისით, ტერმინოლოგიური მოწესრიგების ეს პროცესი ყველაზე შესამჩნევი პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში განხორციელებულ საკონსტიტუციო რეფორმებთან დაკავშირებით გახდა (პოლონეთი, რუმინეთი, უნგრეთი, ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკები). თუმცა, ზოგიერთი გერმანელი და რუსი კონსტიტუციონალისტი (ი. იზენზეე, პ. კირპოფი, კ. არანოვსკი, დ. ზლატოპოლსკი, ო. კუტაფინი), თავისი პოზიციით კვლავაც „სახელმწიფო სამართალთან“ არის მიბმული, ან ავტორთა მთელი ჯგუფი, ე.წ. შუალედურ ვარიანტს ირჩევს.¹

ამიტომ, უპირველესად, ამ ტერმინოლოგიური სხვადასხვაობის არსში უნდა გავერკვეთ. ზოგადი გაგებით სახელმწიფო სამართალი წარმოგვიდგება როგორც კონსტიტუციურ ნორმათა ერთობლიობა, რაც იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ თითქოსდა მის ფარგლებში ხდება სამართლის სისტემაში შემავალი სხვა დარგების ფუძემდებლური პრინციპების შემუშავება. ჩვენი აზრით, ასეთი წარმოდგენის არასრულფასოვნებას, საკმაოდ სოლიდური არგუმენტებით, ადასტურებს ცნობილი გერმანელი კონსტიტუციონალისტი კ. ჰესე, როცა აღნიშნავს, რომ ტერმინი კონსტიტუციური სამართალი უფრო ტევადია, ვიდრე სახელმწიფო სამართალი, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ნიშნავს სახელმწიფოს (როგორც სუბიექტის - ო.მ.) სამართალს. მეორე მხრივ, კონსტიტუციური სამარ-

¹ Конституционное (государственное) право зарубежных стран, рук. авт. кол. проф. Б.А. Страшун, М., „БЕК“, 1996; Алебастрова И.А., Конституционное (государственное) право зарубежных стран, М., „Юриспруденция“, 2000.

თალი სახელმწიფო სამართალთან შედარებით შეზღუდულია, იმ თვალსაზრისით, რომ ეს უკანასკნელი თავის თავში შეიცავს ადმინისტრაციულ და პროცესუალურ სამართალს, რომლებიც საზოგადოებრივი არსებობის ფუძემდებლურ წესდებას არ განეკუთვნებიან.¹ იმავე პოზიციას იზიარებს ცნობილი რუსი სამართალმცოდნე-კონსტიტუციონალისტი ვ. ჩირკინი, რომელიც მიიჩნევს, რომ, ერთი მხრივ, კონსტიტუციური სამართალი უფრო ფართოა, ვინაიდან კონსტიტუცია შეიცავს საკუთრების, ოჯახის, ბუნების დაცვისა და სხვა ნორმებს; ხოლო კანონმდებლობა, რომელიც კონსტიტუციურ სამართალს განეკუთვნება, განავრცობს ამ ნორმათა პრინციპებს; მეორე მხრივ, ფართოა სახელმწიფო სამართალი, რომელიც კონსტიტუციური ნორმების მიღმა, მოიცავს სახელმწიფო მმართველობის, ადმინისტრაციული და საფინანსო სამართლის მრავალ საკითხს.²

თუ ზემოთ ხსენებული ავტორები, აღნიშნული ტერმინების შინაარსში საერთოა და განსხვავებულის წარმოჩენით, თითოეული მათგანის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აფიქსირებენ, არსებობს ცალსახად გამოკვეთილი მოსაზრებაც. რუსი სამართალმცოდნე-მეცნიერი კ. არანოვსკი, ერთობ ზოგადი არგუმენტის მოშველიებით, ჩვენი აზრით, საკმაოდ ხისტ დასკვნას აკეთებს. იგი თვლის, რომ ყველგან, სადაც შეიქმნა სახელმწიფო, მოქმედებს სახელისუფლებო ურთიერთობების მარეგულირებელი კანონმდებლობა, არსებობს პოლიტიკური პრაქტიკა. ეს კი თურმე ხდება კონსტიტუციის არსებობის ან არარსებობის მიუხედავად.³ ვფიქრობთ, წარმოდგენილ მოსაზრებაში, რომლის განხილვის საგანი აბსტრაქტული სამართლებრივი სივრცეა: არსებული ან არარსებული კონსტიტუციით, მოქმედი კანონმდებლობითა და, როგორც ჩანს, ყოველივე ამის მიღმა დამკვიდრებული პოლიტიკური პრაქტიკით, სულაც არ არის საფუძველი ავტორისეული დასკვნისათვის, რომელიც იქამდე მიდის, რომ „ამიტომ სახელმწიფოთმცოდნეობის მეცნიერების კონსტიტუციის ჩარჩოებში ჩამწყვედვეა არ ეგებიან“⁴. ავტორი განაგრძობს საკუთარი აღმოჩენის არგუმენტირებას: სახელმწიფოთმცოდნეობის საგანი — ეს სწორედ სახელმწიფო და არა მხოლოდ საკონსტიტუციო სამართალია. აქვეა ისევ მკვეთრად ცალსახა დასკვნა: კონსტიტუციური სამართალი მხოლოდ სახესხვაობაა სახელმწიფო სა-

¹ Конрад Хессе, Основы конституционного права ФРГ, М., 1981, с. 29.

² ვ. ჩირკინი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 13

³ კ. არანოვსკი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 7

⁴ იქვე.

მართლისა, რომელიც დამკვიდრდა ცალკეულ ქვეყნებში. და კიდევ ერთი, განზოგადებულობის ხარისხით განსაკუთრებით ფასდებული აღმოჩენა: დედამიწაზე არსებობენ რეგიონები, სადაც კონსტიტუცია რჩება წარმოშობით განსხვავებული სახეობისა და სულით უცხო მოვლენად.¹ ცხადია, ავტორი არაბულ სახელმწიფოთა ჯგუფს გულისხმობს, მაგრამ რატომღაც ამ სივრცეში ბოლო წლების ტენდენციას არ ითვალისწინებს.

როგორც ჩანს, მთლიანობაში კ. არანოვსკის მოსაზრებები ტოტალიტარული საზოგადოების იმ თავისებურებებზეა აქცენტირებული, როცა კონსტიტუციური სამართლისთვის დამახასიათებელია ფორმალური არსებობა და მისი როლი მოჩვენებითია, ვინაიდან მთელი რეალური ხელისუფლება ერთი პირის ხელშია თავმოყრილი და დიქტატორული ხერხებით ხორციელდება. მაგრამ ხომ უფრო მრავალრიცხოვანია დემოკრატიული სახელმწიფოები, სადაც კონსტიტუციური სამართალი, პოლიტიკური დინამიკის გავლენით და, პირიქით, მასზე ზეგავლენით, თანამიმდევრულად ვითარდება.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ კონსტიტუციური სამართალი დემოკრატიის განმტკიცების იურიდიული საფუძველია, თანამედროვე პირობებში ტერმინ „კონსტიტუციური სამართალი“ დამკვიდრებაში, უპირველესად, ტოტალიტარიზმისა და ავტორიტარიზმისადმი მტკიცე უარი უნდა ამოვიკითხოთ, უარი კონსტიტუციონალიზმისა და დემოკრატიზაციის სასარგებლოდ.

ყოველი სახელმწიფოს კონსტიტუციური სამართალი ქვეყნის სპეციფიკურ ეროვნულ თავისებურებებს გამოხატავს, რომელიც დაკავშირებულია მისი განვითარების კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებთან, საზოგადოებრივი წყაროებისა და პოლიტიკური რეჟიმის თავისებურებებთან. ამდენად, კონსტიტუციური წყობის საფუძველები, როგორც გაგება, მხოლოდ იმ სახელმწიფოებზე შეიძლება ვრცელდებოდეს, სადაც უზრუნველყოფილია კონსტიტუციის უზენაესობა, სახელმწიფო მოქმედებს კონსტიტუციის შესაბამისად, ადამიანისა და მოქალაქის უფლებები და თავისუფლებები დემოკრატიული ნორმებით არის განმტკიცებული და გარანტირებული, ისევე როგორც დაცულია თავად კონსტიტუცია.

როგორც კ. ჰესე დაასკვნის, განსახილველი ტერმინების ცნებითი მხარე მხოლოდ ნაწილობრივად იდენტურია.² თუმცა, შეიძლება ითქ-

¹ იქვე, გვ. 7-8.

² კ. ჰესე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 29.

ვას, რომ ამ იდენტურ ნაწილებში, უკანასკნელ წლებში მომხდარი თავისებურებებია ის უმთავრესი არგუმენტი, რომელიც ამ ტერმინების არა მხოლოდ სახელობით, არამედ არსებით განსხვავებულობაზე ამახვილებს ყურადღებას.

საკითხის ამგვარი დაყენების ძირითადი მოტივაცია იმას ეფუძნება, რომ სულ უფრო ფართოვდება საკონსტიტუციო რეგულირების საგანი, ძლიერდება კონსტიტუციური წყაროების გავლენა კანონმდებლობის ყველა დარგზე. კონსტიტუციის მნიშვნელობისა და საკონსტიტუციო რეფორმების მზარდი როლის ფონზე „კონსტიტუციური სამართალი“ აქტიურ პოზიციას იკავებს სამართლის საერთო სისტემაში: მიმდინარე კანონმდებლობის ნორმებში განიხილება კონსტიტუციური ასპექტები, კანონშემოქმედებითი პროცესი ახლებურად აყენებს საკითხს კონსტიტუციის, დარგობრივი კანონმდებლობისა და საერთაშორისო სამართლის თანაფარდობაზე.

ნებისმიერი ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის ჩამოყალიბების პროცესი მეტად რთულია. საკანონმდებლო ორგანოების კანონშემოქმედებითი საქმიანობის შედეგად ყალიბდება უზენაესი იურიდიული ძალის მქონე ნორმათა სისტემა, რომელიც კონსტიტუციური სამართლის საფუძველს შეადგენს. ამრიგად, კონსტიტუციური სამართალი წარმოდგება როგორც სახელმწიფოს კონსტიტუციურ ნორმათა ერთობლიობა, რომლის ფარგლებშიც ხდება სამართლის სისტემაში შემავალი სხვა დარგების ფუძემდებლური პრინციპების დამუშავება. ამ თვალსაზრისით, კონსტიტუციურ სამართალს ცენტრალური ადგილი უკავია ნებისმიერი ქვეყნის ეროვნული სამართლის სისტემაში, რაც უწინარესად მის მიერ რეგულირებადი საზოგადოებრივი ურთიერთობების ბუნებით არის განპირობებული.

სახელმწიფოს სამართლებრივი კონსტრუქცია კონსტიტუციური წყობის საფუძველზე იკვრება, ხოლო ხელისუფლების ორგანიზაცია და რეგულირება ფუძემდებლური კონსტიტუციური პრინციპების დონეზე ხორციელდება. ამასთან, არა მხოლოდ სახელმწიფოს თვისებრივი მახასიათებლების სისტემა ყალიბდება, როგორც არის სუვერენიტეტი, ხელისუფლების დანაწილება, ადგილობრივი თვითმმართველობა და ა.შ., არამედ სახელმწიფო ხელისუფლების სუბიექტების განსაზღვრასთან ერთად, მათი განმახორციელებელი ინსტიტუციონალური სისტემა იქმნება და ჰორიზონტალურ და ვერტიკალურ სტრუქტურებს შორის ურთიერთმიმართების წესებიც შემუშავდება.

უნგრელ სამართალმცოდნე-კონსტიტუციონალისტ ანდრაშ შაიოს ეკუთვნის, ერთი შეხედვით, პარადოქსული თეზისი იმის თაობაზე, რომ კონსტიტუციები ჩნდება შიშის გავლენით.¹ კაცმა რომ თქვას, საქვეყნოდ ცნობილი პროფესორის ასეთი მოსაზრება არც უსაფუძვლოა, თუ მის არგუმენტად ზოგიერთ ისტორიულ, ან ჩვენი დროისთვის დამახასიათებელ ცნობილ ფაქტებს მოვიშველიებთ: ამერიკის შეერთებული შტატების 1778 წლის კონსტიტუციის მამა-დამფუძნებლები მოქმედებდნენ იმ შიშის ქვეშ, რომ თავიდან აეცილებინათ მონარქიის ან სახალხო დემოკრატიის დაფუძნება; 1949 წლის კონსტიტუციის შემუშავებისას, გერმანელ კანონმდებელზე უდავო იყო ვაიმარის კონსტიტუციის არაეფექტურობისა და ნაცისტური რეჟიმის აღდგენის საშიშროების გავლენა; ხოლო დე გოლის 1958 წლის საფრანგეთის კონსტიტუციის უმთავრესი მიზანი კი ის იყო, რომ არ დაეშვა IV რესპუბლიკისთვის დამახასიათებელი, ე.წ. საპარლამენტო პარალიჩი.

„კონსტიტუციონალიზმი“ საერთო, მსოფლიო მნიშვნელობის ფასეულობაა, რომელიც თავად მსოფლიოში გავრცელებული გამოცდილების ერთობლიობაა, რომლის თავფურცელს 1215 წელს მიღებული ბრიტანული „თავისუფლების დიადი ქარტია“ წარმოადგენს. კონსტიტუციონალიზმი – კონსტიტუციით დადგენილი თამაშის წესების გამოყენებაა ქვეყნის მმართველობის საქმეში, რომლის დემოკრატიულობის ხარისხი ხელისუფლების განხორციელების საქმეში საზოგადოებისა და ხელისუფლების ადეკვატურობაზეა დამოკიდებული“.

„კონსტიტუციონალიზმი“ — კონსტიტუციური წყობის დადგენის აუცილებლობის დამფუძნებელი პოლიტიკურ-სამართლებრივი თეორია.² ასეთია მისი ენციკლოპედიური დეფინიცია, ხოლო კონსტიტუციური სამართალი ამ თეორიის საფუძველზე შექმნილი პრინციპების, ნორმებისა და ინსტიტუტების ერთობლიობაა. დემოკრატიული კონსტიტუციები ხელისუფლების დანაწილების ისეთ მოდელზეა ორიენტირებული, რომ ბალანსის სისტემამ ხელისუფლების ცაღკეული შტოების ურთიერთმიმართებით გარკვეული წონასწორობა უზრუნველყოს.

მაგრამ სხვადასხვა ქვეყანაში, კონსტიტუციური სამართალი მისი წარმოშობის, ფორმირებისა და განვითარების ისტორიული პროცესის თავისებურებების გავლენით არსებითად ცვლიდა ცნების მასშტაბებსა და არსს, გამოვლინებისა და გაგების ფორმებს. მთავარი კი ის არის,

¹ ა. შაიო, მითითებული ნაშრომი, გვ. 8.

² Большой Юридический словарь, М., 1997, с. 306.

რომ კონსტიტუციური სამართალი იმთავითვე იშვა, როგორც მკაცრი აბსოლუტიზმის ლიბერალიზაციის წყარო, მოგვიანებით კი საჭირო გახდა თავად დემოკრატიის იმდაგვარ სამართლებრივ ჩარჩოებში მოქცევა, რათა მისი პრინციპების დაცვის პირობებში, შესაძლებელი გამხდარიყო მოსალოდნელი დესტრუქციული გამოვლინებების თავიდან აცილება.

კონსტიტუციურმა სამართალმა, მრავალი ქვეყნის მაგალითზე, დასაბამი მისცა ავტორიტარული კორუფციული რეჟიმებიდან სამართლებრივი სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესზე გადასვლას. ყოფილი, ე.წ. სოციალისტური ბანაკიდან გამოსული ქვეყნების კონსტიტუციური წყობის ფორმირებაზე გადამწყვეტი როლი მათმა ისტორიულმა წარსულმა ითამაშა. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში — უნგრეთში, სლოვაკეთში, ჩეხეთში, ბულგარეთში — დემოკრატიული რევოლუციების შედეგად მიღებული კონსტიტუციების სამართლებრივი ბუნება იმ ნორმათა სისტემით არის განმტკიცებული, რომ სახელმწიფომ თავი დააღწიოს თავის წარსულს, როდესაც ხელისუფლების მართვის სადავეები ერთი პირის ხელში იყო კონცენტრირებული. საბჭოთა კავშირის წიაღიდან გამოსულ, ე.წ. ახალი დემოკრატიის მშენებარე დამოუკიდებელი სახელმწიფოების უმრავლესობაში პირიქით მოხდა. მძლავრი ხელის გარეშე ცხოვრებისადმი უნდობლობის შიშით გამონვეულმა სინდრომმა, ავტორიტარიზმის სასტარტო პირობების კონსტიტუციური აღიარება განაპირობა და მის განვითარებასაც „კეთილსასურველი“ ნიადაგი შეუქმნა.

იმის გათვალისწინებით, რომ ნებისმიერი სახელმწიფოს სამართლის სისტემა უამრავი დარგისგან შედგება, ხოლო კონსტიტუციური სამართალი ისეთ მნიშვნელოვან სფეროს არეგულირებს, როგორიც საზოგადოებრივი ურთიერთობებია, ცხადია, იგი ყველა სამართლებრივი დარგის ურთიერთქმედების ცენტრში ექცევა.

კონსტიტუციური სამართალი კონკრეტული სახელმწიფოს ეროვნული სამართლებრივი სისტემის უმნიშვნელოვანესი დარგია და როგორც სამართლის სხვა დარგები, იმ სამართლებრივი ნორმების ერთობლიობას წარმოადგენს, რომლებსაც ადგენს და იცავს თავად სახელმწიფო. მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა იმით არის განპირობებული, რომ ეროვნული სამართლის ყველა დარგი ეყრდნობა კონსტიტუციურ პრინციპებს, კონსტიტუციური კანონმდებლობის ნორმებს და არ შეუძლია მასთან დაპირისპირება, რაც სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის საქმეში კონსტიტუციური სამართლის სისტემანარმოქმნელ როლს ადასტურებს.

კონსტიტუციონალიზმის განვითარების ძირითადი ტენდენციები კიდევ უფრო განამტკიცებს ამ დამოკიდებულებას, ვინაიდან თანამედროვე კონსტიტუციებში მომრავლდა ისეთი დებულებები, რომლებიც სამართლის სხვა დარგებისთვის ამოსავალი პრინციპების მნიშვნელობას იძენენ. მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს კონსტიტუციური სამართალი აერთიანებს სამართლის სხვა დარგებს.

ჩვეულებრივ, კონსტიტუციური სამართალი არეგულირებს სახელმწიფო ადმინისტრაციის სტრუქტურას, კომპეტენციას და, რა თქმა უნდა, ხელისუფლების ორგანოებთან ადამიანისა და მოქალაქის ურთიერთობასაც მოიცავს. სწორედ ამ ჭრილში ჩამოყალიბებული ნორმები განსაზღვრავენ ადმინისტრაციული სამართლის საბაზო ორიენტირებს. ზუსტად ამგვარად, კონსტიტუციური სამართალი ადგენს სამოქალაქო სამართლის, სისხლის სამართლის, საფინანსო, შრომითი, ეკოლოგიური და სამართლის სხვა დარგების ამოსავალ პრინციპებს.

გასულ საუკუნეში კონსტიტუციური სამართლის განსაკუთრებულმა აქტუალიზაციამ მისი მნიშვნელობა და როლი გაზარდა არა მხოლოდ სამართლებრივი სისტემის, სამართლის სხვა დარგებთან მიმართებითაც. დღეს კონსტიტუციური სამართალი, თავისი რეგულირების სფეროების მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, მრავალპლანიანი სამართლის დარგია, რომლის ცალკეული ქვედარგები დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტებს აფუძნებენ, მათ საქმიანობასაც არეგულირებენ და ქმედუნარიანობასაც იცავენ. კონსტიტუციური სამართალი, როგორც მთლიანი, ცალკეული ქვედარგების სახით გარკვეულ ელემენტებს მოიცავს. ზოგიერთი დღეს პირდაპირ ასე მოიხსენიება: საპარლამენტო სამართალი, საარჩევნო სამართალი. რით არ არის კონსტიტუციური სამართლის ქვედარგი საკონსტიტუციო იუსტიცია, ან თუნდაც, ადამიანის უფლება-თავისუფლებები - კონსტიტუციური გარანტიების არსებული მექანიზმებით. ანათგან, საპარლამენტო სამართალი, საარჩევნო სამართალი და საკონსტიტუციო იუსტიცია კონსტიტუციური სამართლის ინსტიტუტებია, მათი სამართლის წყარო კი, უპირველესად, თავად კონსტიტუციაა, რომელიც აღნიშნული ინსტიტუტების კომპეტენციისა და რეგულაციის ძირითად კონტურებს ადგენს, ხოლო შესაბამისი საკანონმდებლო თუ კანონქვემდებარე აქტები, საკონსტიტუციო დებულებების ფარგლებში ამ ინსტიტუტების ამოქმედების საორგანიზაციო თუ საპროცედურო ხასიათის წესებს არეგულირებენ.

1-2. კონსტიტუციური სამართლის სუბიექტები და წყაროები

კონსტიტუციური სამართალი ერთიანი სამართლებრივი სისტემის შემადგენელი ნაწილი, როგორც ცალკე სისტემა, საკმაოდ რთული იურიდიული წარმონაქმნია. იგი სამოქმედო არეალის განმსაზღვრელი ძირითადი კონსტიტუციური პრინციპების, სისტემანარმომქმნელი ორგანოებისა და მათი საქმიანობის მარეგულირებელი ნორმების სახით, ორგანიზაციულ-სტრუქტურული ფორმით ურთიერთდაკავშირებულ ელემენტებს აერთიანებს. ეს ელემენტები კი კონსტიტუციური ნორმების ერთობლიობით შეკრული და ორგანული თუ მიმდინარე კანონმდებლობით ამოქმედებული ინსტიტუტები და მექანიზმებია.

კონსტიტუციური სამართალი მკაცრ სამეცნიერო სისტემატიზაციას ექვემდებარება. ეს კი საშუალებას იძლევა გარკვეული სიზუსტით წარმოვანიხოს სამართლის მოცემული დარგის სისტემანარმომქმნელი ინსტიტუტების იერარქიულობა და ურთიერთმიმართება, რომელიც განაპირობებს სამართლის ამ წამყვანი დარგის ნორმათა სისტემის ეფექტურ ამოქმედებას. სწორედ კონსტიტუციური სამართლის პრინციპების, სუბიექტებისა და წყაროების ერთობლიობაა მისი შინაგანი მოწყობის უმთავრესი მახასიათებელი, არა მხოლოდ კონსტრუქციული მთლიანობის, არამედ სამართლებრივი ბუნების თვალსაზრისითაც.

კონსტიტუციური სამართლის პრინციპები ქვეყნის კონსტიტუციური მოწყობის თავისებურებებს ადგენენ და მათი ამოქმედების მარეგულირებელ პირობებსაც განსაზღვრავენ. სწორედ ამ ორი მიზნის რეალიზაციას პრინციპების განსხვავებული ჯგუფები ახდენს. კონსტიტუციური სამართლის საერთო პრინციპები არ ახდენენ კონკრეტული უფლებებისა და მოვალეობების ფორმულირებას. კონსტიტუციები მათ დეკლარირებული ფორმით წარმოადგენენ და ესეც საკმარისია, რათა თავისი ძირითადი დანიშნულება შეასრულონ, ანუ მრავალ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ნორმაზე განმსაზღვრელი მნიშვნელობა იქონიონ. საერთო პრინციპების კატეგორიას განეკუთვნება: ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი; სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპი; კანონის წინაშე თანასწორობის პრინციპი; სახალხო წარმომადგენლობის პრინციპი; კონსტიტუციის მიერ დამკვიდრებული ნორმის შეუცვლელობის პრინციპი და სხვ. კონსტიტუციური სამართლის პრინციპების მეორე კატეგორიას მათი ის ნაირსახეობა განეკუთვნება, რომელთაც მკაფიოდ გამოხატული იურიდიული ფორმა აქვთ და პირდაპირი მოქმედების კონსტიტუციურ ნორმებს წარმოადგენენ. მათ კატეგორიას

განეკუთვნება: პარლამენტის ნევრთა აურჩევლობისა და შეუთავსებლობის პრინციპი; თავისუფალი მანდატის პრინციპი; კონსტიტუციური უფლებების სასამართლო დაცვა და სხვ.

აღნიშნული პრინციპების რეალიზაციის და, მაშასადამე, კონსტიტუციის რეალური ამოქმედების მიზნით, თავად კონსტიტუციები მთელი რიგი ფუნქციებით არიან აღჭურვილნი. კონსტიტუციის ფუნქციები საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე კონსტიტუციური ზემოქმედების ძირითადი მიმართულებების რეალიზაციის მოთავე საშუალებების არსენალს ქმნის. კონსტიტუციის ფუნქციების არსისა და სახეობების თაობაზე მეცნიერ-კონსტიტუციონალისტთა შორის განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს.¹ მათი სრული ჩამონათვალი კონსტიტუციის იურიდიულ, პოლიტიკურ, დამფუძნებელ, მმართველობით და იდეოლოგიურ ფუნქციებს მოიცავს.

კონსტიტუციის იურიდიული ფუნქცია ორი მნიშვნელოვანი ფაქტორით არის გამორჩეული. იმის გათვალისწინებით, რომ ძირითადი კანონი ეროვნული სამართლის მთავარი ნყაროა, კონსტიტუციური პრინციპებისა და ნორმების პირდაპირი მოქმედების გარდა, მისი უმაღლესი იურიდიული ძალით დამკვიდრებულია ბაზა საზოგადოებრივი ურთიერთობების კანონმდებლობის განვითარებისთვის.

კონსტიტუციის პოლიტიკური ფუნქცია იმით გამოიხატება, რომ ქვეყნის ძირითადი კანონი ადგენს საჯარო ხელისუფლების ორგანიზაციის საფუძვლებს, რომელიც მოიცავს სახელმწიფოსა და საზოგადოებრივი გაერთიანებების სტატუსსა და როლს, პოლიტიკური ხელისუფლების ფორმირების პრინციპებს და ძირითადი ინსტიტუტების ფორმებს, განსაზღვრავს საზოგადოების მართვის განხორციელების საქმეში თავად მოსახლეობის მონაწილეობის საფუძვლებს.

კონსტიტუციის დამფუძნებელი ფუნქცია მიმართულია იმ ძირითადი პრინციპების დამკვიდრებაზე, რომელთაც საველდებულო ხასიათი აქვთ სახელისუფლებო უფლებამოსილებების განხორციელებისას; იმ ინსტიტუტების დაფუძნებაზე, რომელთა მეშვეობითაც ხალხი ახორციელებს თავის ხელისუფლებას.

კონსტიტუციის მმართველობითი ფუნქცია იმაში მდგომარეობს, რომ ქვეყნის ძირითადი კანონი ადგენს საზოგადოებრივი ურთიერთობის პროცესების მართვის ორგანოთა სისტემას და მათი ურთიერთქმედებ-

¹ А.лебастрова И.А., Конституционное (государственное) право зарубежных стран, М., „Юриспруденция“, 2000, с. 23-24; Конституционное право, отв. ред. А. Е. Козлов, М., „БЕК“, 1996, с. 400-401.

ის მექანიზმებს, განამტკიცებს მმართველობითი ურთიერთობების ნორმატიულ საფუძვლებს.

კონსტიტუციის იდეოლოგიური ფუნქცია მიუთითებს ქვეყნის ძირითადი კანონის ზნეობრივ ორიენტირებაზე. ამ შემთხვევაში, სახელმწიფო არა მხოლოდ აღიარებს სულიერ ფასეულობებს, არამედ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მოსახლეობის ზნეობრივი, პოლიტიკური და სამართლებრივი ცნობიერების დონეზე კონსტიტუციის ზემოქმედების შესაძლებლობებს. ამასთან, კონსტიტუციის იდეოლოგიური ფუნქციის სამოქმედო არეალი ისეთ სფეროებზეც ვრცელდება, როგორცაა პიროვნების თავისუფლება, ადამიანის უფლებათა ხელშეუხებლობა, დემოკრატია, საკუთრება და მრავალი სხვა პროგრესული, საკაცობრიო პრობლემა.

საზოგადოებრივი ურთიერთობების გარკვეულ სახეს წარმოადგენს კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ურთიერთობები. ეს არის კონსტიტუციური სამართლის ნორმებით მონესრიგებული ან მათ საფუძველზე აღმოცენებული საზოგადოებრივი ურთიერთობები, ანუ რაც იგივეა, საზოგადოებრივი ურთიერთობები კონსტიტუციური სამართლის სუბიექტებს შორის. კონსტიტუციური სამართალი განსაზღვრული საზოგადოებრივი ურთიერთობების მონაწილე სუბიექტების სპეციფიკურ სამართლებრივ მდგომარეობას ადგენს და, ამგვარად, აქტიურად ზემოქმედებს მათზე.

იმის გათვალისწინებით, რომ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ მეცნიერებაში კონსტიტუციური სამართლის სუბიექტების კლასიფიკაცია ორი დიდი ჯგუფის სახით ხდება, თითოეული მათგანი სუბიექტთა გარკვეულ წრეს აერთიანებს.

პირველი ჯგუფი კონსტიტუციური სამართლის ფიზიკური პირების ან ადამიანთა ერთობლიობის სახით კონსტიტუციური სამართლის რამდენიმე განზოგადებული სუბიექტისაგან შედგება:

- ეს არის მოქალაქეები, უცხოელები, მოქალაქეობის არმქონე პირები, რომლებიც მოცემული ქვეყნის ტერიტორიაზე კონსტიტუციური უფლებებითა და თავისუფლებებით სარგებლობენ, რა თქმა უნდა, ამ უკანასკნელთა უფლებები გარკვეულად შეზღუდულია;

- მოცემული ქვეყნის ხალხი, რომელსაც ეკუთვნის მთელი სახელმწიფო ხელისუფლება; ფედერაციის სუბიექტების ხალხები; ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების (პროვინცია, ოლქი, რაიონი, ქალაქი და ა.შ.) მოსახლეობა, რომელიც როგორც ამომრჩეველი ხელისუფლების წარმომადგენლობითი ორგანოებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ფორმირებაში მონაწილეობს;

პარლამენტებისა და რეგიონალური საკანონმდებლო კრებების, ადგილობრივი თვითმმართველობის წარმომადგენლობითი დაწესებულებების დეპუტატები;

პოლიტიკური პარტიები. მასობრივი საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, პროფკავშირები, რელიგიური გაერთიანებები.

მეორე ჯგუფი კონსტიტუციური სამართლის საზოგადოებრივი წარმონაქმნების სახით გაერთიანებული კონსტიტუციური სამართლის სუბიექტებისაგან შედგება:

ეს არის სახელმწიფო, რომელიც მთელ თავის ტერიტორიაზე ფლობს სუვერენიტეტს და დამოუკიდებლობას სხვა ქვეყნებთან მიმართებაში;

სახელმწიფო-ტერიტორიალური წარმონაქმნები, რომლებიც ფედერაციის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ და საკანონმდებლო-განკარგულებითი უფლებამოსილებებით არიან აღჭურვილნი; ავტონომიური წარმონაქმნები უნიტარულ სახელმწიფოებში, რომელთაც გარკვეული უფლებამოსილებები აქვთ მიკუთვნებული ეროვნულ-კულტურული საკითხების გადაწყვეტისას;

- სახელმწიფო ხელისუფლების ცენტრალური ორგანოები: სახელმწიფოს მეთაური, პარლამენტი, მთავრობა, საკონსტიტუციო ზედამხედველობის თუ კონტროლის ორგანო, უზენაესი სასამართლო; რეგიონული ორგანოები: წარმომადგენლობითი ორგანო, რეგიონალური ადმინისტრაცია და სხვ.; ადგილობრივი მმართველობის სახელმწიფო ორგანოები;

- მუნიციპალური წარმონაქმნების მიერ შექმნილი ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები, რომლებიც აღჭურვილნი არიან ადგილობრივი მნიშვნელობის ყველა საკითხის გადაწყვეტის უფლებით.

კონსტიტუციური სამართალი სახელწოდებითა და არსით ქვეყნის ძირითად კანონთან -- კონსტიტუციასთან არის დაკავშირებული. იგი სამართლის შესაბამისი წყაროების მეშვეობით, შესაბამის სახელმწიფოში გარკვეულ კონსტიტუციურ რეჟიმს ამკვიდრებს. საქმე ის არის, რომ იურიდიული თვალთახედვით, სამართლის წყაროების გაგება იმ ფორმის აქტებს მოიაზრებს, რომლებშიც თავის ასახვას პოვენენ სამართლებრივი ნორმები. კონსტიტუციურ სამართალს, სამართლებრივი აქტების პაკეტის სახით, მისი წყაროების ერთობლიობა ქმნის, როდესაც ერთი მთლიანი სისტემის სახით სახელმწიფო მოწყობის პრინციპებს და მათი რეალიზაციის მიზნით გააზრებული მექანიზმების მარეგულირებელ ნორმებს ადგენს.

კონსტიტუციური სამართლის წყაროები რთულ იერარქიულ სისტემას ქმნიან, რომლის ფუძემდებლურ რგოლს შესაბამისი ქვეყნის კონსტიტუცია წარმოადგენს. მხოლოდ ეს არის, რაც უფრო იზრდება სახელმწიფოთა დემოკრატიულობის დონეებს შორის დისბალანსი და, აქედან გამომდინარე, საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ მათი რეგულირების საჭიროება, მით უფრო მრავალსახა ხდება კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა პაკეტი.

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის წყაროების კლასიფიკატორის პაკეტში გაერთიანებულია: კონსტიტუცია; კონსტიტუციური, რეფერენდალური, ორგანული და ჩვეულებრივი კანონები; სახელმწიფოს მეთაურის, მთავრობის და მთავრობის მეთაურის სამთავრობო და სხვა ადმინისტრაციული ორგანოების აქტები; საკონსტიტუციო იუსტიციის ორგანოს აქტები; კონსტიტუციური შეთანხმებები, ადათები და პრეცედენტები; დოქტრინა და დოქტრინალური განმარტებები; შინასახელმწიფოებრივი და საერთაშორისო ხელშეკრულებები, საერთაშორისო სამართლის აქტები.

მოცემული კლასიფიკატორის ნაირსახეობების ასეთი სიმრავლე საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების კვლევის საგანია, თორემ კონკრეტული სახელმწიფოს კონსტიტუციური სამართლის წყაროების მოქმედი პაკეტი მის ფარგლებში ინვარიანტული კომპლექტის სახით ფორმირდება. ამ დროს კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა ჩამოყალიბებასა და ფუნქციონირებაზე უამრავი ფაქტორი ახდენს გავლენას: ქვეყნის სამართლებრივი სისტემისადმი კუთვნილების, კონსტიტუციის სახეობისა და კანონთა კლასიფიკაციის, სახელმწიფოს მმართველობის მოდელისა და ტერიტორიული მოწყობის, საერთაშორისო ორგანიზაციებსა და რელიგიასთან დამოკიდებულების თუ სხვათა გათვალისწინებით. ყოველი წყაროს მოკლე დახასიათებაც კი პირდაპირ მიანიშნებს თითოეული მათგანის ადგილსა და მნიშვნელობაზე, ზოგადად, კონსტიტუციონალიზმში და, კერძოდ, ნებისმიერი ქვეყნის კონსტიტუციურ სამართალში.

კონსტიტუცია არა მხოლოდ ქვეყნის ძირითადი კანონი, არამედ კონსტიტუციური სამართლის ამოსავალი წყაროა და უმაღლესი იურიდიული ძალა აქვს. იგი ადგენს უმნიშვნელოვანეს პრინციპებსა და ნორმებს, რომელთა საფუძველზე ცალკეულ სფეროებში და სხვადასხვა ფორმით დეტალური რეგულირების საშუალება იქმნება. ამასთან, კონსტიტუციის ნორმებს პირდაპირი მოქმედების ძალა აქვს. ფედერაციულ

სახელმწიფოებში ფედერალურ კონსტიტუციასთან ერთად მოქმედებს ფედერაციის სუბიექტების კონსტიტუციები, რომლებიც კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა შემადგენელი ნაწილია.

კანონი უმაღლესი იურიდიული ძალის საერთო-სავალდებულო ხასიათის ნორმატიული აქტია, რომელსაც შესაბამისი პროცედურის დაცვით, როგორც წესი, იღებს წარმომადგენლობითი ორგანო და აქვეყნებს სახელმწიფოს მეთაური. კანონებით რეგულირდება მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ურთიერთობები, სწორედ ისინი უდევს საფუძვლად სამართლის დარგებს. სამართლებრივი აქტების იერარქიაში კანონს კონსტიტუციის შემდეგ უმაღლესი ადგილი უკავია, თუ იმასაც არ ვაჩყვით, რომ კონსტიტუცია და ძირითადი კანონი სინონიმები არიან, რაც ზოგიერთ ქვეყანაში ეს პირდაპირ კონსტიტუციის დასახელებაშია დაფიქსირებული. მაგალითად, გერმანული კონსტიტუცია ასე იწოდება - - „ძირითადი კანონი“, ხოლო რუსეთის კონსტიტუციაში თავად არის განმარტებული - - „რუსეთის ფედერაციის კონსტიტუცია (ძირითადი კანონი)“.

კანონებს თავისი იერარქია აქვთ. კონსტიტუციის შემდეგ ამ რიგში კონსტიტუციური, რეფერენდალური, ორგანული და ჩვეულებრივი კანონები მოდის, მაგრამ ამგვარი კლასიფიკაციის პირობებში არჩევანის თვალსაზრისით განმსაზღვრელი თავად კონკრეტული სახელმწიფოს კონცეპტუალური მიდგომაა.

განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა კონსტიტუციური კანონის ცნების გაგება: ერთ შემთხვევაში, ე.წ. დაუნერელი კონსტიტუციის მქონე ქვეყნისთვის, ეს შეიძლება იყოს „მცირე კონსტიტუციის“ სახელწოდებით ცნობილი ერთი კანონი ან რამდენიმე კონსტიტუციური კანონი, რომლებიც ერთობლიობაში კონსტიტუციის ფუნქციას ასრულებენ; ყველაზე ხშირად კონსტიტუციური კანონის ქვეშ მოიაზრება საკანონმდებლო აქტი, რომელიც მოქმედ კონსტიტუციაში ცვლილებების ან დამატებების მიზნით მიიღება; ზოგიერთ ქვეყანაში (პოლონეთი, ჩეხეთი) ასე იწოდება კანონი, რომლის მიღებაც თავად კონსტიტუციის მიერ არის დადგენილი..

რეფერენდალური კანონი კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა შორის იშვიათად მოიხსენიება. ცნობილმა კონსტიტუციონალისტმა მ. კრუტოგოლოვმა¹ იგი საფრანგეთის პრეზიდენტის განსაკუთრებული უფლებამოსილებების განხილვასთან დაკავშირებით შემოიტანა. კონ-

¹ Крутоголов М.В., Конституционный совет Франции, М., 1993, с. 107.

სტიტუციის მე-11 მუხლის თანახმად, საფრანგეთის პრეზიდენტს, მთავრობის წინადადებით პარლამენტის სესიის მიმდინარეობისას ან პარლამენტის პალატების ერთობლივი წინადადებით პარლამენტის გვერდის ავლით შეუძლია რეფერენდუმზე გაიტანოს ნებისმიერი კანონპროექტი, რომელიც ეხება საჯარო ხელისუფლების ორგანიზაციას; რეფორმებს, რომლებიც დაკავშირებულია ეკონომიკურ და სოციალურ პოლიტიკასთან და მის ხელშემწყობ საჯარო სამსახურებთან; რაიმე ხელშეკრულების რატიფიკაციას, რომელიც წინააღმდეგობაში არ მოდის კონსტიტუციასთან და არ აისახება ინსტიტუტების ფუნქციონირებაზე, და ამომრჩეველთა მხარდაჭერის შემთხვევაში აამოქმედოს იგი.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ორგანულ კანონებს, რომელთა მიღება ზოგიერთი კონსტიტუციური დანაწესის რეალიზაციას უკავშირდება (საფრანგეთი, ესპანეთი). ზემოთ აღნიშნული ერთეული შემთხვევებისგან განსხვავებით, როდესაც კონსტიტუციაში ჩადებული ბლანკეტური ნორმის საფუძველზე მიღებულ აქტს კონსტიტუციურ კანონს განაკუთვნიებენ, ქვეყნების უმრავლესობაში კონსტიტუციური დებულებების განვრცობა და სპეციალური მექანიზმების დადგენა, კონსტიტუციის ორგანულ ნაწილად აღიარებული ორგანული კანონის საგანია. სწორედ ორგანული კანონების მეშვეობით ხდება ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების განმტკიცება, საარჩევნო სამართლის ინსტიტუტების, მექანიზმებისა და პროცედურების დარეგულირება და სხვ.

ყველა ზემოთ აღნიშნულ კანონს უმაღლესი იურიდიული ძალა აქვს და, შესაბამისად, მათი მიღება ხმების თანაფარდობის მაღალი ნორმატიული ბაზის პირობებში ხდება. მაგრამ საკანონმდებლო აქტების ძირითადი მასა, ჩვეულებრივი, ანუ ზოგიერთ ქვეყანაში, ე.წ. მიმდინარე კანონებია, რომლებიც კონსტიტუციით დადგენილი ჩვეულებრივი პროცედურით მიიღებიან და საკითხების ფართო წრეს მოიცავენ.

კანონის უზენაესობა დემოკრატიული, სამართლებრივი სახელმწიფოს ერთი უმთავრესი პრინციპთაგანია, რომლის აღსრულება მნიშვნელოვანწილად, მათგან გამომდინარე, აღმასრულებელი ხელისუფლების ნორმატიულ-სამართლებრივ აქტებზეა დამოკიდებული. ამ ჯგუფს წარმოადგენს სახელმწიფოს მეთაურის ბრძანებულებები, დეკრეტები, ბრძანებები; მთავრობის და მთავრობის მეთაურის სამთავრობო და სხვა ადმინისტრაციული ორგანოების ორდონანსები, დეკრეტები და დადგენილებები. აღნიშნული სუბიექტების აქტების სიმრავლე-

იდან კონსტიტუციური სამართლის წყაროდ მხოლოდ ისინი მიიჩნევა, რომლებიც კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ნორმებს შეიცავენ.

გასული საუკუნის ორმოცდაათიანი წლებიდან, კონსტიტუციურ სამართალში კონსტიტუციური ზედამხედველობისა და კონტროლის აქტივიზაციის ტენდენციამ ქვეყნების დიდ ნაწილში საკონსტიტუციო იუსტიციის ორგანოები დაამკვიდრა. იმის გათვალისწინებით, რომ ამ ორგანოების კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ნორმებს, კანონებისა და სხვა ნორმატიული აქტების კონსტიტუციურობის, სახელმწიფო ორგანოების კომპეტენტურობის, კონსტიტუციური ნორმების განმარტების შესახებ გადაწყვეტილებებთან დაკავშირებით ნორმატიულ-სამართლებრივი დატვირთვა აქვს, უდავოა მათი არსებითი მნიშვნელობა კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა შორის.

სახელმწიფოს სამართლებრივი სისტემისადმი კუთვნილებაზე დამოკიდებული სამართლის წყაროთა პაკეტში კონსტიტუციური ადათებისა და სასამართლო პრეცედენტების აღიარება. ერთი და მეორეც, საერთო სამართლის ოჯახის ქვეყნებისთვის არის დამახასიათებელი. საკონსტიტუციო ადათი -- ის წესი ან ტრადიციაა, რომელიც წერილობითი ნორმის სახით განმტკიცებული არ არის, მაგრამ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების საქმიანობაში მათი გათვალისწინება მაინც ხდება. მრავალ ქვეყანაში ადათები მეტწილად პარლამენტის რეგლამენტაციისა და შიდაორგანიზაციის საკითხებს განსაზღვრავენ. აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში ადათები კონსტიტუციური სამართლის წყაროდაა მიჩნეული. დიდ ბრიტანეთში, კონსტიტუციურ შეთანხმებად წოდებული ადათებით რეგულირდება ისეთი საკითხები, როგორიცაა მონარქიის მოვალეობა პრემიერ-მინისტრად დანიშნოს თემთა პალატის არჩევნებში გამარჯვებული პარტიის ლიდერი, მთავრობის გადადგომის წესი, ლორდთა პალატის წევრთა მიერ საფინანსო კანონპროექტების ინიცირების აკრძალვა და სხვ.

ადათები ფართოდ იკიდებს ფეხს სხვადასხვა ქვეყნის სამართალში. მუსლიმანურ სამყაროში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ადათისა და შარიათის გავლენა. ტროპიკული აფრიკისა და წყნარი ოკეანის აუზის ქვეყნებში, ე.წ. ტრადიციული სამართალი მოქმედებს, მაგრამ პრაქტიკაში ადათების გამოყენების ყველა შემთხვევა არ შეიძლება კონსტიტუციური სამართლის წყაროდ ჩაითვალოს.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივ პროცესში აქტიური პოზიცია დაიმკვიდრეს სასამართლო ორგანოებმა და არა მხოლოდ საკონსტიტუციო იუსტიციის მექანიზმების ამოქმედებით. კონტინენტური სამართ-

ლის ქვეყნებში სასამართლო განმარტებების ტრადიცია მოქმედებს, ხოლო საერთო სამართლის ქვეყნებში სასამართლო პრეცედენტები. ორივე მოქმედება სამართალშემოქმედებით პროცესთან სასამართლო ორგანოების კავშირს აფიქსირებს, მაგრამ მათ შორის არსებითი სხვაობაა. სასამართლო პრეცედენტი კონკრეტულ საქმეზე სასამართლოს ის გადაწყვეტილებაა, რომლის გათვალისწინებაც სავალდებულო ხდება ანალოგიური საქმეების განხილვისას. კონსტიტუციურ სამართალში სასამართლო პრეცედენტის როლი მნიშვნელოვანია სახელმწიფო ორგანოების ურთიერთქმედების, მოქალაქეთა და საზოგადოებრივი გაერთიანებების სტატუსის განსაზღვრისას. აღნიშნულის გათვალისწინებით, რიგი ქვეყნების სასამართლო ორგანოები იურისდიქციულთან ერთად სამართალშემოქმედებით ფუნქციასაც ახორციელებენ.

სასამართლო პრეცედენტების ერთგვარი ნაირსახეობაა: ამპარო-ნორმა, რომელსაც მექსიკის უმაღლესი სასამართლო ქმნის ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული საქმეების განხილვის პროცესში; დოქტრინა ლეგალი, ესპანეთში მოქმედებს და იმ წესს წარმოადგენს, რომელიც რამდენიმე ერთგვაროვანი გადაწყვეტილების შედეგად, უმაღლესი სასამართლოს მიერ შემუშავდება. ამას გარდა, სასამართლო პრეცედენტის დატვირთვა ეკისრება ევროპის სამართლის ფარგლებში, ევროპის თანამეგობრობის სასამართლოს გადაწყვეტილებებს ევროკავშირში გაერთიანებული ქვეყნებისთვის, რომლებიც თავის შემდგომ გადაწყვეტილებებში ხელმძღვანელობენ და მიაწვდიან აღნიშნულ პრეცედენტზე.

დოქტრინაც ერთი იმ განსაკუთრებულ თავისებურებათაგანია, რომელიც საერთო სამართლის ოჯახს უკავშირდება და მასში გაერთიანებულ სახელმწიფოებშია მიჩნეული კონსტიტუციური სამართლის წყაროდ. დოქტრინის დატვირთვა აქვს ცნობილი იურისტებისა და პოლიტიკური მოღვაწეების თეორიულ დებულებებს ან მოქმედი ნორმების დოქტრინალურ განმარტებებს, რომლებსაც სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილე მხარეები ნორმის დონეზე იყენებენ. ამიტომ გასაგები უნდა იყოს, რომ ცალკეულ გამოცემებში დიდი ბრიტანეთის კონსტიტუციის წარმოდგენისას, მისი შემადგენელი კონსტიტუციური კანონების პაკეტის გვერდით ვხვდებით ამონარიდს ცნობილი მეცნიერ-კონსტიტუციონალისტის. ჟ. ბედჯგოტის ნაშრომიდან „ინგლისური კონსტიტუცია“.¹

¹ Конституционные акты Великобритании//конституции зарубежных государств, М., „БЕК“, с. 85-87.

კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა შორის არსებითია ხელშეკრულებების როლი და მნიშვნელობა, რა თქმა უნდა, როდესაც ისინი კონსტიტუციური სამართლის საკითხებს შეეხება. ერთ შემთხვევაში ეს შეიძლება იყოს შინასახელმწიფოებრივი ხელშეკრულებები, რომლებიც კონსტიტუციურ პრობლემებს არეგულირებს ხელისუფლების ცენტრალურ და ადგილობრივ ორგანოებს შორის, როგორცაა ფედერაციული ხელშეკრულება, რომელმაც ფედერალური კონსტიტუციის ფარგლებში შეიძლება ცენტრსა და ფედერაციის სუბიექტებს შორის გარკვეული პირობები დაარეგულიროს. ამავე დანიშნულებისაა ცენტრსა და რეგიონს, ან რეგიონებს შორის გაფორმებული ხელშეკრულებები, რასაც ადგილი აქვს ესპანეთსა და იტალიაში.

საერთაშორისო ხელშეკრულებები ქვეყნებს შორის, საერთაშორისო ორგანიზაციებთან თუ უკანასკნელთა მიერ მიღებულ საერთაშორისო აქტებზე მიერთებით აღიარებული სამართლებრივი აქტები, მათი გათვალისწინების სავალდებულობის პირობებში, აქტიურად იჭრება მსოფლიო ქვეყნების ეროვნული კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში. ასე რომ, კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში არსებითი და აქტუალური ხდება საკითხი საერთაშორისო და შინაგან კანონმდებლობას შორის ურთიერთობის შესახებ.

სახელმწიფოებში საერთაშორისო ხელშეკრულებების სამართლებრივი სტატუსი არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მხედველობაში გვაქვს ის რეალობა, რომ მათი მნიშვნელობის ხარისხი ეროვნულ სამართალთან მიმართებაში ძალზე არაერთგვაროვანია: ზოგიერთ ქვეყანაში ეროვნული გადაწყვეტილებები კონსტიტუციურ დებულებებს ეფუძნება (ესპანეთი, ნიდერლანდები, პორტუგალია, საბერძნეთი, საფრანგეთი, ესტონეთი, აზერბაიჯანი, მთელი რიგი პოსტ-სოციალისტური ქვეყნები), მაშინ როცა სხვა ქვეყნებში იგი პრაქტიკაზე დამყარებული, უფრო ზუსტად, ზემდგომი სასამართლოების პრეცედენტულ სამართალს ეფუძნება (ბელგია, იტალია, ლუქსემბურგი, შვეიცარია).

შეიძლება ითქვას, რომ ერთეული ქვეყნების მაგალითზე, დადგენილი ნესით გაფორმებულ ხელშეკრულებას, ეროვნული სამართლის მიმართ კონსტიტუციის ჩათვლით, უზენაესობა აქვთ (ბელგია, ლუქსემბურგი, ნიდერლანდები). სხვა სახელმწიფოებში აღიარებენ, რომ საერთაშორისო ხელშეკრულებას, თუ იგი პარლამენტის კვალიფიცირებული უმრავლესობით არის დამტკიცებული, კონსტიტუციის მიმართ უფრო მაღალი ან თანაბარი სტატუსი აქვს (ავსტრია, ფინეთი). ევროპული ქვეყ-

ნებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ევროპული თანამეგობრობის მიერ დამტკიცებულ ნებისმიერ ხელშეკრულებას და შესაბამისი ეროვნული სამართლის სისტემის ფარგლებში, მათ შორის, კონსტიტუციის ცალკეული დებულებების მიმართ უპირატესობა აქვთ (იტალია).

სახელმწიფოთა გარკვეული ჯგუფი უზენაესობას ანიჭებს ხელშეკრულებას, როგორც მის აღიარებამდე, ისე მას შემდეგ მიღებული საკანონმდებლო აქტების მიმართ (ესპანეთი, კვიპროსი, პორტუგალია, საბერძნეთი, საფრანგეთი, სლოვენია, ხორვატია, შვეიცარია). მაგრამ აღნიშნული სახელმწიფოები ამ მიზნით, როგორც წესი, განსაკუთრებულ პირობებს ადგენენ: ხელშეკრულების საკანონმდებლო ორგანოს მიერ დამტკიცება და მრავალ კონკრეტულ შემთხვევაში ხელშეკრულების დებულებების გამოყენება მეორე მხარის მიერ. სახელმწიფოთა აღნიშნულ ჯგუფთან ახლოს დგანან ლიხტენშტაინი, რუმინეთი, რუსეთი, რომლებიც საკუთარი კანონმდებლობის მიმართ მხოლოდ იმ ხელშეკრულებების უზენაესობას აღიარებენ, რომლებიც ადამიანის უფლებების დაცვასთანაა დაკავშირებული, ანუ შინაარსობრივად საპირისპირო ნებისმიერ აქტის მიმართ უპირატეს ძალას ფლობს.

სახელმწიფოების დიდ ნაწილში აღიარებულია, რომ ხელშეკრულებებს უბრალოდ კანონის ძალა აქვთ, იმ პირობის გათვალისწინებით, რომ მათ უპირატესი ძალა აქვთ ხელშეკრულების დამტკიცებამდე მიღებული საკანონმდებლო აქტების მიმართ, მაგრამ შეიძლება შემდგომ მიღებული აქტების გავლენა თავად განიცადონ (ალბანეთი, აშშ, გერმანია, დანია, თურქეთი, ირლანდია, ისლანდია, ლიტვა, ლიხტენშტაინი, ნორვეგია, პოლონეთი, სან-მარინო, უნგრეთი, ფინეთი, შვედეთი).

საერთაშორისო დონეზე ხელშეკრულებების მიღების უფლებამოსილება, როგორც წესი, სახელმწიფოს მეთაურს — პრეზიდენტს ან მონარქს ეკისრება. სწორედ იგი ახდენს ხელშეკრულების რატიფიცირებას და გამოხატავს ქვეყნის ნებას, თავის თავზე აიღოს ხელშეკრულების შესაბამისი ვალდებულებანი (ალბანეთი, აშშ, ბელგია, გაერთიანებული სამეფო, დანია, ესპანეთი, თურქეთი, იტალია, ლიხტენშტაინი, ნიდერლანდები, პოლონეთი, საბერძნეთი, ფინეთი).

გამონაკლისის სახით, საერთაშორისო ხელშეკრულების მიღების უფლე სამოსილება აღმასრულებელ ხელისუფლებასაც ეკისრება: შვედეთში აქ ფუნქციას მთავრობა ასრულებს, ხოლო შვეიცარიაში ფედერალური საბჭო. თუმცა შვეიცარიაზე ასე ცალსახად არ ითქმის, ორი ფაქტორის გამო: ჯერ ერთი, ფედერალური საბჭოს ორფუნქციური სა-

მართლებრივი ამოცანების გამო, რამდენადაც იგი ერთდროულად კოლექციალური სახელმწიფო მეთაურის ფუნქციასაც ასრულებს; მეორე ის, რომ ამ პროცესში აქტიურადაა ჩართული პარლამენტიც და გა მოდის, რომ შვეიცარიის შემთხვევაში საერთაშორისო ხელშეკრულების მიღების პროცესში სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ინსტიტუტების მთელი ჯგუფია ჩართული.

მთელ რიგ შემთხვევებში, პარლამენტი ფართო უფლებებითაა ჩართული საერთაშორისო ხელშეკრულების გაფორმების პროცესში. პარლამენტის მონაწილეობა, ზოგიერთი გამოჩენილი გარდა, ყველა საერთაშორისო ხელშეკრულებაზე ვრცელდება ლუქსემბურგში, კვიპროსზე, თურქეთში, რუსეთსა და იმავე შვეიცარიაში. ამასთან, საერთაშორისო ორგანიზაციების ხელშეკრულების საპარლამენტო დასტურს, ჩვეულებრივ, დეპუტატთა ხმების კვალიფიცირებული უმრავლესობა სჭირდება, ზოგიერთ ქვეყანაში კი დეპუტატთა საერთო რაოდენობის 3/5 (ნორვეგია, ლუქსემბურგი, დანია, ფინეთი, ხორვატია).

ზოგიერთ შემთხვევაში, ხელშეკრულების სახისა და მნიშვნელობის გათვალისწინებით, ამ პროცესის გადანაწილება ხდება და ამ ფუნქციას, სახელმწიფოს მეთაურის დავალებით, უშუალოდ მთავრობა ასრულებს, ან მთავრობის სახელით, საგარეო საქმეთა მინისტრი — (საფრანგეთი, პორტუგალია). სხვა სახელმწიფოებშიც მთავრობა აქტიურად მონაწილეობს საერთაშორისო ხელშეკრულებების გაფორმების საქმეში, მხოლოდ განსაზღვრული თავისებურებების გათვალისწინებით. მაგალითად, ავსტრია და გერმანიაში სახელმწიფოს მეთაურის მიერ გაფორმებული სახელმწიფო ხელშეკრულების გარდა, არსებობს სამთავრობათაშორისო ხელშეკრულებები, რომელსაც ფედერალური მთავრობა აფორმებს. ამ დროს, ირლანდიაში, სახელმწიფოს მეთაურებს შორის ხელშეკრულების გარდა, ყველა სხვა სახის ხელშეკრულებებს სწორედ მთავრობა აფორმებს.

ყოველივე აღნიშნული, ცალსახად მიანიშნებს იმაზე, რომ კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საერთაშორისო სამართლის განვითარების დინამიკურ პროცესს და, აქედან გამომდინარე, ურთიერთობას საერთაშორისო და შინაგან კანონმდებლობას შორის. მით უფრო, რომ კონსტიტუციური სამართლის სპეციალისტების აღიარებით, ევროკავშირში საერთაშორისო ხელშეკრულების საფუძველზე, პრაქტიკულად, კომუნიტარულად წოდებული, ზეკონსტიტუციური სამართალი შეიქმნა.

1-3. კონსტიტუციური სამართალი და პოლიტიკური სისტემა

ჭეშმარიტად, კონსტიტუციას უმაღლესი იურიდიული ძალა აქვს, მაგრამ არა მხოლოდ იმიტომ და არა იმდენად, რამდენადაც ძირითად კანონად არის აღიარებული, უფრო იმდენად, თუ რამდენად განასახიერებს თავის თავში სახელმწიფოებრიობის სამართლებრივ საწყისებს, უზრუნველყოფს პოლიტიკური ხელისუფლების ორგანიზაციისა და ფუნქციონირების სამართლებრივ გაფორმებას და ქმედითობის გარანტიებს.

სამართალი და პოლიტიკა თუ პოლიტიკა და სამართალი, ეს გადაადგილებები უბრალო აქცენტი როდია. ორივე შემთხვევაში სამართალით დარეგულირებული პოლიტიკა იგულისხმება, მაგრამ პირველ შემთხვევაში სამართალქვემდებარე პოლიტიკაზეა საუბარი, ხოლო მეორე შემთხვევაში — პოლიტიკით დარეგულირებულ სამართალზე. ყოველივე ეს კი სამართალსა და პოლიტიკას შორის შესაძლო დაძაბულობის განსხვავებულ ხარისხზე მიგვანიშნებს, თუ სამწუხაროდ ქვეყანაში არ მოქმედებს კონსტიტუციის უზენაესობის გარანტია.

ამიტომ ამბობენ, რომ კონსტიტუცია იმდენად სამართლებრივი აქტია, რამდენადაც პოლიტიკური, ვინაიდან სახელმწიფო და ხელისუფლება ის ძირითადი ელემენტებია, რომლის გარშემოც ერთიანდება პოლიტიკური სისტემის ყველა ატრიბუტი. როგორც ცნობილი გერმანელი კონსტიტუციონალისტი ი. იზენზეე აღნიშნავს, გავრცელებული მტკიცება, თითქოსდა კონსტიტუციური სამართალი თავისი არსით არის პოლიტიკური სამართალი, თითქმის საყოველთაო აზრი გახდა კონსტიტუციური სამართლის ლიტერატურაში. მაგრამ სიტყვა „პოლიტიკის“ მნიშვნელობის მრავალფეროვნების გათვალისწინებით, მოცემული თეზისიც სხვადასხვა აზრს იძენს. და მაინც, პოლიტიკურ სამართალზე საუბრისას, ჩვეულებრივ, ცდილობენ აღნიშნონ კონსტიტუციური სამართლისთვის დამახასიათებელი განსაკუთრებული თავისებურებები, რომელთა გამო იგი არსებითად განსხვავდება სხვა დარგებისაგან.¹

პოლიტიკაში თამაშის წესების ხშირი ცვლა არ შეიძლება სიკეთის მომტანი იყოს. არადა, პოლიტიკა ხშირად იცვლის ვექტორს, სამართალი კი, როგორც წესი, კონსერვატიული ბუნებისაა. ამიტომ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ „პოლიტიკა და კონსტიტუცია, საჭიროებისას, უპირისპირდებიან როგორც განსხვავებული, მაგრამ ურთიერთმოქმედი მოვლენები. სამართალი და პოლიტიკა არ შეიძლება აბსოლუ-

¹ Й. Изензее, Конституционное право как право „политическое“ // Государственное право Германии, Т. 1, М., 1994, с. 307.

ტურად გაიმიჯნოს ერთმანეთისაგან. კონსტიტუციურ სახელმწიფოში არ არის სამართლისაგან თავისუფალი პოლიტიკა“.¹

სამართალსა და პოლიტიკას შორის არსებული ერთგვარი არითმია განსაზღვრავს კონსტიტუციური დინამიკის თავისებურებებს. ცხადია, ასეთ ვითარებაში კონსტიტუციონალიზმი არ შეიძლება რაიმე მკაცრ ჩარჩოში მოქცეული სქემის სახით წარმოვიდგინოთ, ვინაიდან ყველა შემთხვევაში იგი საზოგადოებრივი ურთიერთობების აბსტრაქტული გამოხატულებაა; ეს ზოგადად. მისი დაკონკრეტება და რეგულირების სფეროში მოქცევა, უპირველესად, კონსტიტუციური სამართლისა და შემდეგ სამართლის სხვა დარგების მეშვეობით ხორციელდება. მაგრამ, ვიდრე სამართალსა და პოლიტიკას შორის წარმოქმნილ არითმიას შესაბამისი კანონმდებლობა „დამშვიდებს“, კონსტიტუციური დინამიკა ერთობ მძიმედ, ე.წ. გარდამავალი პერიოდის სირთულეების სახით გამოვლინდება და, რა თქმა უნდა, დამშვიდების პროცესსაც აჭიანურებს.

დავა მმართველობის საპარლამენტო, საპრეზიდენტო თუ შერეული ფორმის უპირატეს მხარეებზე, ხშირად საკმაოდ სქოლასტიკურ ხასიათს ატარებს, ისე, რომ სხვადასხვა პოლიტიკურ სისტემაში არ ხდება კონსტიტუციონალიზმის ლეგიტიმურობის მახასიათებლით წარმოქმნილი განსხვავებულობის გათვალისწინება. ეს მაშინ, როცა სადავო არ უნდა იყოს, რომ რეალური, სტაბილური და ლეგიტიმური კონსტიტუცია არა მხოლოდ ასახავს, არამედ ინსტიტუციონალურადაც აფორმებს სახელმწიფოს პოლიტიკურ-სამართლებრივი და სოციალურ-ეკონომიკური მოწყობის თაობაზე საზოგადოებაში მიღწეულ კონსენსუსს და რაც მთავარია, კონსტიტუციური გარანტიების მექანიზმით იცავს მის სტაბილურობას.

სახელმწიფო, როგორც პოლიტიკური ინსტიტუტი, მრავალმხრივი ზოგადი და კონკრეტული თავისებურებებით ხასიათდება. საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მეცნიერების კვლევის ინტერესთა თვალსაწიერი ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში, სხვადასხვა სახელმწიფოს, განსხვავებული სახელმწიფო სისტემების, სხვადასხვა სახელისუფლებო ორგანოს სტრუქტურისა და საქმიანობის ფორმების სიმრავლეს მოიცავს.

ამიტომ გასაკვირი არ არის ცნობილ მეცნიერთა განსხვავებული ხედვა სახელმწიფოსთან მიმართებაში. ფრანგი პოლიტოლოგის ფ. არდანის მიხედვით: „სახელმწიფო ერთდროულად ეს არის იდეა და ფაქ-

¹ იქვე.

ცი, აბსტრაქცია და ორგანიზაცია". ფ. არდანის მიერ სახელმწიფოს დან-
ყვილებული მახასიათებლები, ვფიქრობთ, ერთიანი აზრის გამოსა-
ტანად ასეც შეიძლება წავიკითხოთ: სახელმწიფო, როგორც ინსტიტუ-
ტი, აბსტრაქტული იდეაა, რომლის ფაქტობრივმა ორგანიზაციამაც
რეალობაში მათი მრავალსახეობა და არსებულ სახეებში მრავალფერ-
ოვნება განაპირობა. მაგრამ, რომ არა კონსტიტუციური სამართალი, იგი
იდეად შეიძლება დარჩენილიყო და არც ფაქტად მოგვევლინებოდა,
აბსტრაქცია კი ნამდვილად იქნებოდა, მხოლოდ მოუწესრიგებელი,
არაორგანიზებული აბსტრაქცია.

ვხვდებით ასეთ ფორმულასაც -- „სახელმწიფო – ეს არის საზოგა-
დოება“. მართალია XIX საუკუნის ფილოსოფიურ გამოკვლევებში ასეთი
ტოლობა მათი განსხვავებული არსის გამო, უარყოფილ იქნა, მაგრამ
სამოქალაქო საზოგადოების იდეის აქტუალიზაცია კვლავაც იმაში
გვარწმუნებს, რომ სახელმწიფო, როგორც პოლიტიკური ინსტიტუტი,
არა მარტო პირდაპირ კავშირშია საზოგადოებასთან, არამედ ამ ურთ-
იერთობაში უკუკავშირის მექანიზმი თავად სახელმწიფოს მრავალსახა
ბუნებას განაპირობებს. ამ დროს, ცნობილი გერმანელი მკვლევარის ე.
ფორსტჰოფის მიერ შემოთავაზებულ ფორმულაში ტოლობის ერთი მხ-
არე-სახელმწიფოა, ხოლო მეორე მხარე – საზოგადოების პოლიტიკური
მოწყობა. ჩვენი აზრით, ამ ორი მხარის ურთიერთობასთან გაცილებით
უფრო ახლოს არის კავშირისა და უკუკავშირის აღნიშნული იდეა.

სახელმწიფო, წარმოადგენს რა საზოგადოების განუყოფელ ნაწილს,
ასრულებს მრავალმხრივ რეგულაციურ, ფართო გაგებით მმართველო-
ბით ფუნქციებს, რისთვისაც აქვს უნიკალური საჯარო ხელისუფლება
და საზოგადოებრივი ურთიერთობების განსაზღვრული მხარეების რეგ-
ულირებისთვის სპეციალიზებული აპარატი.

სახელმწიფო, მთელი თავისი შინაარსითა და გამოხატულების
ფორმებით კონსტიტუციური სამართლის საგანია. სახელმწიფოს ფორ-
მა, მისი ისეთი გარეგნული ნიშნების ერთობლიობით ხასიათდება,
როგორიცაა მართვა-გამგეობის ფორმა, ტერიტორიულ-პოლიტიკური
მოწყობის ფორმა და პოლიტიკური რეჟიმი, რომელთა ამოქმედება სახ-
ელმწიფოს პოლიტიკური ინსტიტუტების საზოგადოებასთან ურთიერ-
ობის მეშვეობით ხორციელდება. სწორედ ეს პოლიტიკური ურთიერ-
ობები ქმნის პოლიტიკურ სისტემას და სახელმწიფო ხელისუფლება
საზოგადოებაში პოლიტიკური ხელისუფლების კონცენტრირებულ
გამოხატულებას იძენს, მაგრამ დემოკრატიულ საზოგადოებაში პოლი-
ტიკური ხელისუფლება სულაც არ შეიძლება გაიგივებული იყოს მხ-

ოლოდ სახელმწიფო ხელისუფლებასთან. უდავოდ გასათვალისწინებელია ქვეყანაში სამოქალაქო საზოგადოების, პოლიტიკური პარტიებისა და მოძრაობების განსაკუთრებული როლი, რომლებიც, ფაქტობრივად, საზოგადოების პოლიტიკური სისტემის ნაწილია.

კონსტიტუციური ნორმათა სისტემა არა მხოლოდ აღიარებს პოლიტიკური სისტემის სუბიექტებს, როგორცაა თავად სახელმწიფო, სახელმწიფო მმართველობის ინსტიტუტები, პოლიტიკური პარტიები და ა.შ., არამედ განამტკიცებს პოლიტიკური სისტემის საქმიანობის წესს და მის სუბიექტებს შორის ურთიერთმიმართების პრინციპებს.

კონსტიტუციური სამართალი, მთლიანობაში, პოლიტიკური სისტემის სუბიექტების საქმიანობას საკანონმდებლო პაკეტით არეგულირებს: კონსტიტუციაში მოცემულია საზოგადოებაში პოლიტიკური პროცესის განმსაზღვრელი ნორმა-ჩარჩოების სისტემა, ხოლო მათ საფუძველზე შემუშავებული კანონები პოლიტიკური საქმიანობის ისეთ მნიშვნელოვან სფეროებს არეგულირებენ, როგორცაა საარჩევნო, საკანონმდებლო, საბიუჯეტო პროცესები.

როგორც ცნობილი პოლიტოლოგი კ. გაჯიევი აღნიშნავს, პოლიტიკური სისტემა წარმოადგენს ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების კომპლექსს; რომლებიც ერთობლიობაში საზოგადოების პოლიტიკური თვითორგანიზაციის შემადგენლებია. უპირველესად, ეს არის მმართველობის, პოლიტიკური ცხოვრების ხელმძღვანელობისა და კოორდინაციის ინსტიტუტები და ორგანოები. პოლიტიკური სისტემის ცენტრალური, ანუ ღერძულა ინსტიტუტი, რომლის გარშემოც ჯგუფდებიან დანარჩენი, არის სახელმწიფო.¹

სახელმწიფო სწორედ ქვეყნის კონსტიტუციის ნორმათა სისტემის მეშვეობით არეგულირებს პოლიტიკურ ურთიერთობას საზოგადოებაში. თავად სახელმწიფო საზოგადოების, უფრო სწორად, მისი პოლიტიკური სისტემის ნაწილია. პოლიტიკური სისტემის სტრუქტურის თაობაზე განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ყველა მათგანის გათვალისწინებით, წარმოვადგენთ მისი შემადგენელი კომპონენტების შესაძლო სრულ ჩამონათვალს.

პოლიტიკური სისტემის, ე.წ. ინსტიტუციონალურ კომპონენტებს, საჯარო ინსტიტუტებთან ერთად, წარმოადგენს პოლიტიკური პარტიები, არასამთავრობო საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, რომლებიც პოლიტიკური საქმიანობით არიან დაკავებულნი და სხვადასხვა ფორ-

¹ Гаджиев К.С., Политическая наука, М., „Межд. отношения“, 1996, с. 112.

მით გარკვეულ გავლენას ახდენენ საჯარო ხელისუფლების ინსტიტუტების ფორმირებასა და ფუნქციონირებაზე. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფოს განსაკუთრებული ადგილი უკავია, ვინაიდან ამ წრის მიმართ რეგულაციურ საქმიანობას სამართლებრივი ნორმების დადგენითა თუ არასამართლებრივი მეთოდებით, თავად იგი ახორციელებს.

პოლიტიკური სისტემის ე.წ. რეგულაციურ კომპონენტს წარმოადგენს, უპირველესად, სამართალი მისი იმ ნაწილით, რომელსაც პოლიტიკური ხასიათი აქვს, ანუ პოლიტიკური ნორმები, აგრეთვე, პოლიტიკური კომუნიკაციის საშუალებები. როგორც რუსი კონსტიტუციონალისტი ს. კაშკინი აღნიშნავს, რიგი მეცნიერებისა რეგულაციურ კომპონენტთა ჩამონათვალს პოლიტიკურ შეგნებასაც მიაწერენ. ამ მოსაზრების მოწინააღმდეგენი კი მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკური შეგნება იმ სივრცის ნაწილია, რომელშიც პოლიტიკური სისტემა ფუნქციონირებს. ავტორის აზრით, აღნიშნული საკითხის განსჯა პოლიტოლოგიის საგანია.¹

ყველა მოცემული შენიშვნის მიუხედავად, ცხადია, რომ პოლიტიკური ცნობიერება და შეგნება სამოქალაქო პასუხისმგებლობის ზრდისკენაა მიმართული, რაც აუცილებელია ნებისმიერი სამართლებრივი აქტის შესასრულებლად.

აღნიშნულის გათვალისწინებით, არც ის არის შემთხვევითი, რომ ს. კაშკინი კონსტიტუციურ სამართალთან მიმართებით განიხილავს პოლიტიკურ და სამართლებრივ კულტურას.² ეს კი ხაზს უსვამს პოლიტიკური და სამართლებრივი კულტურის საგანგებო მნიშვნელობას პოლიტიკური სისტემის ფუნქციონალურ მახასიათებელთა შორის. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკური კულტურა პოლიტოლოგიის საგანია, ხოლო სამართლებრივი კულტურა -- სამართლის საერთო თეორიის საგანი, საზოგადოებრივი ურთიერთობების კონსტიტუციურ-სამართლებრივ რეგულირებასთან მიმართებით, ეს ორივე მახასიათებელი ერთად პოულობს ასახვას და ახალ მნიშვნელობასაც იძენს. მთავარი კი ის არის, რომ ეს ტანდემი უშუალოდ აისახება საზოგადოებრივი ურთიერთობების კონსტიტუციურ-სამართლებრივი რეგულირების არსზე და განმსაზღვრელ გავლენას ახდენს ამ რეგულირების ეფექტურობაზე. როგორც ს. კაშკინი აღნიშნავს, შესაბამისი საზოგადოების პოლიტიკურ

¹ Кашкин С.Ю., Политические отношения // Конституционное (государственное) право зарубежных стран, рук. авт. колл. проф. Б.А. Страшун, М., „БЕК“, 1996, с. 207.

² იქვე, გვ. 209.

და სამართლებრივ კულტურაზე სრული წარმოდგენის გარეშე, ძნელია, თუ არა წარმოუდგენელი, სწორად შეაფასო ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის თავისებურებები.¹ ჩვენი აზრით, აღნიშნული მახასიათებლების გარეშე, კიდევ უფრო ძნელია შედარებითი ანალიზისთვის საკვლევი ობიექტის შერჩევა, თუ გვინდა კონკრეტული ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის სრულყოფის მიზნით ობიექტური ინფორმაცია მოვიძიოთ.

არის კიდევ ორი კომპონენტი, რომლებიც ნაკლებად მოიხსენიებიან წყაროებში ფუნქციონალურ მახასიათებელთა შორის, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათ გარეშე შეუძლებელია პოლიტიკური სისტემის თაობაზე სრულფასოვანი წარმოდგენის მიღება. პოლიტიკური სისტემის ერთი ასეთი კომპონენტი პოლიტიკური რეჟიმი, როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის პირდაპირი გამოვლინება, ვინაიდან სახელმწიფო ხელისუფლების არსენალში მოქმედი დემოკრატიული თუ ავტორიტარული მეტოდები ქმნის ამა თუ იმ პოლიტიკურ რეჟიმს ქვეყანაში. ამ შემთხვევაში, არსებითია პოლიტიკური ძალების სპექტრის ბალანსი და მმართველი პარტიის თუ ალიანსის საქმიანობის მნიშვნელობა პოლიტიკური რეჟიმის დამკვიდრების თვალსაზრისით. იგივე ითქმის პოლიტიკური სისტემის, ე.წ. იდეოლოგიურ კომპონენტზე, ანუ საზოგადოების სულიერი ცხოვრების იმ ნაწილზე, რომელიც პოლიტიკურ იდეოლოგიას გამოხატავს. არსებითად, სწორედ იდეოლოგიური ფაქტორი უნდა ითვალისწინებდეს სახელმწიფოს პირდაპირ და უკუკავშირს საზოგადოების ცხოვრების სულიერ სამყაროსთან.

1-4. ხელისუფლება, როგორც სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობის ობიექტი

„სახელმწიფო ხელისუფლება“ კონსტიტუციებში ასეთი სიტყვათწყობა, მისი ვარიაციების სიმრავლით - დაწყებული კონცეპტუალური ფორმულებით - სხვადასხვა ინსტიტუციონალური გამოვლინებით დამთავრებული, უფრო იშვიათად მოიხსენიება, ვიდრე ზოგადად „ხელისუფლება“. უდავოდ ეს არის იმის მიზეზი, რომ სახელმწიფო ხელისუფლებაში, მეტწილად, ე.წ. ცენტრალური, ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფლება მოიაზრება. ეს მაშინ, როდესაც სახელმწიფოში

¹ იქვე.

დამკვიდრებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ორგანიზაციის პირობებში, იქნება ეს უნიტარული, ფედერალური თუ რეგიონალური მოწყობის მოდელი, სახელმწიფო ხელისუფლება ერთობ რთული კონსტრუქციის სახით წარმოგვიდგება და თავის თავში აერთიანებს ამ მრავალსახა ორგანიზმის ჰორიზონტალური და ვერტიკალური ელემენტების მთელ სისტემებს.

როგორც ჩანს, ელემენტარული გაურკვეველობის შედეგია, თუ პასუხისმგებლობასაც არ დავუმატებთ, როდესაც პარლამენტის წევრი ხელისუფლების ლანძღვას მოჰყვება. კაცმა რომ თქვას, აქ სულაც არ იგულისხმება თვითკრიტიკა, უბრალოდ, თავის სამართლებრივ მდგომარეობაში გარკვეული პარლამენტარი „ხელისუფლებაში“ მხოლოდ მის „მოპირდაპირე“ მხარეს, აღმასრულებელ ხელისუფლებას მოიაზრებს. ეს არის და ეს, ასეთია ქართული პოლიტიკა დღეს - ზოგადად, თუ სიღრმეში ჩახედვის დრო არ დამდგარა.

იურიდიულ ლიტერატურაში, კონსტიტუციური სამართლის ინსტიტუტი — ხელისუფლება განიხილება როგორც სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობების ერთი უმნიშვნელოვანესი ობიექტი. როგორც ცნობილი პროფესორი ი. იზენზეე აღნიშნავს, სახელმწიფო სამართალში პოვებს წესრიგს, ხოლო სამართალი სახელმწიფოში — ხელისუფლებას, რომელსაც თავადვე განამტკიცებს. სახელმწიფო ხელისუფლების კანონის მიერ შებოჭილობა მნიშვნელოვანწილად თვითშეზღუდვას წარმოადგენს, რაც დამახასიათებელია კონსტიტუციური სამართლებრივი სახელმწიფოსთვის. სწორედ სამართალში პოვებს ეს უკანასკნელი თავისი არსებობის მიზანს.¹ მთავარი კი ის არის, რომ ხელისუფლება, როგორც სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობის ობიექტი, შებოჭილია კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ნორმებით, რომელთა ძირითადი მიზანი ის არის, ხელისუფლება შეიზღუდოს წმინდა პოლიტიკურ სფეროებთან მიმართებით და მისი პოლიტიკური გადაწყვეტილებები გადაყვანილ იქნეს სამართლებრივ სიბრტყეზე.

ნებისმიერი სახელმწიფო-სამართლებრივი ინსტიტუტი გარკვეულ კავშირშია საკითხთან ხელისუფლების შესახებ. უპირველესად, ეს არის ინსტიტუტები, რომლებიც უფლებამოსილი სტრუქტურების სახით ჩამოულნი არიან სახელისუფლებო სისტემის ფუნქციონალურ იერარქიულ სქემაში: იქნება ეს ხელისუფლების შტოების ორგანოები ცენტრში, ე.წ. ცენტრალური ორგანოები; ფედერაციის სუბიექტები და ავტონომიები,

¹ ი. იზენზეე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 308.

შესაბამისი ტერიტორიული მონყობის სახელმწიფოებში; ადგილობრივი მმართველობის ერთეულები ქვეყნების ტერიტორიულ ერთეულებში. ასე რომ, ერთი მხრივ, ეს არის სახელმწიფო-სამართლებრივი რეგულირების ცალკეული ობიექტები, რომელთა კოორდინირებულ რეგულაციაზე მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული სახელმწიფო ხელისუფლების ქმედითობის დონე.

მთელ ამ რთულ მექანიზმში, რასაც სახელმწიფო მანქანა ჰქვია, უმთავრესი კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მოვალეობები სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს ეკისრება. მათი განსაკუთრებულობა რიგი ორგანოებისათვის მოვალეობების ორპლანიანობითაც არის განპირობებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ საერთო საქმიანობის სპეციფიკა საკუთარ მოვალეობებში ძირითად აღსასრულებელ ფუნქციებთან ერთად, იმ ფუნქციასაც აკისრებს, რომ სისტემის ქვემდებარე ელემენტებისა თუ სტრუქტურების მიმართ საკონტროლო და მმართველობითი მოქმედებებით უზრუნველყოს საერთო სისტემური ამოცანების რეალიზაცია. ამ დროს, კონსტიტუციურად გარანტირებული ხელისუფლების დანაწილება სახელისუფლებო შტოებს შორის, ქმნის შეკავებისა და განონასწორების სისტემას და მათ შორის სახელმწიფო-სამართლებრივ ურთიერთობას დაბალანსებულ სახეს ანიჭებს.

სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების თვალსაზრისით, თავად მის ფარგლებში მოქმედ უფლებააღმასრულებელ ინსტიტუტებზე არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება კონსტიტუციური სამართლის მიერ დამკვიდრებულ უფლებააღმჭურველ ინსტიტუტებს. ასე რომ, მეორე მხრივ, ეს არის კონსტიტუციური ნორმებითა და სხვა საკანონმდებლო აქტებით, არა მხოლოდ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებისთვის დადგენილი კომპეტენცია. ხელისუფლების სახელმწიფო-სამართლებრივი რეგულირების თვალთახედვით, მნიშვნელოვანია კონსტიტუციური სამართლის მიერ დამკვიდრებული ისეთი უფლებრივი ინსტიტუტები, როგორიცაა უშუალო დემოკრატიის არსენალში მოქმედი საარჩევნო სამართალი, რეფერენდუმი და პეტიციები. აქვე უნდა აღვნიშნოთ რიგი კანონებისა, რომელთაც ხელისუფლების სახელმწიფო-სამართლებრივ რეგულირებაში მათი მონაწილეობის, ე.წ. ირიბი ხასიათის მიუხედავად, საკმაოდ სერიოზული როლი აკისრიათ ხელისუფლების სტაბილურობის თვალსაზრისით. მხედველობაში გვაქვს კანონები პოლიტიკური პარტიებისა და არასამთავრობო ორგანოების შესახებ. სწორედ პოლიტიკაში ჩართულ ამ დაჯგუფებებზეა დამოკიდებული

ხელისუფლებასთან პოლიტიკურ ალიანსში ან ოპოზიციაში მყოფი ძალების მნიშვნელობა ქვეყნის პოლიტიკურ ძალთა ბალანსში.

სახელმწიფო ხელისუფლება, როგორც ერთიანი ინსტიტუტის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი სტრუქტურა, სხვადასხვა ნორმისგან შედგება. კონსტიტუციური სამართლის მსოფლიო პრაქტიკის გათვალისწინებით, პროფ. ვ. ჩირკინი მის განზოგადებულ კლასიფიკაციას გვთავაზობს: პირველი – ეს არის დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების წყაროსა და მისი სოციალური მატარებლების შესახებ; მეორე – დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების ხასიათის შესახებ; მესამე – დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების საქმიანობის მიზნებისა და პრინციპული მიმართულებების შესახებ; მეოთხე დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების სტრუქტურის შესახებ; მეხუთე დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების განმახორციელებელი ორგანოების შესახებ; მეექვსე – დებულებები სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების გზების, ფორმებისა და მეთოდების შესახებ.¹

უმრავლესი ქვეყნების კონსტიტუციები ხელისუფლების წყაროდ ხალხს მიიჩნევენ, თუმცა რედაქციულად ეს შეიძლება განსხვავებულად ჟღერდეს: ერთ შემთხვევაში ხელისუფლება მოდის ხალხისგან (ავსტრია, გერმანია, ირლანდია), ან ერისგან (ბელგია, პოლონეთი), მეორე შემთხვევაში ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხს (ბრაზილია, ფინეთი), ან ხელისუფლების საფუძველია სახალხო სუვერენიტეტი (ინდოეთი, პორტუგალია, საბერძნეთი). მაგრამ იქ, სადაც ხალხი პოლიტიკური ან სოციალური ნიშნის მიხედვით კლასიფიცირდება, ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხის შრომით ძალებს, ე.წ. მშრომელებს, რომელიც ერთ ვარიანტში გლახებს და ინტელიგენციასაც მოიცავს, სხვა ვარიანტებში ხან ჯარისკაცებსაც, ხან მოხელეებსა და მომთაბარეებსაც (ეგვიპტე, ვიეტნამი, კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა, ავღანეთი). შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ გარკვეული უნივერსალობით გამოირჩევა საფრანგეთის მოქმედი კონსტიტუციის ფორმულა - „ხალხის მმართველობა, ხალხის მიერ და ხალხისათვის“, რომლის უნივერსალურობა იმაში მდგომარეობს, რომ მასში, ზოგადი მახასიათებლების დონეზე, ვრთდროულად სახელმწიფო ხელისუფლების ხასიათსა და საქმიანობის მიზნებთან დაკავშირებული დებულებებიც არის გაერთიანებული „მმართველობა... ხალხის მიერ“ და „მმართველობა... ხალხისათვის“.

მი. ნარქიულ სახელმწიფოებში, ერთეული შემთხვევების გარდა, მითუმეტეს, მონარქების მიერ ნაჩუქარი კონსტიტუციების სამართლებრივი

¹ ვ. ჩირკინი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 124

ბუნების გათვალისწინებით, როცა სახელმწიფოს მეთაური შეუზღუდავი უფლებებით არის აღჭურვილი, ცხადია, ხელისუფლების წყაროდ მიჩნეულია მონარქი (ბუტანი, საუდის არაბეთი, ნეპალი, ომანი). მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ მუსლიმანური სამართლის ოჯახში გაერთიანებულ სახელმწიფოებში ცალსახაა ყურანის უზენაესი მნიშვნელობა თავად კონსტიტუციის მიმართ, არც ის არის გასაკვირი, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში სუვერენიტეტის წყაროდ აღიარებულია ალაჰი, ხოლო ხალხი მხოლოდ მისი ნების განმახორციელებელია.¹

ხელისუფლების წყაროებისა და სოციალური სუბიექტების შესახებ კონსტიტუციური ფორმულირებები, მიუხედავად მათი ლაკონიურობისა, არსებით მნიშვნელობას იძენენ კონსტიტუციური სამართლის მთელი კანონმდებლობისთვის. საქმე ის არის, რომ ეს დებულებები პირდაპირ კავშირშია ზემოთ მოცემული კლასიფიკატორის დანარჩენი ხუთი დებულების არსთან.

ხელისუფლება საზოგადოებრივი ურთიერთობების იმგვარი გამოხატულებაა, როდესაც ხელისუფლების ორგანოებში დასაქმებული საზოგადოების ერთ ნაწილს შესწევს უნარი და ეძლევა შესაძლებლობა, ხელისუფლებრივად დაქვემდებარებული ადამიანებისა და მათი ჯგუფების მეშვეობით განახორციელოს თავისი ნება. ხელისუფლების განხორციელების მთელ ამ სქემაში მთავარი ის არის, რომ მოქალაქეთა მონაწილეობა სახელმწიფო წყობილების ლეგიტიმურობას ამკვიდრებს.

როგორც ცნობილი ფრანგი სამართალმცოდნე ჟ. ვედელი განსაზღვრავს, ხელისუფლება არის თავისებური პრეროგატივები, რომლითაც ხალხი სახელმწიფო ორგანოებს აღჭურავს.² ყველა გადანყვეტილებას, საერთო-სახელმწიფოებრივი საქმეების მართვის მიზნით, ლებულობს სახელმწიფო ხელისუფლება. მაგრამ მისი გადანყვეტილებები ყოველთვის როდი შეესატყვისება მოსახლეობის ნებას. მათ შორის, არცთუ იშვიათია, სახელისუფლებო ორგანოების კომპეტენციაში იძულებით ზემოქმედებაზე გამიზნული გადანყვეტილებების მიღება.

ძალიან ეხმიანება მრავალ ქვეყანაში სადღეისოდ შექმნილ მდგომარეობას ა. ტოკვილის გამონათქვამი იმის თაობაზე, რომ ხალხის ნება ერთი იმ ლოზუნგთაგანია, რომელსაც ინტრიგანები და ყველა დროისა და ხალხების დესპოტები ყველაზე დანაშაულებრივად იყენებდნენ.³

¹ იქვე, გვ. 125.

² Ветель Ж., Административное право Франции, М., 1973, с. 33.

³ Токиль А., Демократия в Америке, М., 1992, с. 62.

ხალხის ნება, როგორც მინიმუმ, სახელმწიფოს პოლიტიკურად აქტიური მოსახლეობის უმრავლესობის პოზიციას მაინც უნდა გულისხმობდეს. ამ თვალსაზრისით, პოლიტიკურად არასტაბილურ სახელმწიფოებში ხალხის ნება ერთობ არამდგრადია და თუ იგი უმრავლესობის ნიშნულზე დაბლა ეშვება ან მერყეობს, ამგვარი დინამიკის პირობებში გამორიცხული არ არის დაუმორჩილებლობის ზრდის ტენდენცია. ამიტომაც ფლობს ხელისუფლება სახელმწიფო იძულებაზე მონოპოლიას. დემოკრატიულობით ცნობილ ამერიკის შეერთებულ შტატებშიც კი „ხელისუფლება შეიძლება განესაზღვროთ როგორც ძალის კანონიერი გამოყენება... თავისუფლების აღკვეთისა და სიკვდილით დასჯის ჩათვლით განსაზღვრულ ტერიტორიულ საზღვრებში ადამიანთა ქცევის კონტროლის მიზნით... ეს კეთდება იმ სარგებლობის მისაღებად, რომელიც ხელისუფლებას მოაქვს თავისი მიზნების განხორციელებით“.¹

ნებისმიერი თანამედროვე სახელმწიფოს კონსტიტუციურ წყობას, ერთ-ერთი საფუძვლის სახით, წინ უსწრებს იძულების მონოპოლია. თუმცა არ გვინდა ამ შემთხვევაში იძულების მონოპოლია სრული სიმკაცრით იქნეს გაგებული, ვინაიდან მას სახელმწიფოს, ანუ კანონიერების მონოპოლიად განვიხილავთ. იქ, სადაც არ არსებობს ხელისუფლების მონოპოლია, ბატონობს ანარქია მთელი მისი არასამართლებრივი გამოვლინებებით. სახელმწიფოს იძულების მონოპოლიის დაცვა საზოგადოებისავე ინტერესებიდან გამომდინარე ეკისრება და სახელმწიფო ასეთ მოვალეობებს ასრულებს, თუ იცავს ქვეყნის შინაგან უსაფრთხოებას, როგორც ყველა მოქალაქის ძირითადი უფლებების წანამძღვარს.

ხელისუფლებისაგან, უპირველესად, მოითხოვება კანონიერების მონოპოლიის ფარგლებში მოქმედი ლოიალური დამოკიდებულება ძირითადი უფლებების მიმართ და ნება უფლებებისა და თავისუფლებების განხორციელებისა და დაცვის მიზნით. სწორედ ხელისუფლება, მისი ყველა შტო უნდა განიხილავდეს მათ, როგორც სახელმწიფოებრივი ქმედებების მიზანსა და საშუალებას. ამდენად, უფლება-თავისუფლებების შესახებ კონსტიტუციის დანაწესი აბსოლუტურ შესაბამისობაში უნდა იყოს სახელმწიფოს ორგანიზაციისა და მისი სახელისუფლებო შტოების კომპეტენციის დამდგენ და მარეგულირებელ კონსტიტუციურ ნორმათა სისტემასთან. ამ მიზანდასახულების თვალსაზრისით, ერთი ყველაზე სრულყოფილი კონსტიტუცია გერმანიის ძირითადი კანონია, რომელშიც სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მოქალაქის ურთ-

¹ ქ. ჯანდა, ჯ. მ. ბერი, ჯ. გოლდმენი, ამერიკული დემოკრატია - აშშ ხელისუფლება და პოლიტიკური პროცესი, თბ., 1995, გვ. 3.

იერთობაში დამკვიდრებული ეს ბალანსი რეალური ხდება სახელმწიფოში მოქმედი ორგანიზაციული სისტემის ფარგლებში.

კანონიერების მონოპოლიის უმთავრესი მიზანი კანონის ბატონობაა, რომელსაც კონსტიტუციურად განსაზღვრული სახელმწიფოებრიობა ემყარება და რომლის ფარგლებშიც ხელისუფლება მოქმედებს. სახელმწიფო ხელისუფლების მაღალი ეფექტურობა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ქვეყანაში შექმნილ პოლიტიკურ და ზნეობრივ კლიმატზე, როდესაც საზოგადოების აგრესიული პოტენციალი ჯერ სუსტდება და შემდეგ სულაც ჩაცხრება, ხოლო ხალხი თავის პოლიტიკურ ნებასა და ენერჯიას თანამედროვე ცივილიზაციის ამსახველი დინამიკური სისტემის დამკვიდრებისკენ წარმართავს.

თავი მეორე
კონსტიტუცია და სახელმწიფო პირდაპირი და
უკუკავშირი

2-1. კონსტიტუციის ძირითადი ნიშნები და თავისებურებები

სახელმწიფოს, როგორც ცნებას, კონსტიტუციების ტექსტებში დეფინიცია არა აქვს. საზოგადოებრივი მრავალსახა მოვლენა-სახელმწიფო, რეგულირებადი პოლიტიკური ინსტიტუტია და თავის თავში მრავალი დარგის ინტერესებს მოიცავს. კონსტიტუციური სამართალი და კონსტიტუციები მთლიანად განიხილავენ საკითხს არა იმის თაობაზე, თუ რა არის სახელმწიფო, არამედ როგორ არის, უფრო სწორად კი, როგორ უნდა იყოს იგი ორგანიზებული. ამ დროს, ნებისმიერი კონსტიტუციის საფუძველში დევს გარკვეული წარმოდგენა სახელმწიფოს არსის თაობაზე და ეს წარმოდგენა, როგორც კანონმდებლის მიერ წინასწარ გააზრებული კონცეფცია, თავის ასახვას პოვებს კონსტიტუციის ნორმათა სისტემაში.

როგორც ცნობილი ფრანგი სამართალმცოდნე მ. დიუვერჟე აღნიშნავს, „სახელმწიფო“, როგორც ცნება, ორი მნიშვნელობით გამოიყენება: როდესაც საუბარია სახელმწიფოს ჩარევაზე ეკონომიკურ ცხოვრებაში, ან იგი ხდება კრიტიკის საგანი, ამ შემთხვევაში ადრესატია სახელმწიფოს ინსტიტუტები და თანამდებობის პირები, რომლებიც ერთობლიობაში მმართველობის სისტემას შეადგენენ. მაგრამ, თუ ცალკეული ქვეყნების მიმართ გაისმის მტკიცება მათი სახელმწიფოებრიობის თაობაზე, ეს იმის აღიარებაა, რომ ისინი წარმოადგენენ განსაკუთრებული ტიპის ადამიანთა თანამეგობრობას, განსაკუთრებული სახით ორგანიზებულ ნაციას, რომელიც სუვერენიტეტს ფლობს. ცხადია, ეს ორი მნიშვნელობა მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს: პირველი მნიშვნელობით მოაზრებული სახელმწიფო მართავს მეორე მნიშვნელობით მოაზრებულ სახელმწიფოს.¹

მ. დიუვერჟეს მიერ შემოთავაზებული, ერთი შეხედვით, ერთობ მარტივი ფორმულა, სწორედ სახელმწიფოს, როგორც ერთიანი ორგანიზმის რთული ბუნების ორ უმთავრეს შემადგენელზე ამახვილებს ყურადღებას, რომელთა იურიდიულად მონესრიგებული ურთიერთობაც განაპირობებს ჯანსაღ კონსტიტუციურ გარემოს.

¹ Duveger M., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, 1970, გვ. 28.

თანამედროვე სახელმწიფოსგან მოითხოვება: პოლიტიკური ხელისუფლების ცენტრალიზაცია, ადმინისტრაციული მართვის მექანიზმების ერთიანობა, წარმომადგენლობითი ინსტიტუტის მეშვეობით ხელისუფლების ლეგიტიმაცია. სახელმწიფო, თავისი არსით მონოდებულია უზრუნველყოს იმ ინსტიტუტების ერთიანობა, რომლებიც მართვის სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებენ. არც წარმომადგენლობის ინსტიტუტის, საარჩევნო სამართლის და პოლიტიკური პარტიების სისტემის წარმოდგენა შეიძლება სახელმწიფოსთან კავშირის გარეშე, უფრო სწორად, თანამედროვე სახელმწიფო -- საზოგადოების მამობილი ზებელი ამ ინსტიტუტების გარეშე.

სახელმწიფოს ამ ორი უმთავრესი შემადგენლის გამთლიანება სახელმწიფო წყობილების იმ ძირითადი პრინციპების მეშვეობით ხორციელდება, რომელსაც სახელმწიფოს ძირითადი კანონი -- კონსტიტუცია ადგენს. კონსტიტუცია განსაზღვრავს სახელმწიფოს ფუნქციონალურ წრეს, ადამიანსა და საზოგადოებასთან მისი ურთიერთობის საფუძვლებს, განამტკიცებს სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მართვის ორგანოების სტრუქტურასა და მათ ურთიერთქმედებას, ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის უმაღლეს სამართლებრივ გარანტიებს.

როგორც კ. გაჯიევი აღნიშნავს, კონსტიტუციის აზრი მდგომარეობს მმართველობის პირობების ზუსტ განსაზღვრაში, რომელიც შეეხება პიროვნებისა და მოქალაქეთა პრეროგატივებს საკუთარი საქმეების მართვაში, საზოგადოებრივი ვალდებულებების შესრულებას მმართველობის პრეროგატივების განხორციელებისას, აგრეთვე, ამ პრეროგატივების იმდაგვარ შეზღუდვას, რომ არავის არ შეეძლოს მიიღოს განუსაზღვრელი ხელისუფლება. კონსტიტუციური სამართალი შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ფუნდამენტური სამართალი. ხალხი, მმართველობის პირობების შეზღუდვებისა და შეცვლის დადგენისას, პოზიტიური კონსტიტუციური სამართლის მეშვეობით ინარჩუნებს პრეროგატივებს.¹

ისტორიული თვალსაზრისით, კონსტიტუცია, როგორც სახელმწიფოს ძირითადი კანონი, რომელიც ქვეყნის საზოგადოებრივ ურთიერთობებს აწესრიგებს, შედარებით ახალი პოლიტიკური და იურიდიული მოვლენაა. თუმცა „კონსტიტუციას“, როგორც ტერმინს (ლათინური სი-

¹ კ. გაჯიევი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 285.

ტყვიდან CONSTITUCIO რაც დაწესებას, დადგენას, მონქსრიგებას ნიშნავს) მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს.

კონსტიტუცია ეს ძირითადად ერთიანი ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტი, ან უფრო იშვიათად, რამდენიმე ძირითადი ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტის ერთობლიობაა, რომელიც ორივე შემთხვევაში სახელმწიფოებრივი ცხოვრების უმთავრეს პრინციპებს ასახავს.

კონსტიტუცია, როგორც უმაღლესი იურიდიული ძალის ძირითადი კანონი, მოცემული ქვეყნის სამართლის ყველა დარგის პრინციპული დებულებების სრული და შეთანხმებული ერთობლიობის სახეს ღებულობს. ასეთია კონსტიტუციონალიზმის განვითარების დინამიკა საერთოდ. თუმცა ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მის შიგნით თანაფარდობა სახელმწიფო სამართლის ძირითადი ნორმების სასარგებლოდ იხრება.

კონსტიტუცია ხშირად ექცევა მთავარი საზოგადოებრივი გარდაქმნების ფოკუსში და ამიტომაც მას მართებულად უწოდებენ სახელმწიფოსა და საზოგადოების სავიზიტო ბარათს. ასეთი კონსტიტუციური სავიზიტო ბარათი ყველა სახელმწიფოს აქვს, ზოგიერთი არაბული ქვეყნის (ომანი) გამოკლებით. კონსტიტუციონალიზმი სწორედ ასეთი სავიზიტო ბარათების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. თუმცა ამ შემთხვევაშიც არის სხვადასხვა სახის, ჯგუფური ერთგვაროვნება, თუნდაც კონსტიტუციების მიღების დროის მიხედვით.

უპირველესად ეს კონსტიტუციონალიზმის ტრადიციული ქვეყნებია, რომელთა კონსტიტუციები მრავალ ათწლეულსა და საუკუნესაც ითვლიან, ამ ხნის მანძილზე გარკვეული ცვლილებები განიცადეს შესწორება-დამატების სახით და კვლავაც ქვეყნის სამსახურში დგანან. ასეთთა რიგს განეკუთვნებიან, უპირველესად, დიდი ბრიტანეთის „დაუნერელი“, აშშ-ის „დანერილი“ (1787 წელი) კონსტიტუციები, როგორც კონსტიტუციონალიზმის თავსართი ფურცელი, ნორვეგიის (1814), ბელგიის (1831) არგენტინის (1853), კანადის (1867), ლუქსემბურგის (1868), შვეიცარიის (1874) და სხვა ქვეყნების ძირითადი კანონები.

მეოცე საუკუნე კონსტიტუციონალიზმის განვითარების რამდენიმე ეტაპს მოიცავს. პირველი ეტაპი პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი წლებია, როდესაც ევროპის პოლიტიკურ რუკაზე ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოები გაჩნდა და ოცზე მეტი ახალი კონსტიტუცია იქნა მიღებული (ავსტრია, პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია, ფინეთი და სხვ.), მათ შორის ვაიმარის გერმანული კონსტიტუცია. ამავე ეტაპს შეიძლება მი-

ვაკუთვნოთ მეორე ეტაპამდე მიღებული და დღეს მოქმედი ავსტრალიის, ირლანდიის, ლიბანის და მექსიკის კონსტიტუციები.

კონსტიტუციონალიზმის განვითარების მეორე მნიშვნელოვანი ეტაპი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდს მოიცავს. იტალიისა და იაპონიის (1947), გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის (1949), დანიის (1953), საფრანგეთის (1958) კონსტიტუციებმა ამ სახელმწიფოების განვითარების მაგისტრალური გეზი განსაზღვრეს. მათ შემუშავებაში სხვადასხვა პოლიტიკური და სოციალური ძალები მონაწილეობდნენ და ამ ქვეყნების კონსტიტუციებიც უპირველესად სწორედ მათი ინტერესების ბალანსს ასახავენ. ომის შემდგომ წლებში იქნა მიღებული ან მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადეს კონსტიტუციებმა ამერიკის კონსტიტუციაზე (ბოლივია, დომინიკელთა რესპუბლიკა, კანადა, სალვადორი, ჰონდურასი), აზიასა და აფრიკაში (სამხრეთ კორეა, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, ფილიპინები). მოგვიანებით, სამოცდაათიან წლებში, შვედეთის (1974), საბერძნეთის (1975), პორტუგალიის (1976) და ესპანეთის (1978), ოთხმოციან წლებში ნიდერლანდებისა და თურქეთის (1983), ბრაზილიის (1988) კონსტიტუციებმა ამ ქვეყნებში დემოკრატიული გარდაქმნების კურსი განამტკიცეს.

კონსტიტუციონალიზმის ბიბლიოგრაფიაში ომის შემდგომმა კონსტიტუციებმა მნიშვნელოვანი სიახლეები მოიტანეს. გაძლიერდა ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების მშვიდობიანი გარემოცვის გარანტიები, რაც ერთგვარ ფონად დაედო განვითარებადი და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში მიმდინარე კონსტიტუციური საფუძვლების შეცვლისა და რეალიზაციის პროცესის მიმდინარეობას. მაგრამ ასეთ შემთხვევებში, უმთავრესი ყურადღება სწორ ორიენტაციას უნდა მიექცეს. ვინაიდან ერთი სახელმწიფოს მიერ სხვათა კონსტიტუციური საფუძვლების და თუნდაც ცალკეული დებულებების მექანიკური კალკირება, ადგილობრივი პოლიტიკური პირობების და სამართლებრივი ტრადიციების გათვალისწინების გარეშე, შეიძლება მხოლოდ უარყოფითი შედეგების მომტანი გახდეს.

მთავარი ის არის, რომ უკანასკნელი პერიოდის კონსტიტუციები უზრუნველყოფენ პოლიტიკური ცხოვრების პლურალიზმის სამართლებრივ საფუძვლებს. ამ თვალთახედვით მნიშვნელოვანია, ე. წ. მესამე ტალღის კონსტიტუციები, რომლებიც აღმოსავლეთ ევროპის პოსტ-სოციალისტურ ქვეყნებსა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოქმნილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებში მიმდინარე საკონსტიტუციო რეფორმებს მოჰყვა (ჩეხეთი, სლოვაკეთი, ბალტიისპირე-

თის სახელმწიფოები (1992), ყირგიზეთი, ყაზახეთი, რუსეთი (1993). ამ ქვეყნების კონსტიტუციების მრავალ თავისებურებათა შორის უმთავრესი ის არის, რომ მათ იდეოლოგიზირებული კონსტიტუციების ნაცვლად, მიიღეს მოქალაქეთა უფლებების რეალური საკონსტიტუციო გარანტიები, შეიცვალა საკონსტიტუციო რეგულირების მოცულობაც. იგი უფრო დეტალურად არეგულირებს ეკონომიკას და საბიუჯეტო-საფინანსო სისტემას.

სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაცია საკონსტიტუციო სამართლის მნიშვნელოვანი საკითხია და იგი ყოველ ცალკეულ ქვეყანაში ადგილობრივი პირობებისა და ტრადიციების გათვალისწინებით წყდებოდა და წყდება. ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობები და საზოგადოების განვითარება სახელმწიფო-სამართლებრივი სისტემის ახლებურ გააზრებას საჭიროებდა, ხოლო სახელმწიფოებრიობის განვითარების ტენდენციები სამართლის წყაროების სისტემატიზაციასა და ამ გზით სრულყოფას, ანუ სახელისუფლებო ინსტიტუტების კოორდინირებულ საქმიანობას ითხოვდა. მსოფლიოში, მთელი ამ პროცესის წარმართვის თვალსაზრისით, სასწავლო ნიმუშის დატვირთვა იკისრა ბრიტანულ „დაუნერელ“ ძირითად საკანონმდებლო პაკეტზე დაკისრებული მარეგულირებელი ფუნქციის ერთ ძირითად საკანონმდებლო აქტში რეგლამენტაციის მცდელობამ, როგორადაც დროთა განმავლობაში ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუცია წარმოდგა.

როგორც აღვნიშნეთ, იურიდიულ ლიტერატურაში ტერმინები „კონსტიტუცია“ და „ძირითადი კანონი“ სინონიმებად გამოიყენება და ორივე შემთხვევაში კონსტიტუციური სახელმწიფოს უმთავრესი საკანონმდებლო აქტი მოიაზრება. მაგრამ საკითხი ასე მარტივად ნამდვილად არ დგას, ვინაიდან მთელ რიგ სახელმწიფოებში იგი გარკვეული თავისებურებებით ვლინდება. მოცემული ლოგიკით ისე გამოდის, თითქოს პარლამენტარიზმის სამშობლოს, კონსტიტუციურ ბრიტანულ სახელმწიფოს ძირითადი კანონი კონსტიტუცია უბრალოდ იმის გამო არა აქვს, რომ სახელმწიფო, ე. წ. ძირითადი კანონების მთელი პაკეტით იმართება; ირანსა და საუდის არაბეთს აქვთ კონსტიტუცია, მაგრამ უმაღლესი იურიდიული ძალა ყურანს ეკუთვნის; კონსტიტუციური გერმანიის, გვინეის, მონღოლეთის ძირითადი კანონი პირდაპირ ასე იწოდება; ასეთად არის აღიარებული თავად კონსტიტუციის მიერ ალჟირის, ბენინის, სამიბიის უმთავრესი საკანონმდებლო აქტი; იაპონიას აქვს კონსტიტუცია, რომელიც თავად უწოდებს თავის თავს უზენაეს კანონს.

სახელმწიფოს ძირითადი კანონის კონსტიტუციის თავისებურებები მისივე რამდენიმე უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშნიდან გამომდინარეობს. მაგალითად, არსებობს კონსტიტუციის მატერიალური და ფორმალური გაგება. მატერიალური გაგების ქვეშ მოიაზრება დანერგილი აქტი, აქტებისა და ადათების ერთობლიობა, რომლებიც აღიარებენ და იცავენ ადამიანისა და მოქალაქის უფლება-თავისუფლებებს, განსაზღვრავენ საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლებს, მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმებს, ხელისუფლების ორგანოების კომპეტენციასა და ორგანიზაციის საფუძვლებს. ფორმალური გაგება აღნიშნავს მის უზენაეს მნიშვნელობას საკანონმდებლო აქტების იერარქიაში. კონსტიტუცია არ შეიძლება შეიცვალოს ჩვეულებრივი კანონის გამოცემის გზით, ხოლო კონსტიტუციურმა ცვლილებებმა შესაბამისი ასახვა უნდა პოვოს მანამდე მიღებულ კანონებსა და კანონქვემდებარე აქტებში.

კონსტიტუციის მატერიალური და ფორმალური გაგება გარკვეულ თანაფარდობაშია, თუმცა მატერიალური გაგებით იგი ნაკლებად განიხილება, თუნდაც იმის გამო, რომ ყველა სახელმწიფოს აქვს კონსტიტუცია მატერიალური გაგებით და ამის საგანგებო ხაზგასმა არ არის საჭირო, რასაც ვერ ვიტყვით კონსტიტუციის ფორმალურ გაგებაზე. დაუნერგელი ძირითადი კანონის მქონე ქვეყნების მაგალითზე შეიძლება ითქვას, რომ მათ აქვთ კონსტიტუცია მატერიალური გაგებით, მაგრამ არა ფორმალური გაგებით, იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ მოქმედი ნორმების შეცვლა შეიძლება იმავე წესითა და იმავე ორგანოების მიერ, რომელთა მიერაც ისინი იმთავითვე იყო მიღებული. ასე რომ, არ ხდება კონსტიტუციური სამართლის წყაროების იერარქიულობის პრინციპის მკაცრი დაცვა. მაგალითად, ბრიტანული კონსტიტუციური სამართლის ერთი განსაკუთრებული თავისებურება ის არის, რომ პარლამენტის მიერ მიღებულ საკანონმდებლო აქტებს შორის არ არსებობს იერარქია და ყველა კანონი თანაბარი იურიდიული ძალისაა. ამ შემთხვევაში, სწორედ ფორმალური თვალსაზრისით, არ ჩანს კონსტიტუციის უმაღლესი იურიდიული ძალა, რომელიც კონსტიტუციონალიზმის პრაქტიკაში მისი მიღების და მასში ცვლილებებისა თუ დამატებების შეტანის განსაკუთრებული წესებით არის განმტკიცებული. კონსტიტუციები, როგორც წესი, ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ისინი მიღებულია ხალხის მიერ (აშშ, გერმანია, რუსეთი, საფრანგეთი და სხვ.). უკვე ეს ფაქტი იმის ნიშანია, რომ კონსტიტუცია განამტკიცებს სახალხო სუვერენიტეტს ხელისუფლებაზე საკუთარ უფლებას და კიდევ ერთხელ ადას-

ტურებს, რომ სახელმწიფო ორგანოების ხელისუფლება ნაწარმოებია სახალხო სუვერენიტეტისგან.

თანამედროვე დემოკრატიულ სახელმწიფოში სუვერენიტეტის მატარებელი და ხელისუფლების ერთადერთი წყარო ხალხია, პირდაპირი თუ ირიბი წესით მხოლოდ მასვე ეკუთვნის დამფუძნებელი ხელისუფლება. ამ დროს მთავარი ის არის, რომ „თუ კონსტიტუციის დამფუძნებელი ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხს, მაშინ თავად დაფუძნება დემოკრატიულ პრინციპებს უნდა შეესაბამებოდეს“.¹

როგორც ფ. ჟაკე აღნიშნავს, კონსტიტუციის შესაბამისად მიკუთვნებული ნებისმიერი ხელისუფლება ლეგიტიმურია. კონსტიტუციისადმი სახალხო თანხმობა გულისხმობს მოქალაქეთა მიერთებას ხელისუფლებასთან, რომელიც დაკისრებულ უფლებამოსილებებს კონსტიტუციის საფუძველზე ახორციელებს.² მაგრამ ამისთვის თავად კონსტიტუცია უნდა იყოს ლეგიტიმური, ანუ მიღებული კანონმდებლობით დადგენილი წესით. ხუნტისა თუ სხვა დიქტატორული რეჟიმის მიერ თავს მოხვეული კონსტიტუცია არ შეიძლება ლეგიტიმურად ჩაითვალოს.

ამგვარი შესაძლებლობის თავიდან აცილების მიზნით, კონსტიტუციის უმთავრეს ფუნქციას წარმოადგენს სახელმწიფოს განვითარებაში კონტინუიტეტის — მემკვიდრეობითობის განმტკიცება, რომლის თანახმად კონსტიტუცია ადგენს სახელმწიფოებრიობის ხელშეუხებლობას. დემოკრატიული კონსტიტუცია უპირისპირდება საზოგადოების ძალმომრეობის გზით გარდაქმნის მცდელობას და პოლიტიკურ ბრძოლას კანონიერების ფარგლებში აქცევს. მძლავრი სეპარატისტული მოძრაობების პირობებში, სწორედ დემოკრატიულმა კონსტიტუციურმა წყობილებამ შეუწყო ხელი სახელმწიფო ერთიანობის შენარჩუნებას დიდ ბრიტანეთში, ბელგიაში, ესპანეთში.

დემოკრატიულ კონსტიტუციებში სახელმწიფოს საზოგადოებრივი წყობილება, როგორც წესი, ადამიანის უფლება-თავისუფლებებისა და ხალხის შემოქმედებითი ინიციატივის ერთობლიობის ფონზეა წარმოჩენილი და არ ხდება მისი მკაცრი რეგლამენტაცია. ეს კი არა, ახალი თაობის კონსტიტუციებში, სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეის ქვეშ, გარკვეული გარანტიების სახით ხდება სამოქალაქო საზოგადოების

¹ Г. Шнайдер, *Власть упреждающая конституцию // Государственное право Германии*, Т. 2, М., 1994, с. 304

² Ж. Жакке, *Конституционное право и политические институты*, М., „Юрист“, 2002, с. 104

ერთგვარი წახალისება, როდესაც სახელმწიფოს მხოლოდ იმას ავალდებულებს, რომ დაიცვას და ხელი შეუწყოს მის დამკვიდრებასა და განვითარებას, ყოველგვარი ზედმეტი რეგლამენტაციის გარეშე.

განსხვავებული მიდგომა კონსტიტუციებში ხელისუფლების დანაწილების კონცეპტუალური მონესრიგების თვალსაზრისით; მთელი რიგი ქვეყნების (გერმანია, იტალია, საფრანგეთი და სხვ.) კონსტიტუციებში კონცეფცია მკაფიოდ გამოკვეთილი არ არის, ბევრი რამ პრაქტიკით გამოიცადა და დამკვიდრდა, მაგრამ ამის გამო ჩამოთვლილ ქვეყნებს, რაიმე განსაკუთრებული პრობლემა არ შექმნიათ. ამ დროს, ამერიკის შეერთებული შტატების, იაპონიისა და შვედეთის კონსტიტუციების შესაბამის მუხლებში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპები მკაფიოდ არის ჩამოყალიბებული. ამერიკულ კონსტიტუციაში, გარდა იმისა, რომ პირველ სამ თავში განერილია საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების ადგილი და მნიშვნელობა, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი განმტკიცებული და დაცულია „შეკავებისა და განონასწორების“ კონსტიტუციური სისტემის ძალით, რაც თავისთავად, ამერიკული დემოკრატიის გარანტორია.

ასე რომ, სახელმწიფოსა და კონსტიტუციის ურთიერთობაში მთავარი ის არის, როგორ სახელმწიფოს ამკვიდრებს კონსტიტუცია და რანდენად შესწევს სახელმწიფოს უნარი დაიცვას კონსტიტუცია. როგორც ი. იზენზეე აღნიშნავს, ეს ურთიერთობა განმსაზღვრელია, ვინაიდან კონსტიტუციურ სახელმწიფოში სახელმწიფო და კონსტიტუცია ქმნიან სპეციფიკურ ინტეგრირებულ ერთიანობას. სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივ ანალიზს არ შეუძლია გაყოს ამ ელემენტების სუბსტანცია ან მოახდინოს ერთის მეორისაგან იზოლირება. ერთადერთი, რაც მას შეუძლიაა უნდა გააკეთოს: განასხვავოს ისინი ცნებების თვალსაზრისით.¹

2-2. კონსტიტუციის სახეები და სტრუქტურა

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციები, მრავალი არსებითი საერთო ნიშნის მიუხედავად, შესამჩნევად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ფორმითა და შინაარსით, მიღებისა და ამოქმედების წესით, მოქმედების ხანგრძლივობითა და მდგრადობით. სწორედ გარკვეულ კრიტერიუმებად ჩამოყალიბებული ეს და ზოგიერთი სხვა ფაქტორი

¹ ი. იზენზეე, *Государство и Конституция // Государственное право Германии*, т. 1, М., 1994, с. 6.

უდევს საფუძვლად კონსტიტუციების შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას.

დიდი მნიშვნელობა აქვს კონსტიტუციათა კლასიფიკაციას პოლიტიკური რეჟიმების მიხედვით, რომელთა განმტკიცების გარანტიად ისინი გამოდიან. ამ ნიშნით გამოირჩევა დემოკრატიული და ავტორიტარული კონსტიტუციები. პირველნი ადგენენ დემოკრატიულ თავისუფლებათა გარკვეულ მინიმუმს, ხელს უწყობენ პლურალისტური აზროვნების განვითარებას, უშვებენ პოლიტიკურ პარტიათა შექმნისა და მოღვაწეობის თავისუფლებას, განამტკიცებენ პარლამენტარიზმის პრინციპებს, ფართოდ ამკვიდრებენ უშუალო დემოკრატიის ფორმებსა და საშუალებებს. თავისი ბუნებით დემოკრატიულია ავსტრიის, აშშ-ის, ესპანეთის, იტალიის, შვედეთის, შვეიცარიის მოქმედი კონსტიტუციები. ამ ჯგუფში შედიან გერმანიის, იაპონიის, ინდოეთის, საფრანგეთის და ფინეთის ძირითადი კანონები.

ავტორიტარიზმი ანტიდემოკრატიული რეჟიმისთვის დამახასიათებელი ხელისუფლების სისტემაა, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლების მთავარი ფუნქციების კონცენტრირება ხდება პირთა ჯგუფის ან ერთი ადამიანის ხელში. ავტორიტარიზმი და, განსაკუთრებით, მისი უკიდურესი გამოვლინება — ტოტალიტარიზმი სპობს დემოკრატიულ საწყისებს და აფერხებს სახელმწიფოს დინამიკურ განვითარებას. ავტორიტარული კონსტიტუციები ზღუდავენ ან საერთოდ კრძალავენ პოლიტიკური პარტიების საქმიანობას და ამით ავტორიტარიზმისათვის დამახასიათებელ ერთპარტიულ სისტემას ამკვიდრებენ. შეიძლება ითქვას, რომ „ლიად გაფორმებული“ ავტორიტარული კონსტიტუციები იშვიათია და ეს, ე. წ. იურიდიული ტექნიკის დამსახურებას უნდა მივანეროთ. ერთ შემთხვევაში — კონსტიტუციის ავტორიტარული სულისკვეთება შენიღბულია ერთგვარი დემაგოგიური ნორმებით; მეორე შემთხვევაში — კონსტიტუციაში დაფიქსირებულია ზოგიერთი დემოკრატიული თავისუფლებანი, რომელთა ამოქმედება გამორიცხულია მრავალრიცხოვანი დათქმებისა თუ პირდაპირი აკრძალვების გამო; მესამე შემთხვევაში კლასიკური საპრეზიდენტო მმართველობის მოდელში, კონსტიტუციაშიც და, განსაკუთრებით, მის მიღმა კანონმდებლობის ნორმებისა თუ ადათების მეშვეობით, ერთპიროვნული მმართველის, ე. წ. სუპერპრეზიდენტის ინსტიტუტი დამკვიდრდა დემოკრატიის მშენებელ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში.

ასე რომ, არცთუ იშვიათია შემთხვევა, როდესაც ამა თუ იმ ქვეყანაში მოქმედი პოლიტიკური რეჟიმი არ ჯდება კონსტიტუციით განსაზღვრუ-

ლი ნორმატიული რეჟიმის ჩარჩოებში, ანუ, ასეც შეიძლება ითქვას, რეალურად გასცდა ან ამოვარდა დადგენილი კონსტიტუციური რეჟიმიდან. ამდენად, სახელმწიფო სისტემაში კონსტიტუციის რეალური მოქმედების ხასიათი ის კრიტერიუმია, რომელიც ერთმანეთისგან განასხვავებს კანონმდებლობით გაფორმებულ იურიდიულ კონსტიტუციას ფაქტობრივად მოქმედი კონსტიტუციისგან.

იურიდიული კონსტიტუცია დოკუმენტალურად გაფორმებული ერთი ან რამდენიმე ძირითადი კანონია, უმაღლესი იურიდიული ძალითა და მიღების თუ ცვლილებების შეტანის განსაკუთრებული წესით. მისი ნორმებიდან გადახვევა, სწორედ ამ წესით, კონსტიტუციაში იურიდიულად წინასწარ გაფორმებული ცვლილებების შემდეგ არის მხოლოდ შესაძლებელი. ფაქტობრივი კონსტიტუცია კი სახელმწიფოში რეალურად მოქმედი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობის საფუძვლებია, რომლებიც ზემოდან, ხელისუფლების მიერ დამკვიდრებული ცხოვრების წესების განმტკიცებას ემსახურება. მაგრამ, რამდენადაც სახელმწიფოთა ფუნქციონირების პრაქტიკაში ასეთი შეპირისპირება რეალურია, აქვე უნდა განვმარტოთ, რომ მეორეს არსებობა განაპირობებს პირველის ფიქტიურ მდგომარეობას --- კონსტიტუციის აუ-მოქმედებელი ნორმებისა თუ მექანიზმების დონეზე. იურიდიული კონსტიტუციის ფიქტიურობა ჩვეულებრივ დამახასიათებელია ავტორიტარული და განსაკუთრებით, ტოტალიტარული პოლიტიკური რეჟიმების სახელმწიფოებისთვის. ისე კი ზემოთ აღწერილი შემთხვევების გარდა, ფიქცია შეიძლება კონსტიტუციაში არსებული, ე. წ. მკვდარი ნორმებითაც დაყოს გამოწვეული, რომლების თავისებური „გაცოცხლება“ პრაქტიკამ აიღო თავის თავზე.

ახლა, როცა ე. წ. სოციალისტური ბანაკი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სახით დაქუცმაცდა, რომლებმაც საკუთარი კონსტიტუციებიც მიიღეს, კონსტიტუციებისადმი ბევრი მიდგომა თუ შეფასება იცვლება. ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების კონსტიტუციების შეფასებისას ამბობენ, რომ მათ „ვიტრაჟის“ ფუნქცია ჰქონდათ, სადაც ყველაფერი საუკეთესო იყო გამოფენილი. დაახლოებით ისე, „სახალხო მეურნეობის მიღწევათა გამოფენაზე“ რომ გვექონდა გამოდებული ყველაფერი საუკეთესო მხოლოდ ერთი ეგ ზემპლარი ცხოვრების რეალობიდან მოწყვეტით.

ცხოვრებამ დაადასტურა, რომ დემოკრატიისა თუ ადამიანის უფლება-თავისუფლებათა დაცვის უბრალო კონსტიტუციური დეკლარირება, სწორედ ასეთ ვიტრაჟებს ამკვიდრებს. ამიტომ გასაკვირი არ უნდა იყოს,

რომ საბჭოთა გამოცდილებამ ყველაზე მეტად ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში მოიკიდა ფეხი. 12 რესპუბლიკიდან ოთხში, კონსტიტუციური ნორმების ანალიზს თუ მივყვებით, შეგვიძლია პირდაპირ ვთქვათ, რომ სწორედ მათი ძალით არის აღიარებული სუპერსაპრეზიდენტო რესპუბლიკა (აზერბაიჯანი, ბელარუსი, რუსეთი, თურქმენეთი), კიდევ ამდენივეში, ფაქტობრივად დამკვიდრდა სუპერსაპრეზიდენტო ხელისუფლება (ყაზახეთი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი, უზბეკეთი).¹

ამ დროს, ათეულობით ქვეყანა გაჭიანურებული საკონსტიტუციო რეფორმის პროცესში, ახალი სახელმწიფოებრიობის დამკვიდრებისა და განმტკიცების ინსტრუმენტარიებს ეძიებს. რა თქმა უნდა, დემოკრატიულობის საფარქვეშ, ორიენტაცია მიმართული უნდა იყოს იმდაგვარი კონსტიტუციური მექანიზმებისა და ნორმა-გარანტიების დამტკიცებისკენ, რომელიც იურიდიულ კონსტიტუციას მკაცრად დაიცავს აღნიშნული ფაქტორებისგან და, ფაქტობრივად, მოქმედი კონსტიტუციის სახეს დაუმკვიდრებს.

რაც შეეხება კონსტიტუციის სახეებს, კონსტიტუციის მიღების წესის მიხედვით განასხვავებენ „ნაჩუქარ“ და „სახალხო“ კონსტიტუციებს, ხოლო მათში ცვლილება-დამატებების შეტანის წესის თანახმად – „მოქნილ“ და „მყარ“ კონსტიტუციებს. აღნიშნული სახეები დეტალურად იქნება განხილული მომდევნო ქვეთავებში.

ფორმის მიხედვით კონსტიტუციების „დანერვილ“, „დაუნერვლ“ და უკანასკნელ ხანებში, ე.წ. შერეულ ტიპებს განასხვავებენ. მაგრამ იმისათვის, რათა გავერკვეთ მოცემული ტერმინების არსში, უპირველესად, უნდა აღვნიშნოთ, თუ რომელ კონსტიტუციაზე ვსაუბრობთ ფორმალურზე თუ მატერიალურზე. ტერმინი „დაუნერვლი“, რა თქმა უნდა, პირობითია, ვინაიდან ფორმალური კონსტიტუცია ყოველთვის დანერვილია, ხოლო მატერიალური, თუ მას კოდიფიკაციის თვალთახედვით გავიაზრებთ, ერთგვარად ავსებს წარმოდგენას მოცემულ კლასიფიკაციაზე. სწორედ კოდიფიცირებულის ქვეშ მოიაზრება, ე.წ. დანერვილი კონსტიტუცია, როდესაც მრავალი ქვეყნის მაგალითზე, ძირითადი კანონი ერთიანი აქტის სახით არის მიღებული. არაკოდიფიცირებული კონსტიტუცია ყოველთვის შერეულია, ორი განსხვავებული ვარიანტით: ერთ შემთხვევაში, შეიძლება ასეც ითქვას ნაწილობრივ დანერვილი ცალკეული კანონების პაკეტის სახით; მეორე შემთხვევაში

¹ Правовые системы стран мира // Энциклопедический справочник, отв. ред. проф. Сухарев А.Я., М., „Норма“, 2000.

ნაწილობრივ დაუწერელი, როდესაც კონსტიტუციური პაკეტი კონსტიტუციურ ადათებსა და სასამართლო პრეცედენტებსაც მოიცავს.

საერთო სამართლის ოჯახში გაერთიანებული რიგი სახელმწიფოებისთვის (დიდი ბრიტანეთი, ახალი ზელანდია), წინასწარ „დაუწერელი“ კონსტიტუციური ადათებისა და სასამართლო პრეცედენტების გავლენა კონსტიტუციური რეჟიმის მიმდინარეობაზე მნიშვნელოვანია. მთელ რიგ ქვეყნებში კონსტიტუცია რამდენიმე დანერგილი ნორმატიული აქტისგან შედგება, რომლებიც თანაბრად ფლობენ უმაღლეს იურიდიულ ძალას. არაკოდფიცირებული ძირითადი კანონით მოქმედი ქვეყნებია ავსტრია, კანადა, სენეგალი, ფინეთი, შვედეთი. ორივე აღნიშნულ შემთხვევაში, „დანერვილ“ კონსტიტუციურ კანონთა პაკეტს საერთო ისა აქვს, რომ მასში გაერთიანებულ თითოეულ აქტს არა აქვს კონსტიტუციისთვის განსაზღვრული ფორმა და სტრუქტურა, არ მოქმედებს კანონთა იერარქიულობის პრინციპი, რაც ართულებს მათ გამორჩევას. მთავარი განმასხვავებელი კი მათ შორის ის არის, რომ ნაწილობრივ დაუწერელ კომპლექტში არაა კოდფიცირებული, არასისტემატიზებული კანონების ერთობლიობის გარდა, ცალკეულ საპარლამენტო სტატუტებს, სასამართლო პრეცედენტებსა და ადათებსაც აერთიანებს, უფრო სწორად, მათ იმ ნაწილს, რომლებიც არსებით გავლენას ახდენენ მოცემული ქვეყნების ფაქტობრივი კონსტიტუციების ფორმირებაზე. კონსტიტუციურ პაკეტში ეს ნაწილი ფორმალურად არ არის გამოცხადებული. ძირითადი კანონის ე. წ. კომპლექტში მისი ჩართვა მიმდინარე მომენტის ფაქტორს უკავშირდება მხოლოდ, რომელიც შეიძლება მომავალში წარმოიქმნას, ამ მომენტისათვის ჯერ კიდევ დაუწერელი სტატუტისა თუ პრეცედენტული ნორმის სახით. სწორედ ამან განაპირობა ბრიტანული კონსტიტუციის ასეთი მიკუთვნებაც, ვინაიდან ბევრი რამ პერიოდულად „წერება“ და ავსებს კონსტიტუციას.¹ მაგრამ ხომ შეიძლება ამ გზით კონსტიტუციურ ნორმათა შევსება არც მოხდეს. მაშინ იწყება გაუგებრობა. სწორედ ამის შედე-

¹ დიდ ბრიტანეთთან დაკავშირებით შეიძლება პირდაპირ ითქვას, რომ კონსერვატიულ ბრიტანულ კონსტიტუციურ სამართალშიც კი უდავოდ მნიშვნელოვანი გახდა დროის ფაქტორი. ამას ისიც ადასტურებს, რომ ბოლო გამოცემებში (Конституции государств Европы: в 3 томах. М., „Норма“, 2001) დიდი ბრიტანეთის საკონსტიტუციო პაკეტის კანონებიდან ამონაწერები სიახლით გამოირჩევა: „აქტი ლორდთა პალატის შესახებ“ — 1999 წლის 11 ნოემბერი; „აქტი თემთა პალატის შესახებ“ — 1978 წლის 20 ივლისი; „აქტი ადგილობრივი მმართველობის შესახებ“ — 1999 წლის 27 ივლისი; „აქტი სახალხო წარმომადგენლობის შესახებ“ — 2000 წლის 9 მარტი; „აქტი სამხრეთ ირლანდიის შესახებ“ — 2000 წლის 10 თებერვალი (იხ. აღნიშნული გამოცემის პირველი ტომი, გვ. 502-522).

გია ის, რომ ისრაელის ძირითადი კანონი ხან ნაწილობრივ დაწერილ და ხან ნაწილობრივ დაუწერელ კონსტიტუციად მოიხსენიება. საქმე კი ის არის, რომ კონსტიტუციურ კანონთა ამჟამად მოქმედი პაკეტი უკანასკნელ წლებში ახალი კანონებით დაკომპლექტდა და მეტ-ნაკლებად სტაბილური ხასიათი მიიღო.

რაც შეეხება არაკოდიფიცირებული ძირითადი კანონის ქვეყნებს, მდგომარეობა აქ მნიშვნელოვანწილად კონსტიტუციურ კანონთა პაკეტში გაერთიანებულ წყაროთა რაოდენობაზეა დამოკიდებული. თუ შევდეთის კონსტიტუცია სამი, ხოლო ფინეთის კონსტიტუცია ორი კანონისგან შედგება, ავსტრიის კონსტიტუციის სრული მოცულობა, როგორც ამბობენ, ძნელი დასადგენია იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ქვეყანაში, რომელშიც 1920 წელს მიღებული, ერთი შეხედვით, კოდიფიცირებული ძირითადი კონსტიტუციური კანონი მოქმედებს, ავსტრიულმა კონსტიტუციონალიზმმა დაუშვა კონსტიტუციური კანონებისა და ნორმების მიღება, ძირითად კანონში მათი შესაბამისი ასახვის გარეშე. შედეგად, ავსტრიის ძირითადი კანონი არა მხოლოდ სხვა კონსტიტუციური კანონების ხარჯზე გაიზარდა, არამედ იმ მრავალრიცხოვანი კონსტიტუციური ნორმებითაც, რომლებიც მთელ რიგ ჩვეულებრივ კანონებშია გაბნეული.

კ. არანოვსკის, კონსტიტუციები, ე. წ. წარმომავლობის ნიშნით, ანუ სხვა ქვეყნებისთვის სახელმძღვანელო ფუნქციურად დატვირთული წყაროს სახით შემოაქვს, ერთი მხრივ, ორიგინალური, ჩვენი აზრით, უფრო ზუსტი იქნება, მათ ვუნოდოთ თვითმყოფადი კონსტიტუციები, როგორიცაა აშშ-ის, გერმანიის, საფრანგეთის, ნიდერლანდების, შვეიცარიის ძირითადი კანონები, რომლებმაც თავისი სტილი და თავისებური მოდელი დაამკვიდრეს კონსტიტუციონალიზმში. მეორე მხრივ, ე. წ. ნათხოვარი, ჩვენ კი ვიტყვით, ნასესხები იდეების, ანუ სხვა ქვეყნის კონსტიტუციის გავლენით შექმნილი ძირითადი კანონები. ამ შემთხვევაში შეიძლება ადგილი ჰქონდეს სხვა ქვეყნის მოდელური თავისებურების სახელმძღვანელოდ გამოყენებას, როგორც „გამოიყენეს“ აშშ-ის კონსტიტუცია ლათინური ამერიკის სახელმწიფოებმა და პირდაპირ კალკირებისაც, რასაც ადგილი ჰქონდა კოტ-დ'ივუარის მიერ საფრანგეთის კონსტიტუციის სრული გადაწერის სახით.¹

ძირითადი კანონის მოქმედების ხანგრძლივობის მიხედვით ერთმანეთისგან განასხვავებენ მუდმივ და დროებით კონსტიტუციებს.

¹ კ. არანოვსკი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 140.

მუდმივი კონსტიტუცია წინასწარ არ ითვალისწინებს დროის მიხედვით თავისი მოქმედების საზღვრებს და გათვალისწინებულია განუსაზღვრელი ვადით. ამ კატეგორიას განეკუთვნება თანამედროვე კონსტიტუციების უმრავლესობა, იმ თავისებურებების გათვალისწინებით, რომ მუდმივობა სულაც არ ნიშნავს მათ შეუცვლელობას და მით უფრო მათში ცვლილება-დამატებების შეტანის უარყოფას.

დროებითი კონსტიტუცია თავისი მოქმედების ვადას გარკვეული მოვლენის დადგომით შემოსაზღვრავს. ამ დროს, ერთი თავისებურება კიდევ იმაში მდგომარეობს, რომ კონსტიტუციების მიღება ხდება დამფუძნებელი კრების მოწვევის გარეშე და არც რეფერენდუმის ჩატარებას საჭიროებს.

დროებითი კონსტიტუციის კატეგორიას განეკუთვნება, ე.წ. „მცირე კონსტიტუცია“. ასეთი კონსტიტუციის მიღების საჭიროება მაშინ დგება, როდესაც სახელმწიფო, პოლიტიკური წყობილების შეცვლასთან დაკავშირებით, შეაჩერებს ადრინდელი კონსტიტუციის მოქმედებას და გარდამავალ პერიოდში, ახალი კონსტიტუციის მიღებამდე, ერთი ან რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტის მიღებამდე, წლების მანძილზე მოქმედებდა „მცირე კონსტიტუცია“ პოლონეთში, პორტუგალიასა და რიგ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში.

იურიდიულ ლიტერატურაში ხშირად ახდენენ კონსტიტუციების კლასიფიკაციას დანიშნულების, ანუ მმართველობისა და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის ფორმების მიხედვით. შეიძლება ითქვას, რომ არსებითად ეს ამ ფორმებისა და ისიც არასრული კლასიფიკაციაა და ახალს არაფერს იძლევა. ჩვენ მათზე მხოლოდ რამდენიმე მოსაზრების გამო ვამახვილებთ ყურადღებას.

ცხადია, მონარქისტული და რესპუბლიკური კონსტიტუციების ცალკე ჯგუფებად დასახლება წმინდა იდეოლოგიურ მიზანს ემსახურება. ჩვენი აზრით კი ის არის მნიშვნელოვანი, რომ თუ XX საუკუნის დასაწყისამდე მკვეთრი განსხვავება იყო რესპუბლიკურ და მონარქისტულ კონსტიტუციებს შორის, სამართლებრივი ბუნების თვალთახედვით, დღეს საპირისპირო ვითარებაა და ზოგიერთი რესპუბლიკური კონსტიტუცია ლათინური ამერიკის ქვეყნებში უფრო რეაქციულია, ვიდრე იაპონიისა და სკანდინავიის ქვეყნების მონარქისტული კონსტიტუციები.

სახელმწიფო წყობილების ფორმის მიხედვით, ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ფედერაციული და უნიტარული სახელმწიფოების კონსტიტუციები. ამ კონსტიტუციათა არსებითი განსხვავება იმაში მდგომარე-

ობს, რომ ფედერაციული კონსტიტუციები შეიცავენ სპეციალურ თავებს ფედერაციასა და და მის სუბიექტებს შორის კომპეტენციის გამოიჯნის შესახებ. ასეთი თავები, რა თქმა უნდა, არ არის უნიტარულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციებში.

მეორე განმასხვავებელი თავისებურება კი ის არის, რომ ფედერალურ სახელმწიფოებში კონსტიტუციურ სივრცეს ფედერალურ კონსტიტუციასთან ერთად ფედერაციის სუბიექტების კონსტიტუციები ავსებენ. მაგრამ, თუ აშშ-ის, გერმანიის, შვეიცარიის ფედერაციის ყველა სუბიექტს აქვს საკუთარი კონსტიტუცია, პაკისტანში ფედერაციის სუბიექტებს კონსტიტუციები არა აქვთ, ხოლო ინდოეთში მხოლოდ ერთადერთს ქაშმირის შტატს აქვს საკუთარი კონსტიტუცია. ამ დროს მთავარი მაინც ის არის, რომ ფედერაციის ყოველი სუბიექტი სახელმწიფო წარმონაქმნია, სახელმწიფოებრიობის გარკვეული ნიშნებით, მაგრამ მათ მიერ კონსტიტუციის მიღება არ ნიშნავს სუვერენიტეტის აღიარებას და არც არის ასეთი დებულება კონსტიტუციაში. თვით ფაქტი ფედერალური კავშირის ნევრობისა, ნიშნავს სუვერენიტეტისა და სეცესიის უფლებების უარყოფას. თუმცა არა ყოველთვის. მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები უბრალოდ კრძალავს ფედერაციის სუბიექტის გასვლას საკავშირო სახელმწიფო შემადგენლობიდან (ავსტრია, გერმანია, კანადა, ინდოეთი): და თუ მაინც დადგება მსგავსი საკითხი სხვა ქვეყნებშიც, აბსოლუტურად დაუძლეველი მექანიზმები ელოდება ასეთ სურვილს. ამ მხრივ, ერთგვარი სიახლეა უზბეკეთის კონსტიტუციაში: ყარა-ყალპაყეთის რესპუბლიკის სტატუსი, ხელშეკრულების საფუძველზე, ფედერაციის შემადგენლობიდან გასვლის — სეცესიის უფლებას ითვალისწინებს. მაგრამ ეს შეიძლება განხორციელდეს რესპუბლიკის მოსახლეობის რეფერენდუმზე მიღებული გადანყვეტილების საფუძველზე და რაც არსებითია მთელ ამ მექანიზმში, უზბეკეთის უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანოს მიერ მისი დამტკიცების შემდეგ.

ამასთან, ისიც აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუცია (გერმანია, ესპანეთი, იტალია, ნიდერლანდები, პორტუგალია) ცალკე თავებისა თუ ნორმების სისტემით ახდენს ადგილობრივი მმართველობისა და თვითმმართველობის ორგანიზაციის საკითხების რეგულირებას.

ეს ნაც შეეხება ცალკეული ქვეყნების ზოგიერთ საერთო თუ განსხვავებულ თავისებურებებს. საერთო კი ყველა სახელმწიფოს კონსტიტუციას ისა აქვს, რომ სწორედ ამ დონეზე წყდება ქვეყნის სიმბოლოების გერბის, დროშის და ჰიმნის საკითხი.

ნებისმიერი სახელმწიფოს კონსტიტუციის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი შესაბამის პოლიტიკურ ხელისუფლებას ამკვიდრებს და განამტკიცებს. ამასთან დაკავშირებით, კონსტიტუციების შედარებითი ანალიზისას უთუოდ გასათვალისწინებელია, რომ მიუხედავად მათი სტრუქტურული, შინაარსობრივი და, ასე განსაჯეთ, ხშირად ძირითადი პრინციპების ერთგვაროვნებისა, მნიშვნელოვანი განსხვავებებიც აისახება, სახელმწიფოში ხელისუფლების კონკრეტული სოციალური ბუნებიდან და პოლიტიკური რეჟიმიდან გამომდინარე. ამ დროს განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა იქნეს განხილული კონსტიტუციების შემუშავების ისტორიული პირობები და ისიც, თუ სამართლებრივი ბუნების რა თავისებურებები დაჰყვა მათ კონსტიტუციური განვითარების ძირითადი ტენდენციების სრულფასოვანი გაუთვალისწინებლობის გამო. ასეთი მიდგომა პრინციპულ სასიათს უნდა ატარებდეს, ვინაიდან იმ ცვლილებათა არსი, რომელთაც ადგილი აქვს ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურასა და პოლიტიკურ ცხოვრებაში, შესაბამისად აისახება მათი კონსტიტუციური სამართლის ევოლუციაში, მაგრამ ეს პროცესი ყველგან და ყოველთვის, სწორხაზოვანი არ არის და ყოველ სახელმწიფოში თავისებურებებით გამოირჩევა.

რაც შეეხება კონსტიტუციების შინაარსს, იგი იმ ერთგვაროვნებით გამოირჩევა, რომ ყოველ ქვეყანაში საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების, ადამიანთა ურთიერთობების მარეგულირებელი უმნიშვნელოვანესი და უზოგადესი ნორმებისგან შედგება. დემოკრატიული მოდელის კონსტიტუციები, როგორც წესი, ერთგვაროვანი პრობლემების წრეს მოიცავენ, რომლებიც განსხვავებული იურიდიული ხერხების მეშვეობით წყდება.

საუბარი კონსტიტუციის სტრუქტურაზე, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოს ძირითადი კანონის ერთიან აქტს შეეხება. ისინი მთლიანობაში ერთგვაროვანია და, როგორც წესი, აერთიანებს პრეამბულას; კონსტიტუციური მოწყობის ძირითად პრინციპებს; ადამიანისა და მოქალაქის ძირითად უფლებებსა და თავისუფლებებს; ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს; სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის პრინციპებს; კონსტიტუციაში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანის წესს; გარდამავალ დებულებებს. კონსტიტუციის სტრუქტურის ეს ზოგადი ჩამონათვალი მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდება ცალკეულ სახელმწიფოებში. მაგალითად, აშშ-ის, გერმანიის, იაპონიის კონსტიტუციები არ შეიცავენ სპეციალურ თავს კონსტიტუციური მოწყობის საფუძვლების შესახებ.

ამ დროს, რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში მცირე თავების სახით არის დადგენილი: „ძირითადი პრინციპები (იტალია), „საერთო დებულებები“ (შვეიცარია), „სუვერენიტეტის შესახებ“ (საფრანგეთი). მაგრამ ყველა ვითარებაში, ძირითადი ნორმა-პრინციპები განაწილებულია კონსტიტუციის შესაბამის თავებში, განვრცობილია კანონმდებლობით და გარკვეულწილად სასამართლო პრაქტიკითაც.

ზემოთ მოცემული ზოგადი ჩამონათვალის მიხედვით, კონსტიტუცია სტრუქტურირებულია მუხლებად და პარაგრაფებად, თავებად და კარებად, ნაწილებად და განყოფილებებად --- სად-როგორ. უმრავლეს შემთხვევაში, კონსტიტუციას წამძღვარებული აქვს მისი დანიშნულების ამსახველი კონცენტრირებული შინაარსი, ე.წ. პრეამბულის სახით. კონსტიტუციის პრეამბულაში, როცა ასეთი მას ახლავს, ჩამოყალიბებულია დებულებები სახელმწიფოს ძირითად მიზნებსა და ამოცანებზე, ხელისუფლების ხასიათსა და კონსტიტუციის მიღების ფორმაზე.

კონსტიტუციების მუხლთა უმრავლესობა შეიცავს დებულებებს სახელმწიფო ორგანოთა სტრუქტურისა და კომპეტენციის, მოქალაქეთა ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების შესახებ. თავისი სოციალური ბუნებიდან გამომდინარე, ყველაზე დემოკრატიულ კონსტიტუციებსაც კი სახელმწიფო ხელისუფლების პრობლემა „ხელისუფლების დანაწილების“ კონსტიტუციური პრინციპის გათვალისწინებით დაჰყავთ სახელმწიფოს ცენტრალური ორგანოების ორგანიზაციის პრობლემამდე. ამასთან, მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები (საფრანგეთი, ესპანეთი, საბერძნეთი) ცალკე თავის სახით განიხილავს საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების ურთიერთობის საკითხებს.

როგორც წესი, კონსტიტუციებში ცალკე ბლოკის სახით არის წარმოდგენილი ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოები და იგი ყველაზე ცვალებადია სწორედ სტრუქტურის თვალსაზრისით. საქმე ის არის, რომ აქ გარკვეული კანონზომიერება სახელმწიფოს მმართველობის ფორმით არის განპირობებული. მონარქიული სახელმწიფოების კონსტიტუციებში პირველ ადგილზე დგას თავი მონარქიის შესახებ და შემდეგ თავები პარლამენტზე, მთავრობასა და სასამართლო ხელისუფლებაზე (იაპონია, დანია, ესპანეთი, ლუქსემბურგი). საპარლამენტო რესპუბლიკების კონსტიტუციებში, ჯერ მოდის თავი პარლამენტის შესახებ და მერე სახელმწიფოს მეთაურისა და მთავრობის შესახებ (გერმანია, იტალია). საპრეზიდენტო და შერეული მმართველობის რესპუბლიკებში პირველ ადგილზე დგას თავი პრეზიდენტის შესახებ (რუსეთი, სა-

ფრანგეთი). დემოკრატიული ქვეყნების კონსტიტუციებში ნორმები სახელმწიფო ორგანოების სტატუსის შესახებ ჩამოყალიბებულია ხელისუფლების დანაწილების პრინციპებიდან გამომდინარე, რა თქმა უნდა, მმართველობის ფორმის სპეციფიკისა და ტერიტორიული მოწყობის თავისებურებების გათვალისწინებით.

დემოკრატიული სახელმწიფოების კონსტიტუციური მოწყობის ერთი უმთავრესი ფაქტორი ის არის, რომ კონსტიტუცია, პირველსაწყისი პრინციპის სახით, პიროვნებისა და სამოქალაქო საზოგადოებისადმი სახელმწიფოს დამოკიდებულების ნორმათა სისტემას ადგენს. ამასთან, კონსტიტუციები ჩვეულებრივ აღიარებენ მოქალაქეთა ზოგიერთ დემოკრატიულ უფლებებსა და თავისუფლებებს. მრავალი ქვეყნის, განსაკუთრებით, ახალი თაობის კონსტიტუციებში, პირველ ადგილზეა გამოტანილი თავი ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების შესახებ (ბრაზილია, გერმანია, ლუქსემბურგი, ესპანეთი, იტალია, ნიდერლანდები, პორტუგალია, ფინეთი და სხვ.). თუმცა ყველა კონსტიტუცია როდი გამოყოფს მათ ცალკე თავების სახით (მაგალითად, საფრანგეთი, ავსტრია). რიგ შემთხვევაში კი ისინი შეიცავენ მრავალრიცხოვან შემზღუდავ დათქმებს, რომლებიც მნიშვნელოვნად ართულებენ უფლებათა და თავისუფლებათა ნორმების სრულ ამოქმედებას (იაპონია, ინდოეთი).

საგულისხმოა, რომ ომის შემდგომ წლებში მიღებული თუ განახლებული კონსტიტუციებისთვის დამახასიათებელია სახელმწიფოთა საგარეო-პოლიტიკური მოღვაწეობის რეგულირების აქტუალიზაცია (ავსტრია, ესპანეთი, ირლანდია, საფრანგეთი, ფინეთი, შვედეთი); ახალი დემოკრატიული სახელმწიფოების მშენებლობის პროცესში კონსტიტუციები ცალკე თავებისა და ნორმების სახით განსაზღვრავენ საერთაშორისო ხელშეკრულებისა და შეთანხმების მნიშვნელობას (ალბანეთი, ესტონეთი, მაკედონია, ხორვატია). ამ დროს, უდავოდ თვალში საცემია საგარეო ურთიერთობათა სფეროში აღმასრულებელი ხელისუფლების უფლებამოსილების გაფართოების ტენდენციები, პარლამენტებს კი რჩება მხოლოდ საერთაშორისო ხელშეკრულებების რატიფიკაციის უფლება და ისიც არა ყველა ქვეყანაში.

კონსტიტუცია, როგორც სახელმწიფოს ძირითადი კანონი, წარმოადგენს მიმდინარე კანონმდებლობის იურიდიულ ბაზას. ახალი კონსტიტუციის მიღება იწვევს მოცემულ ქვეყანაში მოქმედი კანონმდებლობის მნიშვნელოვან ცვლილებებს. ხშირად კონსტიტუცია პირდაპირ მიუთითებს ძველი კანონების გაუქმებისა და ახლის მიღების აუცილებლობაზე.

თეორიულად, თანამედროვე მსოფლიოში კონსტიტუციონალიზმის განვითარების პროცესში სიახლეებიც შეიძლება აღვნიშნოთ. დანერგული და დაუნერგელი, მყარი და მოქნილი, ნაჩუქარი და სახალხო თუ სხვა განსხვავებული ფორმების კონსტიტუციების ფართო პალიტრის პირობებში, კვლავაც რომ დგება საკითხი იურიდიული და ფაქტობრივი კონსტიტუციების არსებობის თაობაზე, ეს იმაზე მიანიშნებს, რომ კონსტიტუციურ-სამართლებრივ მეცნიერებაში კვლევის ფრონტი უცვლელი რჩება. სწორედ აქ არის საჭირო პოზიტიური სიახლეები. მაგრამ პოსტსოციალისტური სამყაროდან გამოსული ახალი სახელმწიფოების ძველი ტვირთი თავისებურ გავლენას ახდენს მათ კონსტიტუციურ მონყოლაზე და ნეგატიური სიახლეებით ავსებს კონსტიტუციონალიზმს. ასეთი „რესურსი“ არსებობს კონსტიტუციის გარეშე „მოქმედ“ სახელმწიფოთა ხელისუფლებაში, რომელმაც ფაქტობრივი ხელისუფლების იურიდიული გაფორმების შემთხვევაში, როდესაც საამისო საჭიროება დადგება, შეიძლება კონსტიტუციონალიზმი კიდევ უფრო გაამდიდროს ნეგატივიზმით.

კონსტიტუციების მიღების პროცესთან დაკავშირებით ნეგატივიზმის აქცენტირება შემთხვევითი არ არის. ცხადია, კონსტიტუცია მის დამფუძნებელ ორგანოში მონაწილე პოლიტიკურ ძალთა კონსენსუსის შედეგია და მისი მიღების მომენტისთვის ქვეყანაში გაბატონებული პოლიტიკის შტამპს ადებს ქვეყნის ძირითად კანონს. მაგრამ, როგორც აღნიშნული ფაქტორის გათვალისწინებით ი. ესტერი აღნიშნავს, კონსენსუალურის გარდა, არის „სავაჭრო და გამარჯვების“ კონსტიტუციები. თავის ამ მოსაზრებას იგი, 1989-1991 წლებში პოლონეთში, უნგრეთსა და ბულგარეთში მიღებული კონსტიტუციური ცვლილებების მიღებასთან დაკავშირებული პროცედურის განხილვით ამაგრებს, ვინაიდან მიაჩნია, რომ ეს იყო პოლიტიკური გარიგება „მრგვალ მაგიდასთან“, რომელსაც ერთ მხარეს კომუნისტები, ხოლო მოპირდაპირედ ოპოზიცია უსხდნენ. სამივე ქვეყანაში კანდიდატი კომუნისტისთვის „ვაჭრობით“ გამოძალული პრეზიდენტის უფლებამოსილებები, ბოლოს და ბოლოს, ოპოზიციის წარმომადგენელს ერგო.

¹ Эстер Я., Торги вокруг президентства // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. №4. 1993. с. 109-112.

2-3. კონსტიტუციის მიღების და შეჩერების წესი

კონსტიტუციის მიღება ახალი სახელმწიფოს შექმნას ან არსებულ სახელმწიფოში პოლიტიკური რეჟიმისა და საზოგადოებრივი წყობილების არსებით შეცვლას უკავშირდება. გადანყვეტილება კონსტიტუციის მიღების თაობაზე დამფუძნებელი ხელისუფლებით აღჭურვილი სუბიექტების პრეროგატივაა. ეს წრე ერთობ შეზღუდულია: ერთ შემთხვევაში ეს შეიძლება იყოს მონარქი, ხოლო ქვეყნებში, სადაც ყურანი ძირითადი კანონის სულიერი საფუძვლების განმსაზღვრელია და მასზე მაღლა დგას, ინიციატივა ღმერთსაც კი უკავშირდება. მეორე შემთხვევაში ეს არის ხალხი, შესაბამისი სახელმწიფოს მოქალაქეები, რომლებიც პირდაპირი თუ ირიბი წესით არიან ჩართულნი კონსტიტუციის მიღების პროცესში. აღნიშნულის გათვალისწინებით, მიღების წესის მიხედვით ხდება კონსტიტუციების კლასიფიცირება ნაჩუქარ და სახალხო სახეებად.

ნაჩუქარი კონსტიტუცია მიიღება სახელმწიფოს მეთაურის მონარქის მიერ, წარმომადგენლობითი ორგანოს მონაწილეობის გარეშე. კონსტიტუციის შემოღების ასეთი ფორმა, როგორც წესი, დაკავშირებულია აბსოლუტური მონარქიიდან, ე.წ. შეზღუდულ-კონსტიტუციურ მონარქიაზე გადასვლასთან. დღეს მოქმედი კონსტიტუციებიდან ნაჩუქარია კატარისა და ნეპალის კონსტიტუციები. უფრო ხშირია ნაჩუქარ კონსტიტუციათა მეორე სახესხვაობა, როცა მეტროპოლია კონსტიტუციებს საჩუქრად გადასცემს ყოფილი კოლონიის მოსახლეობას. ეს მეტწილად დიდ ბრიტანეთთან იყო დაკავშირებული, როდესაც მონარქმა, აფრიკული კონტინენტის დეკოლონიზაციასთან დაკავშირებით, მისი კოლონიები კონსტიტუციებით „დაასაჩუქრა“.

სახალხო კონსტიტუციებად იწოდება იმ სახელმწიფოთა ძირითადი კანონები, რომელთა მიღებაში, უშუალო დემოკრატიის ფორმების ამოქმედების პირობებში, პირდაპირი ან ირიბი წესით, ქვეყნის ამომრჩეველთა კორპუსი ლეგულობს მონაწილეობას. კონსტიტუციების მიმღები საყოველთაოდ ცნობილი ლეგიტიმური ინსტიტუტებია: ქვეყნის უმაღლესი წარმომადგენლობითი, საკანონმდებლო ორგანო პარლამენტი; დამფუძნებელი ფუნქციით აღჭურვილი, კონსტიტუციის მისაღებად სპეციალურად შექმნილი, სხვადასხვა ფორმის საკონსტიტუციო თავყრილობა; სპეციალურად მონვეული საქვეყნო რეფერენდუმი.

ყოველივე აღნიშნული კი იმის მომასწავებელია, რომ მთლიანობაში კონსტიტუციის მიღების ორი განსხვავებული სამართლებრივი ბუნების, ოთხი ფორმა არსებობს:

ერთი ეს არის ფორმა ნაჩუქარი, ოქტროირებული კონსტიტუციებისა, რომელთაც თავისი მიღების წესით არაფერი აქვთ საერთო დემოკრატიულ საკონსტიტუციო პროცესთან;

თუმცა მსგავსი შეფასება სულაც არ გამორიცხავს ასეთი კონსტიტუციებით მოწყობილი ქვეყნების დემოკრატიულობას. რა თქმა უნდა, თითოეულ მათგანში ხალხის ნება სხვადასხვა ხარისხით არის ასახული. თანაც, ნაჩუქარი კონსტიტუცია სულაც არ ნიშნავს მის ხელშეუხებლობას. მაგალითად, ნეპალის კონსტიტუცია, მონარქმა 1990 წელს აჩუქა ქვეყანას და მას შემდეგ თავადაც მონაწილეობს კონსტიტუციური შესწორებების პროცესში.

დღეს მსოფლიოში მრავალი დემოკრატიული მონარქიული სახელმწიფო არსებობს, რომელთაც ნაჩუქარი კონსტიტუციის შემდგომ გარკვეული კონსტიტუციური რეფორმები განახორციელეს და კონსტიტუციონალიზმის განვითარების საქმეში, დემოკრატიული ინსტიტუტების თუ მექანიზმების კონსტიტუციური დამკვიდრების თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს. კერძოდ, საავტორო უფლებით, შედეგითი დამკვიდრებულმა ომბუდსმენის — სახალხო დამცველის ინსტიტუტმა მრავალ ქვეყანაში პოვა განვრცობა. იაპონიის მოქმედმა კონსტიტუციამ სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპი აღიარა. სხვათა შორის, მონარქიული სახელმწიფოების კონსტიტუციები, ცალკეულ შემთხვევებში, სიმყარითაც გამოირჩევიან. ასეთთა შორისაა, იაპონიისა და დანიის კონსტიტუციები, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში იქნა მიღებული და მას შემდეგ არც ერთი ცვლილება არ განუცდიათ.

-- მეორე — ეს არის ხალხის ნების ამსახველი, დემოკრატიულობის სხვადასხვა ხარისხის შემცველი სამი ძირითადი ფორმა. რეალურად კი კონსტიტუციის მიღების ფორმათა რიცხვი კიდევ უფრო იზრდება, საკონსტიტუციო პროცესში მათი კომბინირებული წესით გამოყენების ხარჯზე. აღნიშნული სამი ფორმა შემდეგია:

-- პირველი — ეს არის კონტიტუანტური — კონსტიტუციის მიღების მიზნით, სპეციალურად მოწვეული, დამფუძნებელი უფლებამოსილებებით აღჭურვილი წარმომადგენლობითი საკონსტიტუციო კრება, რომელიც სხვადასხვა ქვეყანაში ასამბლეად, კონვენტად ან კონგრესად არის სახელწოდებული;

სწორედ ამ ფორმით არის მიღებული აშშ-ის, ბულგარეთის, ესპანეთის, ინდოეთის, პაკისტანის, რუსეთის კონსტიტუციები.

სპეციალური დამფუძნებელი კრებების მოწვევა ყველაზე მიღებული ფორმაა. მათი უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ ზდება არა

მხოლოდ კონსტიტუციების უზენაესობის ფორმალურ-იურიდიული და სამართლებრივი დასაბუთება, არამედ იზრდება ლეგიტიმურობის ხარისხიც. ასეთი კრებების ფორმირება ერთ შემთხვევაში საყოველთაო არჩევნების გზით ხდება (ინდოეთი, პაკისტანი), მეორე შემთხვევაში სახელმწიფო ორგანოებისა და პოლიტიკური პარტიების მიერ წარმომადგენლების დელეგირების პრინციპით.

ასეთი ორგანოები, როგორც წესი, დროებითია და კონსტიტუციის მიღებისთანავე ასრულებენ თავის უფლებამოსილებას. თუმცა არსებობს გარკვეული თავისებურებებიც: ზოგიერთი მათგანი კონსტიტუციაზე მუშაობის პროცესში ითავსებს პარლამენტის ფუნქციებს და იღებს ჩვეულებრივ კანონებსაც; მეორე შემთხვევაში, დამფუძნებელი კრება მიიღებს კონსტიტუციას და იმავდროულად პარლამენტად გარდაიქმნება, როგორც ეს 1975 წელს საბერძნეთში მოხდა. ცხადია, ორივე აღნიშნული თავისებურება მხოლოდ არჩევითი წესით ფორმირებულ დამფუძნებელ კრებას შეეხება.

ამ დროს, მთელ რიგ შემთხვევებში, მსგავს საკონსტიტუციო კრებებს დამფუძნებელი უფლებამოსილება არა აქვთ და ამდენად, მხოლოდ საკონსტიტუციო ფუნქციის მატარებელი არიან.

არის შემთხვევები, როდესაც დამფუძნებელი კრების გადაწყვეტილება კონსტიტუციის მიღების თაობაზე საბოლოო არ არის, ან გარკვეული პირობების გამო შეიძლება არ იყოს. მაგალითად, პორტუგალიის 1976 წლის და რუმინეთის 1991 წლის კონსტიტუციების საბოლოო დამტკიცება მოხდა შესაბამისი ქვეყნების პარლამენტების მიერ. ზოგიერთ ქვეყანაში, პარლამენტის დეპუტატების ან ამომრჩეველთა გარკვეული რაოდენობის მოთხოვნის საფუძველზე, დადგენილი წესით მიღებული კონსტიტუცია შეიძლება გატანილ იქნეს რეფერენდუმზე. სწორედ ასეთი ნორმების ამოქმედების შედეგად იქნა მიღებული იტალიის კონსტიტუცია რეფერენდუმის მიერ. ეს არის ის თავისებურებები, რომლებიც ზრდის სახალხო კონსტიტუციის მიღების ფორმების ნაირსახეობებს, აღნიშნული სამი ძირითადი ფორმის კომბინირებული ამოქმედების გზით.

მეორე ეს არის ქვეყნის უმაღლესი წარმომადგენლობითი საკანონმდებლო ორგანო, წინა კონსტიტუციით ქვეყნის ძირითადი კანონის დაფუძნების უფლებამოსილებით აღჭურვილი პარლამენტი;

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, პარლამენტების მიერ ახალი კონსტიტუციების მიღების კლების შესამჩნევი ტენდენცია ჩამოყალიბდა იმ მიზეზის გამო, რომ დამფუძნებელ კრებებსა და რეფერენდუმების

გამოყენებას მიეცა უპირატესობა, თუმცა კონსტიტუციური ცვლილებების მექანიზმი მაინც საპარლამენტო პრეროგატივად დარჩა.

გასული საუკუნის ბოლო ორ ათწლეულში კვლავ გააქტიურდა კონსტიტუციების მიღების საპარლამენტო ფორმა, მათ შორის იმ შემთხვევების გათვალისწინებითაც, როდესაც რიგმა პარლამენტებმა საკუთარი გადაწყვეტილების ძალით შეიძინეს დამფუძნებელი უფლებამოსილება. სწორედ ამ გზით მოხდა კონსტიტუციების მიღება მთელ რიგ ყოფილ საბჭოთა და სოციალისტურ რესპუბლიკებში. პარლამენტების მიერ კონსტიტუციების მიღება მისი შემადგენლობის კვალიფიკაციური უმრავლესობით ხდება. სწორედ პარლამენტების მიერ არის მიღებული ბრაზილიის, ლატვიის, ნიდერლანდების, პოლონეთის კონსტიტუციები.

--- მესამე --- ეს არის საქვეყნო რეფერენდუმი, რომელშიც ამომრჩევლები მონაწილეობენ და საკონსტიტუციო რეფერენდუმისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი თავისებურების მიუხედავად, ყველაზე დემოკრატიულ ფორმად არის მიჩნეული, ვინაიდან ლეგიტიმაციის უმაღლესი დონით ხასიათდება. რეფერენდუმის გადაწყვეტილებით არის მიღებული აზერბაიჯანის, ალჟირის, ეგვიპტის, რუსეთის, საფრანგეთის, ფილიპინების კონსტიტუციები. მაგრამ რეფერენდუმი ყველა შემთხვევაში საბოლოო ინსტანციად არ მოიაზრება. მაიანმასა (ყოფილი ბირმა) და ეთიოპიაში, რეფერენდუმის მიერ მიღებული კონსტიტუციის პროექტები, შემდეგ მათ საფუძველზე არჩეულმა პარლამენტებმა დაამტკიცეს საბოლოოდ.

წარმომადგენლობის პრინციპზე დამკვიდრებული კონსტიტუციის მიღების ნებისმიერი ფორმა აბსოლუტური სიზუსტით მაინც ვერ გამოხატავს ხალხის ნებას. ვამბობთ, რომ რეფერენდუმი ყველაზე მაღალი ლეგიტიმურობით ხასიათდება და თითქოს გარკვეული უპირატესობაც მის მხარეს უნდა იყოს, რომ არა ამ ფორმისთვის დამახასიათებელი ერთი თავისებურება. რეფერენდუმი მხოლოდ ცალსახა პოზიციის გამოვლინების საშუალებას იძლევა და არა უმეტეს. აქ შესწორებებზე საუბარი არც შეიძლება, სხვაგვარად იგი სასურველ შედეგს ვერც მიაღწევს: ამომრჩეველმა არჩევანი ორი პოზიციიდან უნდა გააკეთოს: ან სრული თანხმობა, ან სრული უარყოფა. ამდენად, რეფერენდუმის შედეგებში ცაცილებით ზუსტად აისახება ამომრჩევლებზე პოლიტიკურ ძალთა გავლენის თანაფარდობის მაჩვენებელი, ვიდრე ზოგადად სახალხო ნება. რა თქმა უნდა, მათი დაახლოება ამომრჩეველთა სამართლებრივ ცნობიერებაზეა დამოკიდებული. მაგრამ ძნელია რეფერენდუმში

მონაწილე ამომრჩეველთა მასობრივი ცნობიერებისაგან ელოდებოდე ცალკეული კონსტიტუციური მექანიზმების, თუნდაც ცალკეული ნორმების სრულ შეცნობასა და სრულფასოვან შეფასებას. ამიტომაც არის, რომ სარეფერენდუმოდ ხშირად გამოაქვთ კონსტიტუციური პრინციპები, ან უკეთეს შემთხვევაში, ძირითადი დებულებები, რომ არაფერი ვთქვათ, კონსტიტუციის პროექტის სრულ ტექსტზე, რაც უფრო დემოკრატიის წინაშე რევერანსია, ვიდრე დადებით პრაქტიკულ შედეგზე გათვლილი ქმედება. ახლა უკვე ისტორიის კუთვნილებაა, მაგრამ მომხდარა ისეც, რომ საბერძნეთსა და როდეზიაში, სწორედ რეფერენდუმის მიერ იქნა მხარდაჭერილი აშკარად რეაქციული კონსტიტუციები.

საკონსტიტუციო პროცესის ერთი უმნიშვნელოვანესი ეტაპი თავად კონსტიტუციის პროექტის მომზადებაა, რომელიც დამფუძნებელი სუბიექტების სხვადასხვაობის პირობებში, ცალკეულ ქვეყნებში, როგორც ეს ზემოთ წარმოჩინდა, განსხვავებული ფორმებით ხორციელდება. მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც კონსტიტუციის მიღების თაობაზე საბოლოო გადაწყვეტილება რეფერენდუმის ფორმით ხდება, ცალსახად მნიშვნელოვანია დამფუძნებელი კრებისა და მოქმედი პარლამენტის როლი. საქმე ის არის, რომ ამ ორგანოებთან, როგორც წესი, იქმნება პროექტის კომისიური წესით შემმუშავებელი ჯგუფი, აქვე ხდება მათი განხილვა და კონსტიტუციის პროექტის საბოლოო სახის დადგენა, შესაძლოა — წინასწარი მიღებით.

კონსტიტუციის პროექტის მომზადების მიზნით ასეთი საკონსტიტუციო კომისიების ფორმირება ხდება სხვადასხვა წესითა და შემადგენლობით: საკონსტიტუციო კომისია პარლამენტის ნევრთაგან იყო დაკომპლექტებული რუსეთში, ფინეთში, შვედეთში; საკონსტიტუციო სამართლის პროფესორთა დაკომპლექტებული საპარლამენტო საბჭო, დიდი ბერლინის დეპუტატების მონაწილეობით მოქმედებდა გერმანიაში; საკონსტიტუციო კომისიების ფორმირება მოხდა პრეზიდენტის ან მთავრობის მიერ, შესაბამისად, საბერძნეთსა და საფრანგეთში, ხოლო ალჟირში იგი პირდაპირ პრეზიდენტის მრჩეველებისგან შედგებოდა; სამხედრო წარმომადგენლებისაგან შეიკრა ასეთი ჯგუფი თურქეთსა და ნიგერიაში, ხოლო ფიჯის კონსტიტუცია ტომების ბელადების ჯგუფმა მოამზადა. არის შემთხვევები, როდესაც კონსტიტუციის პროექტს თავად მთავრობა ან, ე.წ. სამთავრობო ჯგუფი ამზადებს, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა საფრანგეთსა და ჩილეში. აღნიშნული ქვეყნების კონსტიტუციების სარეფერენდუმო კენჭისყრის შედეგებში უფრო გენერ-

ლების, დე გოლისა და პინოჩეტის სამთავრობო ნდობის მაჩვენებლები აისახა და რეფერენდუმმაც პლებისციტის სახე მიიღო.

საკონსტიტუციო პროცესი, ერთი მხრივ, წინა კონსტიტუციის მოქმედების შეჩერებას უკავშირდება, როგორც მისი სანყისი ეტაპი, მეორე მხრივ, ახალი კონსტიტუციის შემუშავებას მოიცავს და მისი ამოქმედებით მთავრდება. აღნიშნულ საკითხებს ქვეყნების კანონმდებლები თავისებურად წყვეტენ. იქ, სადაც თავად კონსტიტუციები ადგენენ სახელმწიფოს ძირითადი კანონის შეჩერების შესაძლებლობას, ეს, როგორც წესი, ახალი კონსტიტუციების ამოქმედებას უკავშირდება. ირლანდიის კონსტიტუციის თანახმად, ახალი ძირითადი კანონის ამოქმედება მანამდე მოქმედი კონსტიტუციის შეჩერებას იწვევს. კიდევ უფრო მარტივად რეგულირდება საკითხი დანიისა და ესპანეთის შემთხვევაში, ვინაიდან თავად კონსტიტუციური ნორმა წყვეტს კონსტიტუციის დაუყოვნებელი ამოქმედების საკითხს, ხოლო პორტუგალიის ძირითადმა კანონმა თავად დაადგინა კონსტიტუციის ძალაში შესვლის კონკრეტული თარიღი.

გერმანიაში ძირითადი კანონის სპეციალური ბლოკი --- „გარდამავალი და დასკვნითი დებულებები“ არეგულირებს კონსტიტუციის ამოქმედებისა და შეჩერების საკითხებს, რომლის თანახმად იგი მისი გამოქვეყნების შემდეგი დღიდან ამოქმედდა. აქვეა დადგენილი, რომ ქვეყნის ძირითადმა კანონმა თავისი მოქმედება შეიძლება შეწყვიტოს გერმანელი ხალხის თავისუფალი გადაწყვეტილებით მიღებული ახალი კონსტიტუციის ძალაში შესვლისთანავე. თუმცა გერმანიას, მისი მყარი კონსტიტუციის პირობებშიც, კონსტიტუციური რეფორმების საჭიროება იმდენად მოქნილი სახე მისცა, რომ ძველი კონსტიტუციის შეჩერება არც დასჭირვებიათ. ნახევარი საუკუნის მანძილზე ქვეყანაში მომხდარი სერიოზული ცვლილებების ტოლფასი კონსტიტუციური შესწორება-დამატებებით კონსტიტუციამ არსებითად შეიცვალა სახე, თანაც იმდენად, რომ ნამდვილად ვერ იტყვი ახალი გერმანია ძველი კონსტიტუციით ცხოვრობსო. ამაზე შემდეგ ქვეთავში მოტანილი ციფრებიც ნათლად მეტყველებს.

შვეიცარიაში, თავად კონსტიტუცია ადგენს, რომ ქვეყნის ძირითადი კანონის, როგორც სრული, ისე ნაწილობრივი შეცვლა შეიძლება ნებისმიერ დროს და მუზღულდავად. მაგრამ ამ დეკლარირებული ნორმის რეალურ ამოქმედებას იქვე შემოთავაზებული მექანიზმი ართულებს. საქმე ის არის, რომ ფედერალური კრების წინაშე კონსტიტუციის სრულ შეცვლაზე დასამუღი საკითხის შემთხვევაში, თუ მის პალატებს საბჭოებს შორის

შეთანხმება არ შედგება, მაშინ 100 ათასი ამომრჩევლის მოთხოვნით საკითხს წყვეტს რეფერენდუმი, რომლის დადებითი გადაწყვეტილების შემთხვევაში, ორივე პალატის შემადგენლობა უნდა განახლდეს, რათა უზრუნველყოს ცვლილებების განხორციელება.

ამ მხრივ, გამოირჩევა ბელგიის კონსტიტუციური სამართალი. ბელგიის მოქმედმა 1831 წლის კონსტიტუციამ შეაჩერა წინამორბედი 1815 წლის კონსტიტუციის მოქმედება, ხოლო თავისთვის ხელშეუხებლობის რეჟიმი დაამკვიდრა, როდესაც დაადგინა, რომ კონსტიტუციის შეჩერება არ შეიძლება არც სრულად და არც ნაწილობრივ. ამ დროს კონსტიტუციის ბოლო ნაწილში — „ძალაში შესვლა და გარდამავალი დებულებები“, ყველა შემდგომ, წინასწარ განსაზღვრულ ცვლილებას ამოქმედების კონკრეტული თარიღებიც კი დაუდგინა.

როგორც ჩანს, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციურ სამართალში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ხელისუფლების მემკვიდრეობითობის უზრუნველყოფას და ახალი კონსტიტუციური ინსტიტუტების თანადროულ ამოქმედებას. ე.წ. გარდამავალი დებულებების, ანუ დროებითი კონსტიტუციური ნორმების მიერ რეგულირდება ძველი და ახალი კონსტიტუციების ერთგვაროვანი ინსტიტუტების შენაცვლების პროცედურა, რომლის დროსაც ერთი კონსტიტუციური სისტემიდან მეორეზე დინამიკური გადასვლა ხორციელდება.

2-4. კონსტიტუციური ცვლილებების ბუნება და არსი

კონსტიტუციის სრული შეცვლისგან, რომელიც ახალი ძირითადი კანონის მიღებას ითვალისწინებს, უნდა განვასხვაოთ მისი ნაწილობრივი შეცვლის შესაძლებლობა. ეს ერთ შემთხვევაში შეიძლება მოქმედ კონსტიტუციაში არსებული ცალკეული ნორმების კორექტირებას ან არსებით შესწორებას ითვალისწინებდეს, ხოლო მეორე შემთხვევაში ახალი ნორმის ან ნორმათა სისტემის დამატებასაც.

კონსტიტუციური რეჟიმის გათანამედროვეობის მიზნით, ყოველთვის ახალი კონსტიტუციის მიღება როდია საჭირო. ამ დროს, უდავოდ, ძალზე მნიშვნელოვანია, თუ როგორია ქვეყნის ძირითადი კანონის მობილურობის ხარისხი, ანუ რამდენად დაშვებულია თავად კონსტიტუციის მიერ, მისივე სრულყოფის მიზნით, დროის კარნახით განსაზღვრული ცვლილებებისა და დამატებების გათვალისწინების შესაძლებლობა.

ცვლილება-დამატებების შეტანის წესის მიხედვითა, ერთმანეთისგან განასხვავებენ „მოქნილი“, „მყარი“ და „შერეული“ ტიპის კონსტიტუციებს. მოქნილ კონსტიტუციაში, როგორც წესი, შესწორებები შეაქვს პარლამენტს, ჩვეულებრივი კანონის მისაღებად დადგენილი პროცედურით. მოქნილობის კლასიკური ნიმუშია დაუნერვლი კონსტიტუციის ქვეყნების დიდი ბრიტანეთი და ახალი ზელანდია.

მყარ კონსტიტუციებში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანა განსაკუთრებული წესით ხდება, რომელიც გაცილებით რთულია, ვიდრე ჩვეულებრივი კანონის მიღების პროცედურა. საერთოდ, მყარ კონსტიტუციებში შესწორებების შეტანის ტექნოლოგიები არა უბრალოდ სიმრავლით, არამედ განსხვავებული სირთულეებით გამოირჩევა. მყარი კონსტიტუციების სახელმწიფოთა შორის არიან ისეთებიც, რომლებშიც კონსტიტუციური შესწორებები საპარლამენტო პრეროგატივაა, მაგრამ ამისთვის, როგორც წესი, პარლამენტის წევრთა ხმების კვალიფიციური უმრავლესობაა საჭირო, რაც საკმაოდ რთული მოსაპოვებელია. ასეა ყველა შემთხვევაში, იქნება ეს პარლამენტში ჩატარებული ეტაპობრივი, შუალედური თუ საბოლოო გადაწყვეტილება, კვალიფიციური უმრავლესობა ხან 3/5 (საბერძნეთი), მეტწილად კი 2/3-ია (ავსტრია, იტალია, ლიტვა, ნიდერლანდები, ნორვეგია), მაგრამ ხშირად არა დამსწრეთა, არამედ პარლამენტის წევრთა სიითი შემადგენლობიდან.

ამ დროს, რიგ ქვეყნებში საკონსტიტუციო ცვლილებების მიღების პროცესში ჩართულია, ე.წ. ორმაგი ვოტუმის, ანუ ორჯერადი დამტკიცების მექანიზმი, როდესაც კონსტიტუციითვე დადგენილი დროის ფარგლებში ხდება შესწორების პროექტის ორჯერადი კენჭისყრა, ერთი და იმავე პარლამენტის მიერ (იტალია) ან განმეორებითი მიღება პარლამენტის ახალი შემადგენლობის მიერ (ნიდერლანდები, ნორვეგია, ფინეთი, შვედეთი). ცალკეულ ქვეყნებში კონსტიტუციურ ცვლილებებზე თანხმობა რეფერენდუმის ფორმით მიიღება (ავსტრალია, ისლანდია, შვეიცარია), რიგ ფედერაციულ სახელმწიფოებში კი საჭიროა ფედერაციის სუბიექტების უმრავლესობის დასტურით (აშშ, შვეიცარია).

ცვლილებებისა და დამატებების კონსტიტუციურ რეგლამენტაციაში გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ერთი ტენდენცია გამოიკვეთა, რომელმაც მოქნილი და მყარი კონსტიტუციებიდან, ე.წ. შერეული ჯგუფის გამოყოფას შეუწყო ხელი. ამ ჯგუფში შეიძლება გავაერთიანოთ კონსტიტუციები, რომელთა ცალკეული მუხლები არ ექვემდებარება შეცვლას (ალჟირი, ბრაზილია, იტალია, პორტუგალია, საბერძნეთი,

საფრანგეთი), ექვემდებარებიან შეცვლას გამარტივებული წესით (ინ-დოეთი) ან გართულებული წესით (ესპანეთი).

საკონსტიტუციო ცვლილებების ინიციატორ სუბიექტთა წრე ერთობ შემოსაზღვრულია. როგორც წესი, ეს შეიძლება იყოს სახელმწიფოს მეთაური, მთავრობა, პარლამენტის წევრთა გარკვეული ჯგუფი. მაგალითად, თუ აშშ-ში ეს შეიძლება ერთი დეპუტატიც იყოს, თურქეთში დეპუტატთა საერთო რაოდენობის მესამედი, საბერძნეთში ამ უფლებით შეუძლია ისარგებლოს არანაკლებ 150 დეპუტატისგან შემდგარმა ჯგუფმა, ხოლო ირლანდიაში ერთიანად პალატამ. მთელ რიგ ქვეყნებში საკონსტიტუციო ცვლილებები შეიძლება სახალხო ინიციატივის ფორმითაც დადგეს დღის წესრიგში. თავად კონსტიტუციები ადგენენ სახალხო ინიციატივის უფლებას არანაკლებ 50 ათასი ამომრჩევლისთვის იტალიაში და არანაკლებ 100 ათასი ამომრჩევლისთვის შვეიცარიაში და ავსტრიაში, თუმცა ამ უკანასკნელში ეს უფლება სამი მიწის ამომრჩეველთა ერთ მეექვსედზეც ვრცელდება, ისევე როგორც აშშ-ის სხვადასხვა შტატში 3-დან 20%-მდე ამომრჩეველზე, რომლებიც შტატის გუბერნატორის ბოლო არჩევნებში მონაწილეობდნენ.

საფრანგეთში საკონსტიტუციო ცვლილებების საკანონმდებლო ინიციატივა ეკუთვნის პრეზიდენტს, რომელიც ამ შემთხვევაში პრემიერ-მინისტრისა და პარლამენტის წევრების წინადადებებით მოქმედებს. ბრაზილიაში ასეთი უფლებით ალჭურვილნი არიან ფედერაციის სუბიექტები, თუ ამ ინიციატივის ასამოქმედებლად შტატების ნახევარი მაინც გაერთიანდება. ამ დროს პორტუგალიაში საკონსტიტუციო ცვლილების ინიციატივა შეიძლება მხოლოდ დეპუტატისგან მოდიოდეს, მაგრამ თავად კონსტიტუცია ორიგინალური წინადადებებით არეგულირებს ამ პროცესს: დადგენილია «ცვლილებების მატერიალური საზღვრები» (მუხლი 288); თუ გაჩნდა ცვლილებების ერთი პროექტი, 30 დღის მანძილზე შეიძლება სხვა პროექტების შეტანაც, რათა ერთდროულად მიეცეს მსვლელობა მათ განხილვას. ასეთ დათქმას, გარკვეული ოპერატიული ფუნქცია აკისრია, ვინაიდან პორტუგალიაში, ისევე როგორც საბერძნეთში, ბრაზილიასა და მთელი რიგ ქვეყნებში, კონსტიტუცია მორიგ ცვლილება-დამატებებს წინა შესწორებიდან მხოლოდ ხუთი წლის შემდეგ მიიჩნევს დასაშვებად. ამას გარდა, იმავე პორტუგალიაში, ისევე როგორც ბელგიასა და სხვა სახელმწიფოებში, ქვეყანაში არსებული საგანგებო მდგომარეობის პირობებში, საერთოდ აკრძალულია კონსტიტუციის გადახედვა.

განმავლობაში, თუ ერთ-ერთი პალატის წევრთა ნიხუთედი ან 500 ათასი ამომრჩეველი, ან 5 საოლქო საბჭო მოითხოვს, კანონპროექტი გადის რეფერენდუმზე და კანონი მიღებულად ჩაითვლება, თუ მოწონებული იქნება ნამდვილად ცნობილი ხმების უმრავლესობით. თუმცა იმ შემთხვევაში, თუ მეორე კენჭისყრის დროს კანონი მიღებული იქნება ორივე პალატის წევრთა ხმების 2/3-ით, კანონის რეფერენდუმზე გატანა გამორიცხულია.

მყარია ესპანეთის კონსტიტუციაც. მისი გადასინჯვის მექანიზმი იმისდა მიხედვით განისაზღვრება, ნაწილობრივია იგი თუ სრული. ნაწილობრივი შესწორებების მიღება ხდება გენერალური კორტესის თითოეული პალატის წევრების 3/5-ის მხარდაჭერით. ამ დროს გამორიცხული არ არის პალატების შერეული კომისიის შექმნა კონსტიტუციური ცვლილებების შეთანხმებული ტექსტის შემუშავების მიზნით. თუ ეს მექანიზმი სასურველ შედეგს არ გამოიღებს, მაშინ შესწორებების შეთანხმებული ტექსტი მიიღება სენატში — ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით, ხოლო კონგრესის მიერ -- ხმების 2/3-ით.

ესპანეთის კონსტიტუციის სრული გადასინჯვა ან მისი ძირითადი დებულებების, ანუ კონსტიტუციური წყობილების საფუძვლების ნაწილობრივ შეცვლა დაიშვება თითოეული პალატის წევრების 2/3-ის მხარდაჭერით, რასაც მოჰყვება გენერალური კორტესის დათხოვნა. კონსტიტუციის ახალი ტექსტის მხარდამჭერი უნდა იყოს ახალარჩეული პარლამენტის ორივე პალატის საერთო რაოდენობის 2/3-ით. ძირითადი კანონის სრული გადასინჯვის ან მის ძირითად დებულებებში ცვლილებების შესახებ კანონის პარლამენტის მიერ მიღების შემდეგ იგი აუცილებლად გადის რეფერენდუმზე, ხოლო ნაწილობრივი გადასინჯვისას ეს მოთხოვნა ფაკულტატიურია და შეიძლება კორტესის ერთ-ერთი პალატის სულ ცოტა მეთედის მოთხოვნით ამოქმედდეს. ორივე შემთხვევაში, კონსტიტუციის შეცვლის ინიციატორი შეიძლება იყოს მთავრობა, პარლამენტის პალატები და ავტონომიურ გაერთიანებათა ასამბლეის 2/3.

მეტად გართულებულია კონსტიტუციური ცვლილებების განხილვის პროცედურა საბერძნეთში, და იგი სამჯერად კენჭისყრას ითვალისწინებს: პირველი ორი კენჭისყრა ერთი თვის ფარგლებში უნდა ჩატარდეს. ამ დროს განისაზღვრება დებულებები, რომლებშიც ნავარაუდევია მოსალოდნელი ცვლილებების არსი და თავად ცვლილებების აუცილებლობის დამადასტურებელი არგუმენტები; მესამე კენჭისყრა დაკავშირებულია იმ დებულებასთან, რომელიც შეცვლას ექვემდებარება და უნდა ჩატარდეს ახალარჩეული პარლამენტის მიერ. ამგვარად,

ელექტორატს, ახალი არჩევნების მეშვეობით, ეძლევა საშუალება მნიშვნელოვან საკონსტიტუციო ნორმასთან დაკავშირებით, თავისი პოზიცია გამოხატოს. კონსტიტუციური ცვლილებების შესახებ საბოლოო გადაწყვეტილებას პარლამენტი ხმების 3/5-ით ღებულობს. საბერძნეთის შემთხვევაში, ისევე როგორც სხვა ქვეყნების მაგალითზე, მნიშვნელოვანია ნორმა მორიგ საკონსტიტუციო ცვლილებებს შორის 5-წლიანი ინტერვალის დაცვის შესახებ.

სხვათა შორის, კონსტიტუციური ცვლილებების საბოლოო გაფორმებასთან დაკავშირებით, ორმაგი ვოტუმის მექანიზმებში ძველი და ახალარჩეული პარლამენტების ჩართვა, მათ შორის პასუხისმგებლობის გარკვეულ გადანაწილებას ნიშნავს. ზემოთ აღნიშნული ქვეყნების გარდა, ასეთი მექანიზმი დანიაშიც მოქმედებს. ფოლკეტინგი, რომელიც კონსტიტუციურ ცვლილებებს მიიღებს, დათხოვნილად ცხადდება და ტარდება ახალი არჩევნები. თუ ახალარჩეული ფოლკეტინგი მიიღებს აღნიშნულ ცვლილებებს, კანონპროექტი 6 თვეში რეფერენდუმზე დგება, სადაც საჭიროა ამომრჩეველთა უმრავლესობის, მაგრამ არანაკლებ საერთო რაოდენობის 40%-ის მხარდაჭერა. მსგავსი პროცედურა იმართება ლუქსემბურგშიც, მაგრამ ამ შემთხვევაში საბოლოო გადაწყვეტილება რეფერენდუმის გარეშე, პარლამენტის მიერ მიიღება.

როგორც ჩანს, კონსტიტუციური ცვლილებების მექანიზმში აქტიურად არის ჩართული პარლამენტი და რეფერენდუმი. კონსტიტუციების მიღების პროცედურისგან განსხვავებით, ამ ეტაპზე დამფუძნებელი კრებების საჭიროება, როგორც წესი, გამორიცხულია. ამ მხრივ გამონაკლისი ბულგარეთია, სადაც კონსტიტუციის სრული ან მისი მნიშვნელოვანი ნაწილების შეცვლის თაობაზე პარლამენტის – სახალხო კრების გადაწყვეტილების მიღებისთანავე იგი დათხოვნილად ცხადდება. მას ცვლის ახალარჩეული ჩვეულებრივი სახალხო კრება – პარლამენტი.

ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება მთელი ამ პროცესისა ის არის, რომ უმრავლეს შემთხვევაში კონსტიტუციური ცვლილების მიმართ სახელმწიფოს მეთაურის ვეტო არ ვრცელდება და პირდაპირ ქვეყნდება. ამ მხრივ გამონაკლისია ინდოეთი, ნიდერლანდები, პაკისტანი, თუმცა პრაქტიკულად ვეტო აქაც არ მუშაობს.

2-5. კონსტიტუციის შესრულება და პირდაპირი მოქმედება

ნებისმიერი სახელმწიფოს კონსტიტუცია ის ძირითადი კანონია, რომელიც ადგენს მისი კონსტიტუციური მოწყობის პრინციპებს, განსაზღვრავს სახელმწიფო წყობილების მთავარ მახასიათებლებს და სახელმწიფოებრიობის განმტკიცების მიზნით წესრიგი შეაქვს სამართლებრივი რეგულირების სისტემაში.

კონსტიტუციური ნორმების დამფუძნებელი ხასიათი არა მხოლოდ ხაზს უსვამს ძირითადი კანონის როლსა და მნიშვნელობას სახელმწიფოებრიობის დამკვიდრების საქმეში, არამედ განაპირობებს ნებისმიერი ქვეყნის სამართლებრივი სისტემის თავისებურებებს, პირველ რიგში, კონსტიტუციური ნორმებისა და მისი ნორმატიული საფუძვლების ფარგლებში მოქმედი კანონმდებლობის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით. საქმე ის არის, რომ კონსტიტუციური იდეების რეალიზაცია, სახელისუფლებო ინსტიტუტების ქმედითუნარიანობა, ადამიანის უფლებების დაცვა და ბევრი სხვა საკითხის რეგულირება, რომლებიც კონსტიტუციებში ჩარჩო-პრინციპების ან დეკლარაციული ნორმების დონეზეა აღიარებული, პირდაპირი არის დამოკიდებული იმ სამართლებრივ სივრცეზე, იმ მექანიზმებსა და რეგლამენტაციის დონეზე, რომელსაც კონსტიტუციური სამართლის წყაროების სისტემა ქმნის.

სახელმწიფოს კონსტიტუციური რეჟიმის სტაბილურობა ერთი უმნიშვნელოვანეს პრობლემათაგანია. ამ დროს უმთავრესი მახასიათებელი ის არის, რომ სახელმწიფოში უზრუნველყოფილი უნდა იყოს კონსტიტუციის, კანონების და საერთაშორისო სამართლის ნორმების დაბალანსებული თანაფარდობა. კონსტიტუცია, თავისი იურიდიული ბუნებით, მოსალოდნელი იურიდიული ქმედებების, ყველა იურიდიული აქტის განმარტებისა და ამოქმედების მთავარი ნორმატიულ-სამართლებრივი კრიტერიუმების სისტემას წარმოადგენს. რაც შეეხება საერთაშორისო სამართლის ნორმებს, მათი ადგილი კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში თავად კონსტიტუციით არის განსაზღვრული და კონკრეტული აქტებისა თუ ნორმებისათვის იურიდიული ძალის მინიჭება რატიფიცირებისა თუ მათდამი მიერთების აღიარების ფორმით ხდება. მთლიანობაში კი კონსტიტუციის, კანონებისა და საერთაშორისო სამართლის ნორმების თანაფარდობის საკითხს მთელ რიგ ქვეყნებში ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტების შესახებ კანონი არეგულირებს.

ამასთან, ასეთი კანონები იურიდიული ძალის მიხედვით ადგენენ რა საკანონმდებლო და ნორმატიული აქტების იერარქიულობის სქემას,

იმავედროულად მათ შორის კოლიზიურობის წარმოქმნის თავიდან აცილების პირობებსაც არეგულირებენ. მაგრამ ყველა შემთხვევაში აქტუალური რჩება საკითხი კონსტიტუციისა და კანონების ნორმების, ე.წ. ერთობლივი მოქმედების თაობაზე, როდესაც კონსტიტუციის ნორმები კანონების ნორმებისთვის თავისებურ ჰიპოთეზას და განვრცობილ დისპოზიციას წარმოადგენენ.

კონსტიტუციისა და კანონმდებლობის თანაფარდობის სტაბილურობის საკითხი ორ შემთხვევას ითვალისწინებს: როდესაც კონსტიტუციური ცვლილებები მიმდინარე კანონმდებლობაში შესაბამის ცვლილებებს იწვევს, თუმცა არც ის არის გამორიცხული, როდესაც კანონმდებლობაში მიმდინარე ცვლილებები პარალელურად საჭიროებენ ადეკვატურ კონსტიტუციურ შესწორებებს. ამ შემთხვევაში, როდესაც დგება საკითხი მიმდინარე კანონმდებლობაზე ერთგვარი უკუგავლენის თაობაზე, არ შეიძლება ღრმად არ ჩავწვდეთ კონსტიტუციური ნორმების პირდაპირი მოქმედების საკითხთან დაკავშირებულ თავისებურებებს.

კონსტიტუციური ნორმების პირდაპირი მოქმედების თემა ძალზე სპეციფიკური კონსტიტუციური ნორმების, სპეციფიკური მოქმედების საკითხებს მოიცავს. ძირითადად, ეს არის საერთო-ნორმები, რომელთა მეშვეობითაც ხდება სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციის საფუძვლების რეგულირება. შინაარსობრივი თვალსაზრისით, პირდაპირი მოქმედება, მეტწილად შემზღუდავ კონსტიტუციურ ნორმებზე ვრცელდება. ამიტომ მთავარი ის არის, რომ სწორედ კონსტიტუციასთან შესაბამისობით მიღებულმა მიმდინარე კანონმდებლობამ უზრუნველყოს როგორც კონსტიტუციური, ისე კონკრეტული სამართლებრივი ნორმების რეალური მოქმედება.

კონსტიტუციის შესრულების საქმეში, მისი ნორმატიულობის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იერარქიულობის პრინციპს, მისი გამოვლინების ორი ფორმით. კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში ძირითადი კანონის მოთავე პოზიცია არსებითია არა მხოლოდ იმით, რომ თავად ადგენს მათი იერარქიულობის სქემას, არამედ იმითაც, რომ კონსტიტუციის შესრულების განხორციელებაზეა მიმართული ამ საქმეში ჩართული კონსტიტუციური, ორგანული და ჩვეულებრივი კანონების მთელი პაკეტი. მეორე მხრივ, მნიშვნელოვანია ძირითადი კანონით დადგენილი კონსტიტუციური ნორმების იერარქიულობა, რაც მათი ამოქმედების თავისებურებებით ვლინდება, ვინაიდან ძირითადი კანონით დადგენი-

ლი კონსტიტუციური ნორმები მოქმედებს: ერთი შემთხვევაში, ამ მიზნით სპეციალურად მიღებული კონკრეტული სამართლებრივი აქტების მეშვეობით, მეორე შემთხვევაში, უშუალოდ, ანუ პირდაპირი მოქმედების ძალით.

კონსტიტუციური ნორმების იერარქიულობის პრინციპისადმი საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის დამოკიდებულება სხვადასხვა ფორმით ვლინდება. მთელ რიგ ქვეყნებში კონსტიტუცია უშუალოდ მოქმედ აქტად არის გამოცხადებული (ბულგარეთი, იტალია, რუსეთი, სომხეთი). რიგ კონსტიტუციებში ზოგიერთი ნორმა პირდაპირი მოქმედების ძალით არის აღჭურვილი. მაგალითად, გერმანიის ძირითადი კანონის თავში „ძირითადი უფლებების“ სახით ჩამოყალიბებულ ნორმებს სამართლის პირდაპირი მოქმედების ძალა აქვს მიკუთვნებული. ამ დროს პორტუგალიის მოქმედი კონსტიტუცია ითვალისწინებს ნორმებით რეგულირებადი უფლებების ორ კატეგორიას, რომელთაგან ერთნი უშუალოდ მოქმედებენ, ხოლო მეორენი, რომელიც შეეხება ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ უფლებებს, შესაბამისი კანონმდებლობის მეშვეობით.

ერთი და იგივე კონსტიტუციური ნორმა შეიძლება მოქმედებდეს როგორც უშუალოდ, ისე ამ ნორმიდან გამომდინარე კონკრეტული კანონის მეშვეობით. მაგალითად, ინდოეთის კონსტიტუციაში არის ჩანანერი ზოგიერთი ნორმის მიმართ, რომ იგი პირდაპირ აღსრულებას ექვემდებარება სახელმწიფოს მიერ, ხოლო მოქალაქეთა მიმართ, შესაბამისი კანონის გამოცემის ფორმით.

არის ისეთი კონსტიტუციური ნორმები, რომლებიც ყოველგვარი დათქმის გარეშე, ცალსახად არის გამიზნული პირდაპირი მოქმედებისთვის. ასეთია, მაგალითად, შვეიცარიის კონსტიტუციის, სამხედრო თემატიკასთან დაკავშირებული, ძალზე კატეგორიული ნორმათა სისტემა: არ დაიშვება სამხედრო ხელშეკრულების დადება (მუხლი 11), კონფედერაციას არა აქვს უფლება ჰყავდეს რეგულარული არმია (მუხლი 13), ყოველი შვეიცარიელი სამხედრო ვალდებულია (მუხლი 18) და სხვ; საბერძნეთის კონსტიტუციის მე-16 მუხლის ნორმა, იმის თაობაზე, რომ სავალდებულო სწავლების ვადა არ შეიძლება 9 წელზე ნაკლები იყოს. იგივე ითქმის შვედეთის შემთხვევაში, თუნდაც იმ მოტივაციაზე დაყრდნობით, რომ ქვეყნის კონსტიტუციური კანონების პაკეტში, თავისთავად, პირდაპირი მოქმედების ჩვეულებრივი სამართლის ნორმებიც არის გაერთიანებული.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ უფლების ამოქმედებისთვის, კონსტიტუციაში ბლანკეტური ნორმის სახით არის მითითება შესაბამისი კანონით მისი დარეგულირების თაობაზე. ამ შემთხვევაში,

კონსტიტუციური ნორმის პირდაპირ მოქმედებაზე ლაპარაკიც არ შეიძლება, თუ არა მხოლოდ იმ ნაწილზე, რომლის თანახმად კანონმდებელს შესაბამისი კანონის შემუშავება და მიღება ევალება. ასე რომ, ერთი კონსტიტუციური ნორმა შეიძლება მის არსებით ნაწილში არ ფლობდეს პირდაპირი მოქმედების ძალას, მაშინ როცა დათქმითი აქცენტი პირდაპირ მოქმედებას ითვალისწინებს. ასეთია, მაგალითად, ბრაზილიის კონსტიტუციის მე-5 მუხლის 45-ე პუნქტი, რომლის თანახმად „კანონი არ უნდა გამორიცხავდეს სასამართლო ორგანოების ზედამხედველობას უფლებების დარღვევაზე“. მოცემული ნორმის პირდაპირი მოქმედება, რა თქმა უნდა, კანონმდებლობისადმია მიმართული.

არის ისეთი კონსტიტუციური ნორმებიც, რომელთა პირდაპირი ამოქმედება ნორმის დაცვის ქვეშ მყოფ სუბიექტზეა დამოკიდებული. იაპონიის კონსტიტუციის 36-ე მუხლის თანახმად, „კატეგორიულად აკრძალულია საჯარო თანამდებობის პირების მიერ წამებისა და მკაცრი სასჯელების გამოყენება“. ცხადია, მოცემული ნორმის ამოქმედება დაზარალებული პირის სასამართლოსადმი მიმართვის უფლების ამარა რჩება.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც იურიდიული კონსტიტუციის მიერ ღიად დატოვებული კონსტიტუციური ნორმების იერარქიულობის საკითხი ფაქტობრივი კონსტიტუციის მეშვეობით რეგულირდება. მეტწილად ეს შესაბამისი ქვეყნის კონსტიტუციური მოწყობის პრინციპებთან არის დაკავშირებული, ვინაიდან სწორედ ჩარჩო-იდეის ამოქმედება პირდაპირ უკავშირდება შესაბამისი კანონმდებლობის შექმნას.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ერთი განსაკუთრებული თავისებურებაა ესპანეთის კონსტიტუციური სამართალი. აქ იურიდიული კონსტიტუციის ცალკეული მცდელობა კონსტიტუციური ნორმების იერარქიულობის საკითხის დარეგულირებისა, ცალსახად გადაწყვიტა საკონსტიტუციო სასამართლომ. კერძოდ, ესპანეთის კონსტიტუციის 53-ე მუხლის მესამე ნაწილში აღნიშნულია, რომ სოციალური და ეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი პრინციპების აღიარება, პატივისცემა და დაცვა, ეკისრება მიმდინარე კანონმდებლობას, სასამართლო პრაქტიკას და სახელმწიფო ხელისუფლების საქმიანობას. უკანასკნელთ შეუძლიათ დაეყრდნონ მხოლოდ სასამართლო ხელისუფლების გადაწყვეტილებებს, რომლებიც კანონების შესაბამისად არის მიღებული და განავრცობენ მათ.¹ ამ დროს საკონსტიტუციო სასამართლომ კონსტიტუციის მე-9 მუხლის, რომელშიც დადგენილია, რომ

¹ Конституции Государств Европейского союза, под общ. ред. Л.А. Окунькова, М., «Инфра. М-Норма», 1997, с. 382.

მოქალაქეები და სახელმწიფო ხელისუფლება ექვემდებარებიან კონსტიტუციის ნორმებს, განმარტების გზით დაადგინა, რომ „კონსტიტუცია პრინციპების კატალოგი კი არ არის, რომელიც მოკლებულია სავალდებულო ძალას და პირდაპირ ამოქმედებას, არამედ თვითმესრულებადი აქტია“.¹ ცხადია, მოცემული განმარტებით საკონსტიტუციო სასამართლომ კონსტიტუციურ ნორმებს პირდაპირი მოქმედების გზა გაუხსნა.

კონსტიტუციის შესრულების საქმეში პრაქტიკული დატვირთვა ენიჭება კონსტიტუციური ნორმების ობიექტური, კვალიფიცირებული განმარტების ინსტიტუტს. სხვაგვარად, განმარტება შეიძლება თავისუფალი ინტერპრეტაციის დონეზე დავიდეს. კონსტიტუციური ნორმა თუ განმარტებას საჭიროებს, ეს მისი სწორი გაგების დაცვის ნიშნით უნდა მოხდეს, თორემ მოქალაქეთა საზოგადოებრივმა მეცადინეობამ, კონსტიტუციის თავისუფალი ინტერპრეტაციის შემთხვევაში, შეიძლება კონსტიტუციური რეჟიმის საზიანო განვითარება მიიღოს.

კონსტიტუციური ნორმების პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ამოქმედების თვალსაზრისით, არცთუ იშვიათია პრობლემები, რომლებიც კონსტიტუციებში არსებული ორაზროვანი დებულებებით, შეუთანხმებელი ფორმულირებებით თუ პრაქტიკით გამოვლენილი ცალკეული ხარჯებით არის გამონგეული. მათი განსაზღვრული ნაწილის გამოსწორება თვითონ კონსტიტუციური ნორმების განმარტების მეშვეობით ხდება.

თუ კონსტიტუციების მოქმედებათა პირველ ეტაპზე განმარტებების საჭიროება, ძირითადად, ტექსტში არსებულ ხარვეზებს უკავშირდებოდა, მოგვიანებით ვითარება შეიცვალა. მოქნილი კონსტიტუციების პირობებში პრობლემა მარტივად შეიძლება გადაწყდეს, ვინაიდან განმარტება, რომელიც კონსტიტუციური ნორმის სერიოზულ ხარვეზს დააფიქსირებს, შეიძლება კონსტიტუციური ცვლილების საფუძველი გახდეს. სულ სხვა ვითარებაა მყარ კონსტიტუციებთან დაკავშირებით. განმარტებების წინაშე, ამ შემთხვევაში, კონსტიტუციური ნორმებისა და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობების კორელაციის ამოცანის მოგვარება დგება. მაგრამ განმარტება არ უნდა იყოს გამოყენებული როგორც კონსტიტუციის ფარული გადასინჯვის საშუალება.

¹ Сравнительное конституционное право. М., 1996, «Манускрипт», с. 118.

აშშ-ის კონსტიტუცია, ერთი მხრივ, მისი სიმყარის მაღალი ხარისხით, მეორე მხრივ, დემოკრატიულობის მაღალი დონით, იმის ნიმუშია, თუ რა შედეგის მომცემი შეიძლება იყოს კონსტიტუციური ნორმების განმარტება, რომელიც კონსტიტუციისა და მისი ნორმების არსობრივ ჩარჩოებში ხორციელდება. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია სასამართლო ხელისუფლების მონაწილეობა კონსტიტუციური რეჟიმის სტაბილურობის უზრუნველყოფის მიზნით, ვინაიდან კონსტიტუციური განმარტების ფუნქცია აშშ-ის უზენაეს სასამართლოს ეკისრება.

როგორც ი. იზენზეე აღნიშნავს, კონსტიტუციის სწორი განმარტების საკითხი არ შეიძლება სამუდამოდ ღიად დარჩენილიყო, ვინაიდან ძირითად კანონს, რომელიმე ლიტერატურული ტექსტისგან განსხვავებით, პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, გათვლილია ყველას მიერ გამოყენებასა და სავალდებულებაზე.¹ ასეთი დრო დადგა. თუ ადრე კონსტიტუციის აუტენტური განმარტებები ჭარბობდა, ანუ განმარტებას, კონსტიტუციის მიმღები ორგანო -- პარლამენტი აკეთებდა, ახლა საერთო სამართლის ქვეყნებში ეს ფუნქცია საერთო-სასამართლო ორგანოებს აკისრიათ. კონტინენტური სამართლის ბევრ ევროპულ სახელმწიფოში კონსტიტუციის განმარტების კომპეტენცია საკონსტიტუციო სასამართლოებს დაეკისრათ. ესპანეთის საკონსტიტუციო სასამართლოს შესახებ კანონში პირდაპირ არის დადგენილი, რომ ეს არის კონსტიტუციის განმარტების უფლებამოსილებით აღჭურვილი უზენაესი ორგანო. იგივე ფუნქცია აკისრიათ საკონსტიტუციო იუსტიციის ორგანოებს ალბანეთში, ბულგარეთში, გერმანიაში, ეთიოპიაში, მადაგასკარზე, მოლდოვაში, სლოვაკეთში, უზბეკეთში, უნგრეთში, ყირგიზეთში და სხვ.

იმის გათვალისწინებით, რომ აქტუალური ხდება დებულება სამართლებრივი აქტების განმარტებასთან დაკავშირებით ძირითადი კანონის ნორმათა სისტემის თავისუფალი სამართალგამოყენებითი პრაქტიკის მომძლავრების თაობაზე, საკონსტიტუციო იუსტიციის ორგანოების საქმიანობაში და, საერთოდ, მიზანშეწონილია კონსტიტუციის განმარტების კრიტერიუმებად განხილულ იქნეს კონსტიტუციის პრინციპები და ნორმები.

¹ Й. Изензее, Организация государства как условие реализации основных прав // Государственное право Германии, т. 2, М., 1994, с. 225.

2-6. გარანტიები კონსტიტუციაში და კონსტიტუციური გარანტიები

კონსტიტუციურ სახელმწიფოდ ითვლება ის სახელმწიფო, რომელსაც აქვს ძირითადი კანონი, რომელიც თავის მხრივ აფუძნებს განსაზღვრულ სახელმწიფო მოწყობას, ადგენს ხელისუფლების დანაწილების პრინციპებს და მის ფარგლებში ხელისუფლების ორგანოების სტრუქტურას და კომპეტენციას, აქვს უმაღლესი იურიდიული ძალა, ცვლილებები ხორციელდება განსაკუთრებული პროცედურით და ფლობს რეალური პრაქტიკული მოქმედებების არსენალს.

ყოველივე აღნიშნული, კონსტიტუციის ფორმალური კონტურებია. ფაქტობრივად კი ყველაფერი მისი ნორმათა კომპლექსის არსებით ქმედითუნარიანობაზეა დამოკიდებული. კონსტიტუციები მხოლოდ კონსტიტუციური იდეების დეკლარირებას კი არ უნდა ახდენდეს, არამედ უნდა უზრუნველყოფდეს კიდეც მათ რეალიზაციასა და დაცვას. აქ უმთავრესი კონსტიტუციური რეჟიმის დემოკრატიულობის განმსაზღვრელი ორი უმთავრესი როლის - ადამიანის უფლება-თავისუფლებებისა და ხელისუფლების დანაწილების პრინციპების სრულფასოვანი დაცვის დონეა. ეს პრობლემა საუკუნეებს ითვლის და ჯერ კიდევ ადამიანისა და მოქალაქის უფლებების საფრანგეთის 1778 წლის დეკლარაციაში გაჟღერდა, რომლის მე-16 მუხლი ხაზგასმით აფიქსირებს, რომ „იმ საზოგადოებაში, სადაც არ არის უზრუნველყოფილი უფლებების დაცვა და ხელისუფლების დანაწილება, არ არის კონსტიტუცია“.¹

კონსტიტუცია, როგორც მიმდინარე კანონმდებლობის იურიდიული საფუძველი, თავისი უზენაესი ძალით არა მხოლოდ მომავალ, არამედ მოქმედ კანონმდებლობაზე გავლენით, უნდა უზრუნველყოფდეს კონსტიტუციური რეჟიმის დამცავი სამართლებრივი სივრცის ფორმირებას.

კონსტიტუციის შესრულების გარანტია კონსტიტუციური სამართლის წყაროთა სისტემაში ქვეყნის ძირითადი კანონის სტატუსით არის განპირობებული, ხოლო განსაკუთრებული მნიშვნელობა მის მრავალფეროვნებაშია ხაზგასმული, ვინაიდან კონსტიტუცია არა მხოლოდ იურიდიული, არამედ პოლიტიკური და იდეოლოგიური დატვირთვის აქტია და სხვა სამართლებრივი აქტების მიმართ, განზოგადების მაღალი დონი: გამოირჩევა. უდავოდ, ამითაც არის კონსტიტუციონალიზმში

¹ Французская республика. Конституция и законодательные акты, М., 1989, с. 29.

აქცენტირებული კონსტიტუციური გარანტიების თემისადმი ყურადღების აქტუალიზაცია.

კონსტიტუციის, როგორც ქვეყნის ძირითადი კანონის იურიდიული ძალის მახასიათებელი ნორმათა სისტემის შინაგანი სტაბილურობაა, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს მთელი სამართლებრივი სისტემის, სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციის, საზოგადოებრივი ურთიერთობების მდგრადობა და კანონიერების უზენაესობის დაცვა. კონსტიტუციის სტაბილურობა კი მრავალ ობიექტურ ფაქტორზეა დამოკიდებული, რომლებიც განზოგადებული სახით შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: ეს არის გარანტიები კონსტიტუციაში, რაც ძირითადი კანონის სხვადასხვა სარეგულაციო სფეროში მოქმედ დამცავ პრინციპებს და მექანიზმებს აერთიანებს; ეს არის კონსტიტუციური გარანტიები, ანუ ის საშუალებები, რომლებიც იცავენ თავად კონსტიტუციას და უზრუნველყოფენ კონსტიტუციური რეჟიმის სტაბილურობას.

ცალკეული ქვეყნების კონსტიტუციები გარკვეული თავისებურებებით უდგებიან კონსტიტუციური ნორმებისა და ინსტიტუტების დაცვის საკითხს. გარანტიები კონსტიტუციაში, ერთ შემთხვევაში, დეკლარაციული ნორმების სახით არის დაფიქსირებული და მათი დაცვის განმტკიცება ბლანკეტური ნორმით შესაბამის კანონმდებლობას ეკისრება. მეტწილად ასე ხდება ადამიანის უფლება-თავისუფლებების დაცვის ნაწილში, სადაც პირდაპირი მოქმედების ზოგიერთი კონსტიტუციური ნორმის გვერდით კანონთა პაკეტის სახით მთელი დამცავი სამართლებრივი სისტემაა შეკრული. მაგალითად, პორტუგალიის კონსტიტუციაში ამგვარად არის დაცული დემოკრატიული ოპოზიციის უფლებები, საბერძნეთში - სინდისის თავისუფლება, მავრიტანიაში — მრავალპარტიული სისტემა, ალჟირში — სახელმწიფო რელიგია.

მეორე შემთხვევაში, ეს არის შემზღუდავი ნორმები და მექანიზმები, რომლებიც კონსტიტუციით დამკვიდრებული ინსტიტუტების ფუნქციონირების გარკვეულ სტაბილურობას იცავენ. აქ, უპირველესად, კონსტიტუციაში ცვლილებებისა და დამატების შეტანის გართულებული ნორმები და მექანიზმები გვაქვს მხედველობაში, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

მესამე შემთხვევაში, ეს არის, ე.წ. შეუცვლელი ნორმები, რომელთა ხელშეუხებლობის გარანტიებს თავად ამა თუ იმ ქვეყნის კონსტიტუცია განამტკიცებს. რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები ისეთ ნორმებს ადგენენ, რომელთა შეცვლაც საერთოდ არ შეიძლება. მაგალითად, საფრანგეთის, იტალიის, პორტუგალიისა და ყაზახეთის კონსტიტუციებ-

ის მიხედვით არ შეიძლება გადასინჯულ იქნეს მმართველობის რესპუბლიკური ფორმა, ტერიტორიის მთლიანობას იცავენ ალჟირის, საფრანგეთის, გერმანიის კონსტიტუციები.

რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში შეუცვლელი ნორმების მთელი ბლოკია წარმოდგენილი. საბერძნეთში აკრძალულია კონსტიტუციის იმ დებულებების შეცვლა, რომლებიც განსაზღვრავენ მმართველობის საპარლამენტო რესპუბლიკის ფორმას, ამტკიცებენ ხელისუფლების დანაწილების პრინციპებს, ადგენენ მოქალაქეთა თანაბარუფლებიანობას და ადამიანის ზოგიერთ უფლებებსა და თავისუფლებებს. ბრაზილიაში არ შეიძლება შეიცვალოს კონსტიტუციით აღიარებული ინდივიდუალური უფლებები და მათი გარანტიები; პირდაპირი, ფარული, საყოველთაო და პერიოდული საარჩევნო პრინციპები; ხელისუფლების შტოების დაყოფა და სახელმწიფოს ფედერალური მოწყობა.

საგანგებოდ უნდა ითქვას გარანტიებზე ფედერაციული სახელმწიფოების კონსტიტუციებში, რომელთა მრავალსახა სპექტრი ქვეყნის ტერიტორიული და პოლიტიკური მთლიანობის დაცვის კენაა მიმართული. ეს არის გარანტიების ნორმათა მთელი სისტემა, რომლებმაც უნდა უზრუნველყონ ფედერაციული სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობა; კონსტიტუციური სისტემის მთლიანობა; ფედერაციული ორგანოებისა და ფედერაციის სუბიექტების ორგანოების სუბორდინაცია; ფედერალური ორგანოების გადაწყვეტილებათა შესრულების უზრუნველყოფა ფედერაციის მთელ ტერიტორიაზე.

ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუციებში ჩადებული გარანტიები, ერთიანი სისტემატიზებული ბლოკების სახით არის გაერთიანებული, იქნება ეს ცალკე განყოფილებები თუ თავები. ავსტრიის კონსტიტუციაში სპეციალური მეექვსე განყოფილება - „კონსტიტუციისა და მართვის კანონიერების შესრულების გარანტიები“ ამ კონსტიტუციური დავალების განმახორციელებელი სუბიექტების მთელ სისტემას წარმოადგენს მიწების დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული სენატების, ადმინისტრაციული სასამართლოსა და კონსტიტუციური სასამართლოს სახით, განსაზღვრავს მათ კომპეტენციას კონსტიტუციაში დადგენილი გარანტიებისა და კონსტიტუციური გარანტიის უზრუნველსაყოფად. ამდროს, პორტუგალიის კონსტიტუციის პირველი ნაწილის მე-2 განყოფილება „უფლებები, თავისუფლებები და გარანტიები“, აღნიშნულის გარდა, შეიცავს სპეციალურ IV ნაწილს „გარანტია და კონსტიტუციის გადასინჯვა“, რომელიც ქვეყანაში კონსტიტუციური ზედამხედველობის სისტემას ადგენს, მის კომპეტენციას გან-

საზღვრავს, ხოლო საკონსტიტუციო ზედამხედველობის ორგანოს საქმიანობა კონკრეტული და აბსტრაქტული კონტროლის მექანიზმების დონეზეა დარეგულირებული.

იტალიის კონსტიტუციის სპეციალური VI თავის „კონსტიტუციური გარანტიები“ პირველი განყოფილება სრულად განიხილავს საკონსტიტუციო სასამართლოს საქმიანობის პრინციპებსა და ფორმებს. შემთხვევითი არ არის, რომ ამავე თავშია განყოფილება, რომელიც კონსტიტუციის გადახედვისა და მასთან დაკავშირებული კონსტიტუციური კანონების მიღების წესებს არეგულირებს. იტალიის კონსტიტუციის 138-ე მუხლი ძალზე რთული ტექნოლოგიით იცავს კონსტიტუციას შესაძლო ცვლილებებისგან. მისგან განსხვავებით, 139-ე მუხლი, რომელიც სიმარტივითა და ლაკონიურობით გამოირჩევა, კიდევ უფრო შეუვალია გარანტიის თვალსაზრისით, როცა ადგენს, რომ რესპუბლიკური მართვა-გამგეობის ფორმა არ შეიძლება იყოს კონსტიტუციური გადასინჯვის საგანი.

საკითხი იტალიის კონსტიტუციის პრინციპების შეუცვლელობის შესახებ, ითვალისწინებდა რა მმართველობის რესპუბლიკური ფორმის შეუცვლადობას, წამოყენებულ იქნა საკონსტიტუციო სასამართლოს 1988 წლის აქტი. იტალიის კონსტიტუცია, -- აღინიშნა გადაწყვეტილებაში, -- შეიცავს საერთო პრინციპებს, რომლებიც არ შეიძლება შეიცვალოს ან გაუქმებულ იქნეს მათი არსებითი მნიშვნელობის მიზეზით, თუნდაც კონსტიტუციის გადასინჯვის კანონით. მათ განეკუთვნება პრინციპები, რომელთა გადასინჯვა მკაფიოდ გამოხატული ფორმით აკრძალულია კონსტიტუციით (მმართველობის რესპუბლიკური ფორმა), აგრეთვე პრინციპები, რომლებიც, თუმცა ეს პირდაპირ არ არის გამოხატული, თავისი შინაარსით განეკუთვნებიან კონსტიტუციის საფუძვლად გამოცხადებულ უმაღლეს ფასეულობებს.

კონსტიტუციური გარანტიები იმ ხერხებისა და საშუალებების ერთობლიობაა, რომელთა მეშვეობითაც მიიღწევა კონსტიტუციური კანონიერების რეჟიმის მკაცრი დაცვა; კონსტიტუციური ნორმების უზენაესობის, ანუ სამართლებრივი აქტების კონსტიტუციურობის დაცვა. ადრე ეს ფუნქცია საერთოდ პარლამენტებს ეკუთვნოდათ. ახლაც ასეა ლუქსემბურგში, ფინეთში, შვედეთში. პარლამენტები დღესაც სპეციალური საკონტროლო პროცედურებით ახორციელებენ კონსტიტუციის სამართლებრივი უზრუნველყოფის ფუნქციას. ამ დროს, ნიდერლანდების კონსტიტუცია ცალსახად კრძალავს პარლამენტის აქტებისა და ხელშეკრულებების კონსტიტუციასთან შესაბამ-

ისობის გაკონტროლებას სასამართლო ორგანოების მიერ (კონსტიტუციის მუხლი 120).

კონსტიტუციური გარანტიები, გარდა იმისა, რომ ძირითადი კანონის იურიდიული უზენაესობის დაცვას ახორციელებენ, მოწოდებულნი არიან დაიცვან მისი მოქმედების უწყვეტობა. ყველა კონსტიტუცია თავისებურად ახდენს ამ საკითხის გადანყვეტას. თუ დიდი ბრიტანეთისთვის კონსტიტუციის უწყვეტობა მისივე ცვლილებების მარტივი მექანიზმით არის გარანტირებული, ავსტრიაში, ეს ფედერალური კონსტიტუციური კანონების პაკეტში დამატებათა საჭიროებისას ახალი კონსტიტუციური კანონის მიღების წესით არის დაცული. ამ დროს, მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები, ხისტი, ამკრძალავი ნორმებით უზრუნველყოფენ ძირითადი კანონის უწყვეტობას. კერძოდ, ლუქსემბურგში არც ერთი კონსტიტუციური დანაწესი არ შეიძლება შეჩერებული იქნეს (მუხლი 113), ხოლო ბელგიაში საერთოდ არ შეიძლება კონსტიტუციის სრული ან ნაწილობრივი შეჩერება.

კონსტიტუციური რეჟიმის სტაბილურობის თვალსაზრისით, მთელ რიგ ქვეყნებში, როგორც გარკვეული დამცავი მექანიზმი, დადგენილია ძირითად კანონში შესწორებების შეტანის დროით შეზღუდვის პრაქტიკა. კერძოდ, ბრაზილიაში; პორტუგალიასა და საბერძნეთში, ნ-წლიანი ვადით არის განსაზღვრული ინტერვალი ორ შესაძლო შესწორებას შორის, რაც კონსტიტუციური რეფორმების არა მხოლოდ ორგანიზებულ, არამედ პროცედურულად შედარებით მშვიდ ხასიათსაც განაპირობებს.

კონსტიტუციური ნორმების უზენაესობისა და, მაშასადამე, სამართლებრივი აქტების კონსტიტუციურობის დაცვის მიზნით, საზღვარგარეთის ქვეყნებში აქტიურად არის ჩართული კონსტიტუციური ზედამხედველობისა და კონტროლის მექანიზმი, რომლის ამოქმედება აშშ-სა და ავსტრალიაში საერთო სასამართლოების კომპეტენციას განეკუთვნება; ავსტრიაში და გერმანიაში სპეციალური საკონსტიტუციო სასამართლოებია შექმნილი; საფრანგეთსა და ყაზახეთში საკონსტიტუციო საბჭო, ხოლო პოლონეთში საკონსტიტუციო ტრიბუნალი მოქმედებს. ამ მრავალფეროვნების უკან ასეთივე მრავალფეროვანი თავისებურებებია შეფარული კომპეტენციისა თუ საქმიანობის ფორმის, სტრუქტურული მოწყობისა თუ ფორმირების წესის თვალსაზრისით.

მთელი რიგი ქვეყნების მაგალითზე, კონსტიტუციის დაცვის მექანიზმი არ არის ცალსახად საკონსტიტუციო იუსტიციის ორგანოების საქმიანობაზე მიბმული. კონსტიტუციის ძალა არა მხოლოდ ის არის,

რომ იგი სახელმწიფო ხელისუფლების იარაღია. იმის გათვალისწინებით, რომ კონსტიტუცია სახალხო სუვერენიტეტს აღიარებს და ხალხის ნების გამომხატველია, ცხადია, თავისი არსით, იგი საზოგადოების ინტერესების მატარებელია. ამდენად, იქ, სადაც სამოქალაქო საზოგადოება ქეტ-ნაკლებად ფორმირებულია, საზოგადოება, საზოგადოებრივი, არასამთავრობო ორგანიზაციები თუ ცალკეული მოქალაქეები, მთელი თავისი საქმიანობისა და ცხოვრების წესით, კონსტიტუციის აქტიური დამცველები არიან.

თავი მესამე

სახელმწიფო მოწყობის კონსტიტუციური პრინციპები

3-1. კონსტიტუციური მოწყობის გაგებისთვის

კონსტიტუციური მოწყობის საფუძვლებს ქმნის სახელმწიფოს სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკურ-სამართლებრივი ურთიერთობების სისტემა, რომელსაც ადგენს და იცავს კონსტიტუციურ-სამართლებრივი წყაროთა მთელი პაკეტი. მათ შორის უმთავრესი, კონსტიტუციურ ნორმებში ასახული და მათი რეალიზაციის შედეგად სახელმწიფოსა და საზოგადოების ურთიერთობაში რეალურად მოქმედი წეს-ჩვეულებებია.

როგორც ი. იზენზეე აღნიშნავს, კონსტიტუცია ახდენს სახელმწიფოს ფორმირებას, მაგრამ თავად სახელმწიფოს მიერ ყალიბდება, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ქმნის ბუნებრივ საწყისებს, რომლებიც ახდენენ კონსტიტუციის მოქმედების შინაარსისა და საზღვრების დეტერმინირებას.¹ ჭეშმარიტად, ასე ვითარდება სახელმწიფო წყობილების კონსტიტუციური გაფორმება და ფუნქციონირება, რა თქმა უნდა, თუ გარანტირებულია აღნიშნულის ბუნებრივი საწყისები. მაგრამ ასე როდია ყველა შემთხვევაში. და მაშინ, მიზეზთა გამო, არ შეიძლება კონსტიტუციური წყობისა და სახელმწიფო წყობილების გაიგივება. ერთი მიზეზი ის არის, რომ ყველა სახელმწიფოს არა აქვს კონსტიტუცია და ამდენად, არც შეიძლება საუბარი კონსტიტუციურ წყობაზე. მეორე მიზეზი კი ის არის, რომ ყველა ქვეყნის ძირითადი კანონი სათანადოდ არ არის დაცული და ფაქტობრივი კონსტიტუცია — იურიდიულზე მაღლა დგება.

კონსტიტუციური სამართლის თეორია მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიიჩნევს კონსტიტუციურ წყობას სრულფასოვნად, როდესაც ქვეყნის ძირითადი კანონი კონსტიტუციური მოწყობის აუცილებელ ნიშნებს შეიცავს და მათ განუხრელ ამოქმედებას უზრუნველყოფს. ამ თვალთახედვით, კონსტიტუციის უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშნებია სახალხო სუვერენიტეტი და ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი; ადამიანის, მისი უფლებებისა და თავისუფლებების უმაღლეს ფასეულობა; აღიარება და ურღვევობის დაცვა; დემოკრატიის — სახელმწიფო ფუნქციონირებისა და პოლიტიკური რეჟიმის საფუძვლად აღი-

¹ Й. Изензее, Государство и Конституция // Государственное право Германии, Т. 1, М., 1994, с. 6.

არება; პოლიტიკური პლურალიზმი; ეკონომიკური საქმიანობის თავისუფლება და საკუთრების ფორმების მრავალფეროვნება. ამ დროს, მთელი რიგი ქვეყნების სახელმწიფოთა კონსტიტუციების აღნიშნული ნიშნების კომპლექსი, თუ არა მთლიანად, მისი ცალკეული სახეების დონეზე მაინც, რეგულირებასა და დაცვას არ ექვემდებარება. ეს არის მესამე მიზეზი, რომლის გამოც კონსტიტუციური წყობისა და სახელმწიფო წყობილების გაიგივება გამორიცხულია. ასე რომ, სახელმწიფოში ძირითადი კანონის არსებობა, ყველა შემთხვევაში არ არის კონსტიტუციური მოწყობის გარანტი.

ძირითადი კანონი ამკვიდრებს სახელმწიფო ხელისუფლების ინსტიტუტს, მაგრამ მისი დემოკრატიული ბუნების წარმოჩენას არა იმდენად თავად „სახელმწიფო ხელისუფლების“ ცნებითი აპარატი ახდენს, რამდენადაც კონსტიტუციის მთელ რიგ თავებში გაბნეული ტევადი, მიზანმიმართული დებულებები და ნორმათა ჯგუფი სახალხო სუვერენიტეტისა და უშუალო დემოკრატიის ინსტიტუტების შესახებ; ადამიანისა და მოქალაქის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი სტატუსის შესახებ; საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური საფუძვლები; ხელისუფლების დანაწილება და ერთიანობა. ამ თვალსაზრისით უდავოდ მნიშვნელოვანია, რომ პროგრესული კონსტიტუციური იდეები მიმდინარე საკანონმდებლო აქტებით არის გამაგრებული და პოლიტიკურ თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩანერილი. მთლიანობაში, სწორედ ეს ერთობლიობა ქმნის სახელმწიფო ხელისუფლების ინსტიტუტს, რომელსაც უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია კონსტიტუციურ სამართალში.

მსოფლიოში, კონსტიტუციური მოწყობის განმსაზღვრელი კონსტიტუციური სამართლის ნორმების განზოგადებული სახით განხილვა იმის მაჩვენებელია, რომ სახელმწიფო ხელისუფლების ინსტიტუციონალური სისტემის კონსტიტუციურ-სამართლებრივი სტრუქტურა, ამ ნორმებით დაფუძნებული მთელი რიგი ელემენტებისგან შედგება. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, სწორედ ამ ნორმების მეშვეობით შემოდის კონსტიტუციურ სამართალში სახელმწიფოთა კონსტიტუციური მოწყობის საფუძვლების დამდგენი დებულებები:

— სახელმწიფო ხელისუფლების წყაროსა და მათი სოციალური მატარებლების სუბიექტების შესახებ;

• სახელმწიფო ხელისუფლების ხასიათის შესახებ;

სახელმწიფო ხელისუფლების მიზნებისა და მისი საქმიანობის პრინციპული ორიენტირების შესახებ;

სახელმწიფო ხელისუფლების სტრუქტურის შესახებ;

სახელმწიფო ხელისუფლების მატარებელი ორგანოების შესახებ;

სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების ფორმებისა და მეთოდების შესახებ.

თავისთავად, მოცემული კონსტიტუციური დებულებების ღრმა არსობრივი ნაწილი იმის მარჯვენებელია, რომ მოქმედი კონსტიტუციების დიდი ნაწილი სახელმწიფო მოწყობის ისეთ საწყისებსა და თავისებურებებს ამკვიდრებენ, რომელიც საერთო-საკაცობრიო ფასეულობებზეა ორიენტირებული. სახელმწიფოს კონსტიტუციური მოწყობის განმსაზღვრელი დებულებები კონსტიტუციური სამართლის აქტიური ანალიზის საგანია და სხვადასხვა თვალთახედვით იგი შემდგომშიც მრავალჯერ იქნება განხილული.

რაც შეეხება კონსტიტუციური სამართლის ნორმებს, ისინი არა მარტო ადგენენ და განამტკიცებენ სახელმწიფოს სტატუსს, არამედ ქმნიან კონსტიტუციური სამართლის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტს, რომელიც ისეთი ელემენტების ბაზაზეა ფორმირებული, რომ სრულწარმოდგენას ქმნის მისი არსისა და შინაარსის თაობაზე.

კონსტიტუციური მოწყობის ცნებითი აპარატის სრული შეცნობის მიზნით, სახელმწიფო წყობილების მარეგულირებელი კონსტიტუციური ნორმები სამ, ე.წ. მაპროფილებელ ჯგუფად უნდა გამოვყოთ:

— ნორმები, რომლებიც სახელმწიფოს წარმოაჩენს მთელი საზოგადოების წარმომადგენლად;

— ნორმები, რომლებიც არა კანონმორჩილი მოქალაქეების მიმართ, სახელმწიფო ხელისუფლებისთვის იძულების სპეციალურ აპარატს ქმნიან;

— სახელმწიფოს პოლიტიკურ-ტერიტორიული მოწყობის დამდგენი ნორმები, რომლებიც სახელმწიფო ხელისუფლების ჰორიზონტალური და ვერტიკალური სისტემების ორგანიზაციას არეგულირებენ.

დაბოლოს, შეიძლება ითქვას, რომ სახელმწიფო ხელისუფლება არა მხოლოდ სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენაა. იურიდიული თვალსაზრისით იგი კონსტიტუციური სამართლის ინსტიტუტი, ანუ იმ სამართლებრივი ნორმების სისტემაა, რომლებიც სოციალურ მოვლენას

სახელმწიფო ხელისუფლების იურიდიული მექანიზმების მეშვეობით არეგულირებენ. კონსტიტუციის მრავალი მუხლი კი არა მარტო ახასიათებს ანაშინაარსს, არამედ განამტკიცებს სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციისა და განხორციელების ფორმებს.

3-2. სახალხო სუვერენიტეტი და მისი ფორმები

ნებისმიერი ხელისუფლება საჭიროებს ლეგიტიმაციას, რომლის არსიც იმაში მდგომარეობს, რომ მოცემულ ქვეყანაში არსებული მმართველობის ფორმის ფუნქციონირების უფლება დაადასტუროს. პოლიტიკური ლეგიტიმაცია ეს არის კონკრეტულ პერიოდში საზოგადოების უმრავლესობის მიერ აღიარებული, მოქმედი პოლიტიკური რეჟიმის ბატონობის მართლზომიერება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კანონიერი ხელისუფლება არის მთლიანად ხალხის ან მისი უმრავლესობის მიერ აღიარებული ხელისუფლება. როგორც კ. გაჯიევი აღნიშნავს, თანამედროვე სახელმწიფო წარმოუდგენელია სუვერენიტეტის იდეის გარეშე. სახელმწიფო იქმნება და არის მაშინ, როდესაც საზოგადოების განცალკევებული ნევრები ერთიანდებიან ერთიანი უმაღლესი ხელისუფლების, ანუ სუვერენიტეტის ქვეშ.¹

ლეგიტიმურობის თანამედროვე გაგებასთან მიმართებით, კონსტიტუციურ სამართალში ცენტრალური ადგილი სუვერენიტეტის იდეას ეკუთვნის. სახელმწიფო შეიძლება იყოს მხოლოდ სუვერენული და ამდენად, სუვერენიტეტი სახელმწიფოს ფუნქციონირების კრიტერიუმია. სახელმწიფო სუვერენიტეტზე საუბრისას იგულისხმება, რომ ქვეყნის ტერიტორიაზე, შესაბამისი სახელმწიფოს იურისდიქციის ქვეშ მოქმედი ხელისუფლების კონკრეტულ ფორმებსა და გამოვლინებებზე უმაღლესი ხელისუფლება სრულად ეკუთვნის თავად სახელმწიფოს.

განასხვავებენ შინაგან და საგარეო სუვერენიტეტს, შინაგანი სუვერენიტეტი - ეს არის ქვეყნის ტერიტორიის ფარგლებში წარმართული უფლებამოსილებები, რომელიც ვრცელდება როგორც მოცემულ სახელმწიფოს მოქალაქეებზე, ისე მოქალაქეობის არმქონე პირებზე. საგარეო სუვერენიტეტი მონოდედებულია უზრუნველყოფის ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა და გარეშე ძალების მიერ სახელმწიფოს შინაურ საქმეებში ჩაურევლობა. ამასთან, სუვერენიტეტი განაპირობებს თავად სახელმწიფოს ადგილს სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობებსა და კავშირებში. მოცემული თვალსაზრისით, სახელმწიფო სუვერენიტეტი იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფო თავად განსაზღვრავს, თუ როგორ გადაწყვიტოს თავისი შინაგანი და საგარეო პრობლემები.

ასე რომ, სუვერენიტეტი იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფოს იურისდიქცია ვრცელდება მთელ მის ტერიტორიასა და მასზე განთავსებულ

¹ კ. გაჯიევი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 103.

მოსახლეობაზე. სუვერენიტეტის ძალით სახელმწიფო უფლებამოსილია დაამყაროს კავშირი სხვა სახელმწიფოებთან, დაიცვას და განახორციელოს თავისი ინტერესები. იმის გათვალისწინებით, რომ ნებისმიერი კოოპერაცია ნების გარკვეულ შეზღუდვასაც იწვევს, ხალხი, უპირველესად, თავის სუვერენიტეტს იმ შემთხვევაში ზღუდავს, როდესაც სხვა ხალხებთან შედის ურთიერთობებში ან საერთაშორისო გაერთიანებებში წევრდება. თუმცა სუვერენიტეტის თვითშეზღუდვა დასაშვებია სხვა შემთხვევებშიც.

ამ დროს, უდავოდ მნიშვნელოვანია, რომ ჰააგის მეორე მშვიდობიან კონფერენციაზე 1907 წელს ოფიციალურად გაცხადდა ყველა სახელმწიფოს სუვერენული თანასწორობის კონცეფცია. საერთაშორისო სამართლის საბოლოო სანქცია მან გაერთიანებული ერების ქარტიის პრეამბულაში მიიღო, სადაც დაფიქსირებულია დიდი და მცირე ერების თანაბარი უფლებები, გაერთიანებული ერების ყველა წევრების სუვერენული თანასწორობა. ამ დებულებამ კონკრეტული ასახვა პოვა გაეროს გენერალური ასამბლეის კენჭისყრის წესებში, როდესაც ყველა დიდი თუ მცირე სახელმწიფოს ხმას თანაბარი წონა აქვს მიკუთვნებული.

როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების უმნიშვნელოვანესი თავისებურება, სუვერენიტეტი არა მხოლოდ სახელმწიფოს ხარისხობრივ მახასიათებელს წარმოადგენს, არამედ მისი საერთაშორისო სამართალსუბიექტობის აუცილებელი პირობაა. ამასთან, მნიშვნელოვანი ის არის, რომ სახელმწიფოს სუვერენიტეტი სახალხო სუვერენიტეტს ემყარება, რამდენადაც ხალხია სახელმწიფო სუვერენიტეტის შემქმნელი და მატარებელი. სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპი დღესაც შეახსენებს ყველა ხელისუფალს, თუ ვისგან მიიღეს ხელისუფლება და ვისი სახელით უნდა განახორციელონ იგი.

სახალხო სუვერენიტეტი, რომლის დროსაც ხელისუფლების წყარო და მატარებელი ხალხია, ხალხი - რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელებაში ჩართული, არსობრივად, სახალხო ხელისუფლებას ნიშნავს. როგორც ყ. ჟაკე აღნიშნავს, დებს რა სოციალურ კონტრაქტს, ნებისმიერი ადამიანი ეთანხმება საზოგადოების სხვა წევრებთან გაერთიანებას, რომლის სუვერენიტეტის ნაწილს იგი ფლობს. ყოველი ადამიანი თანახმაა დაექვემდებაროს სახელმწიფოს, მაგრამ ვინაიდან იგი ქმნის სახელმწიფოს, თავად მხოლოდ ექვემდებარება მას და ამგვარად ინარჩუნებს საკუთარ თავისუფლებას.¹

¹ ყ. ჟაკე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 53.

საზღვარგარეთის ქვეყნებში სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპი, ტრადიციულად, განმარტებულია როგორც უმრავლესობის ნებით მართვის პრინციპი და დაკავშირებულია დემოკრატიის ფორმებთან და დემოკრატიულ პოლიტიკურ რეჟიმს ამკვიდრებს. ხალხის სუვერენული ნება სავალდებულოა ქვეყნის ტერიტორიაზე მოქმედი სახელმწიფო ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებისთვის, საზოგადოებრივი გაერთიანებებისა და თანამდებობების პირთათვის. ცხადია, ყოველივე აღნიშნულის გათვალისწინებით, შეიძლება ითქვას, რომ სახელმწიფო სუვერენიტეტისა და სახალხო სუვერენიტეტის ცნებათა თანაფარდობაში პირველადი სწორედ სახალხო სუვერენიტეტია.

სუვერენიტეტთან დაკავშირებულ ნორმათა სისტემის განსაკუთრებული ადგილი და მნიშვნელობა საგანგებოდ არის ხაზგასმული მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციების სტრუქტურაში. მაგალითად, ირლანდიის კონსტიტუციაში, პრეამბულას მოსდევს ცალკე თავი — „ხალხი“, რომელშიც სწორედ სუვერენიტეტის დედაარსია გახსნილი. ასეთივე თავია გათვალისწინებული ესტონეთის კონსტიტუციაში. საფრანგეთის კონსტიტუციაში არსებობს ცალკე განყოფილება, ხოლო ლუქსემბურგის კონსტიტუციაში ცალკე მუხლი — „სუვერენიტეტის შესახებ“. ამ დროს, ინდონეზიის კონსტიტუციაში, სუვერენიტეტი ხაზგასმით უკავშირდება მმართველობის ფორმას და გაერთიანებულია ერთ საერთო განყოფილებაში — „სუვერენიტეტი და მმართველობის ფორმა“.

კონსტიტუციების უმრავლესობაში ნორმები სახელმწიფო ხელისუფლების წყაროსა და მისი სოციალური მატარებლების შესახებ წარმოდგენილია ერთობ მარტივი ფორმულით, რომელშიც გახსნილია სუვერენიტეტის დედაარსი — ხელისუფლების ხალხისთვის მიკუთვნების თაობაზე. ცალკეულ შემთხვევებში, კონსტიტუციებში უბრალო მინიშნებით კმაყოფილდებიან: შვედეთში „მთელი სახელმწიფო ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხს“ (თავი 1, §1), ინდონეზიაში — „სუვერენიტეტი ეკუთვნის ხალხს“ (მუხლი 1), ფინეთში — „სუვერენული ხელისუფლება ეკუთვნის ხალხს“ (თავი 1, §2), ესპანეთში — „ეროვნული სუვერენიტეტის მატარებელი არის ესპანელი ხალხი სახელმწიფო ხელისუფლების წყარო“ (მუხლი 1-2). სახალხო სუვერენიტეტი ხალხთან არის დაკავშირებული უნგრეთსა და რუმინეთში.

კონსტიტუციებში აღიარებული ტერმინი „ხალხის ხელისუფლება“, მოიცავს ხალხის უფლებას დამოუკიდებლად და სრულად წარმართოს თავისი ბედი, შექმნას მისი ნების შესაბამისი საზოგადოებრივი და

სახელმწიფო წყობილება. ყველაფერი ეს კი კონსტიტუციურ გარანტიებს საჭიროებს. რიგი კონსტიტუციები სწორედ ასეთი დათქმებით არის გამაგრებული. მაგალითად, საბერძნეთის კონსტიტუცია ადგენს, რომ „სახელმწიფო წყობილების საფუძველს წარმოადგენს სახალხო სუვერენიტეტი“ (მუხლი 2) და იქვე აზუსტებს, რომ „მთელი ხელისუფლება ამოდის ხალხიდან, არსებობს ხალხისა და ერისთვის და ხორციელდება კონსტიტუციით განსაზღვრული გზით“ (მუხლი 1-3). აბსოლუტურად ერთგვაროვანია იტალიისა და პორტუგალიის კონსტიტუციების ფორმულა, რომელიც ადგენს სუვერენიტეტის სახალხო კუთვნილებას და, თავის მხრივ, მას კონსტიტუციით დადგენილ ფარგლებში არეგულირებს.

სახალხო ხელისუფლების იდეამ კონკრეტული ასახვა პოვა სხვადასხვა ქვეყნის კონსტიტუციების შესაბამის დებულებებში. ამასთან, კონსტიტუციური სამართლის ნორმები არა მხოლოდ სახელმწიფო სუვერენიტეტისა და სახალხო სუვერენიტეტის ცნებებს აღიარებს, არამედ ეროვნულ სუვერენიტეტსაც ცნობს, რომელშიც აისახება ერის შესაძლებლობები დამოუკიდებლად განაგოს საკუთარი ბედი, თავად გაერკვეს სახელმწიფოს მიერ წარმართვად ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროებში. პოლონეთის კონსტიტუცია ადგენს, რომ „უმაღლესი ხელისუფლება პოლონეთის რესპუბლიკაში ეკუთვნის ერს“ (მუხლი 4). რაც შეეხება საფრანგეთის კონსტიტუციას, პრეამბულაში აღიარებულია, რომ „ფრანგი ხალხი საზეიმოდ აცხადებს თავის ერთგულებას ადამიანის უფლებებისა და ეროვნული სუვერენიტეტის პრინციპებისადმი“ და შემდეგ ზაზგასმით წარმოაჩენს კონსტიტუციის სულისკვეთებას — „მისი პრინციპია: ხალხის მმართველობა, ხალხის მიერ, ხალხისათვის“, რომელიც არაერთხელ გვიხსენებია და ვახსენებთ კიდევ, როგორც მარტივი, ტყვადი და მომგებიანი ფორმულის ნიმუშს.

აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუციებში ხალხსა და ხალხის ხელისუფლებაზე საერთოდ მინიშნებაც არ არის. თავისებურად წყდება საკითხი, ე. წ. სოციალისტურ ბანაკში ჩარჩენილი ქვეყნებისთვის. მაგალითად, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკისთვის ხალხი

ხელისუფლების განხორციელების იარაღად არის წარმოდგენილი, ვინაიდან კონსტიტუცია „ხალხის დემოკრატიულ დიქტატურას“ აღიარებს (მუხლი 1).

ამ დროს მონარქიული იაპონიის კონსტიტუციამ სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპი აღიარა და როგორც მისი სამართლებრივი გარანტია, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დამდგენ ნორმათა მთელი სისტემა დაამკვიდრა. მაგრამ იაპონურ კანონმდებლობაში, ბევრი

სხვა ქვეყნისგან განსხვავებით, ინდივიდის ინტერესები ხალხის საერთო ინტერესების სახით განიხილება და ამით ხაზგასმულია ადამიანის, ყოველი კონკრეტული პირის მოვალეობა გაითვალისწინოს სხვათა ინტერესებიც.

გერმანიის ძირითადი კანონიც ცალსახად აღიარებს, რომ „მთელი სახელმწიფო ხელისუფლება მომდინარეობს ხალხისაგან“ (მუხლი 20-2). მაგრამ გერმანიის პოლიტიკური წყობილების ძირითადი პრინციპის -- დემოკრატიის კონსტიტუციური აღიარებითა და სახელმწიფო ხელისუფლებაში რეალური განსახიერებით, როგორც გერმანელი კონსტიტუციონალისტი კ. ჰესე აღნიშნავს, შეიქმნა არა არსებული საზოგადოებისაგან მოწყვეტილი აბსტრაქტული დოქტრინა, არამედ არსებული ისტორიული სინამდვილის შესატყვისი სახელმწიფო მოწყობის სისტემა.¹

სახელმწიფო მოწყობის კონსტიტუციურ პრინციპთა შორის სახალხო სუვერენიტეტის განსაკუთრებული მნიშვნელობის ამოცნობის მიზნით თავად კ. ჰესეს მოსაზრება უნდა მოვიშველიოთ, რომელიც გერმანული პრაქტიკიდან ამოდის, მაგრამ სრულ შესაბამისობაშია პრობლემის განზოგადებულ სახეობასთან. დემოკრატია არ შეიძლება ამოდიოდეს ხალხის ერთსულოვანი ნებიდან, როგორც თვითმმართველობის წინამძღვარი და ამოდიოდეს მხოლოდ მისი რეალური საფუძვლებიდან, როგორიცაა აზრების, ინტერესების, ნების გამოხატულებისა და მისწრაფებების განსხვავებულობა და დაპირისპირებულობა, რაც მათ შორის კონფლიქტებს იწვევს. კ. ჰესეს აზრით, აქედან გამომდინარეობს წარმოსახვითი დებულება იმის თაობაზე, რომ მთელი სახელმწიფო ხელისუფლება ხალხიდან ამოდის იმ პირობით, რომ აღნიშნული მრავალფეროვნება და დაპირისპირებულობა მუდმივად ქმნიან პოლიტიკური ერთიანობის აუცილებლობას, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების აღმოცენებისა და მოქმედების პირობები. პოლიტიკური პროცესი, რომელშიც ყველაფერი ეს ძირითადი კანონის აღნიშნული მუხლის ნორმის თანახმად ვითარდება, უნდა იყოს მთელი ხალხის თავისუფალი და ღია პროცესი და არა „სახელმწიფოს მზიდი“ ფენა, რომელსაც შეუძლია მოიცვას ხალხის უმრავლესობა ან მხოლოდ უმცირესობა.²

ასეთი პრობლემა ნამდვილად არსებობს. სწორედ ამიტომ სახალხო სუვერენიტეტის პრინციპზე დაფუძნებული თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმის განვითარების ლოგიკა მიმართულია მისი პოლიტიკური რეალ-

¹ კ. ჰესე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 73

² იქვე.

იზაციის ისეთი ხერხებისა და მეთოდების ამოქმედებისკენ, რომელიც არ უნდა ლახავდეს უმცირესობისა და ინდივიდების უფლებას. ამიტომ ხდება კონსტიტუციური სამართლის არსენალში უშუალო და წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ფორმების, სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივის, საკონსტიტუციო ზედამხედველობის მექანიზმში ფიზიკური პირის ჩართვის აქტუალიზაცია. ამჯერად, იმ თავისებურებაზე ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში აღნიშნული აქცენტები ძირითად დებულებებში სახელმწიფო მმართველობაში ხალხის გაერთიანებას და ამ პროცესში ჩართვის აქტივიზაციას უკავშირდება. მაგალითად, საფრანგეთის კონსტიტუცია პირდაპირ ადგენს, რომ „ეროვნული სუვერენიტეტი ეკუთვნის ხალხს, რომელსაც თავისი წარმომადგენლების მეშვეობით და რეფერენდუმის გზით ახორციელებს. ხალხის არც ერთ ნაწილს ან ცალკეულ პიროვნებას არ შეუძლია მისი განხორციელება“ (მუხლი 3). ირლანდიის კონსტიტუციაში, პრემამულას, როგორც აღვნიშნეთ, მოსდევს სამი მუხლისაგან შემდგარ ბლოკი — „ხალხი“, რომელიც სხვა საკითხებთან ერთად ადგენს, რომ ამომრჩეველს ეკუთვნის მმართველობის ფორმის არჩევის სუვერენული უფლება.

უმრავლესობის მმართველობა ნიშნავს თანაბარ უფლებას, ყველამ მიიღოს მონაწილეობა ქვეყნის პოლიტიკურ მართვაში, ისე; რომ არ მოხდეს უმცირესობის ნების სრული იგნორირება. პრაქტიკულად, ვითარებას ართულებს ის, რომ საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი, სხვა რომ არა ვთქვათ, განვითარებული დემოკრატიების ქვეყნებშიც კი მოუმზადებელი აღმოჩნდა, რათა მომენტალურად შეეთვისებინა ლიბერალური პოლიტიკური კულტურა. ამ თვალსაზრისით, როგორც საზოგადოების შიგნით პოლიტიკური წონასწორობის პერსპექტიული გარანტია, მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს დოქტრინალური კრიტიკიუმების რიგში აღიარებული სამართლებრივი სახელმწიფოს ფაქტობრივი დამკვიდრება და სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების აქტუალიზაცია. ჭეშმარიტად, სამართლებრივმა სახელმწიფომ საერთო ინტერესების რეალიზაციის სამართლებრივი სივრცე უნდა შექმნას, ხოლო სამოქალაქო საზოგადოებამ — დემოკრატიისა და სამართლიანობის განვითარების აქტიური საზოგადოებრივი ფონი. ამ დროს არსებითია ის, რომ „სუვერენიტეტი მონოდებულია უზრუნველყოფის სამართლებრივი და სახელისუფლებო სისტემის უნიფიკაცია, ერთიანობა, თვითგამორკვევა და თვითშენარჩუნება“.¹

¹ კ. გაჯიევი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 104.

სუვერენიტეტის იდეის რეალიზაციის გარკვეული თავისებურებები ახლავს სახელმწიფოს ფედერალური მოწყობის მოდელთან მიმართებით. ფედერაცია, როგორც ერთიანი განუყოფელი სახელმწიფო მთელ მის ტერიტორიაზე, სუვერენიტეტის გარეშე წარმოუდგენელია. იმის გათვალისწინებით, რომ ფედერაცია სახელმწიფოებრიობას ორ დონეზე მოიაზრებს, ხოლო სახელმწიფოზე, როგორც ფაქტზე, საუბარი მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როდესაც იგი გარკვეულად შეიცავს სუვერენიტეტს და, შეიძლება ითქვას, რომ ფედერაცია სუვერენიტეტს თავის სუბიექტებთან ინაწილებს. შედეგად, აღიარებულია ხელისუფლების ორი წყაროსა და დონის არსებობა. ეს არის ცენტრალური, ე.წ. ფედერალური ხელისუფლება და ფედერაციის სუბიექტების ხელისუფლება, იქნება ეს რესპუბლიკები, მხარეები თუ ოლქები რუსეთში, მიწები – გერმანიაში, შტატები -- მექსიკასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

3-3. ხელისუფლების დანაწილება და ხელისუფლების ერთიანობა

სახელმწიფო ხელისუფლების ცნებით აპარატში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ხელისუფლების დანაწილებაა ის მექანიზმი, რომლის მეშვეობითაც კონსტიტუციამ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაცია და ხელისუფლების შტოებს შორის კომპეტენციის დანაწილება იმ დონეზე უნდა დაარეგულიროს, რომ კონკრეტულ ორგანოს, მიკუთვნებული უფლებამოსილების ფარგლებში, თავადვე არ შეეძლოს მისი მარეგლამენტირებელი ნორმების შეცვლა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის საფუძველზე ამოქმედებული წონასწორობის დამაბალანსებელი სხვადასხვა საკონტროლო მექანიზმი.

ხედავდნენრა ხელისუფლების დანაწილებაში სახელმწიფო ხელისუფლების სამ ძირითად შტოს შორის კომპეტენციური განწინასწორების მნიშვნელოვან მექანიზმს, აშშ-ის 1787 წლის და საფრანგეთის 1791 წლის კონსტიტუციებმა, განსხვავებული ვარიანტებით, დასაბამი მისცეს ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის ამოქმედებას. 1789 წლის ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციამ, რომელიც საფრანგეთის მოქმედი კონსტიტუციის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს, არაორაზროვნად აღიარა, რომ „საზოგადოებას, სადაც არ არის

უზრუნველყოფილი უფლებათა გარანტია და არ არის ხელისუფლების დანაწილება, არა აქვს კონსტიტუცია". ფაქტობრივად, ეს იყო პირველთქმა და არა მხოლოდ ფრანგული კონსტიტუციური სამართლისთვის. აქედან მოყოლებული ხელისუფლების დანაწილება იქცა დემოკრატიის ფუძემდებლურ პრინციპად.

აშშ-ის კონსტიტუციაში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი, როგორც ასეთი, არც მოიხსენიება. ერთ-ერთმა „მამა-დამფუძნებელმა“, თომას ჯეფერსონმა აღიარა, რომ „მთავრობა ხდება კარგი არა ხელისუფლების კონსოლიდაციით ან კონცენტრაციით, არამედ მისი სწორად განაწილების შედეგად“. კონსტიტუციაც ამ პრინციპზე უნდა იყოს შექმნილი, ხოლო კონსტიტუციით დამკვიდრებული სახელმწიფო ხელისუფლების დანაწილების მოქმედი მექანიზმი ამ პრინციპის პრაქტიკული ვარიანტი. საუკუნეებით გამოცდილი პრაქტიკა კი იმის დასტურია, რომ არც ერთ საპარლამენტო თუ შერეული მმართველობის ქვეყანაში, სადაც ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი კონსტიტუციურად არის დადგენილი, იგი ამდენად ლოგიკურად და თანამიმდევრულად არ მოქმედებს.

აშშ-ში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპმა თავისებური ასახვა პოვა კონსტიტუციაში ჩადებული ხელისუფლების შტოების ურთიერთქმედების მექანიზმების სისტემაში, რომელიც „შეკავებისა და განონასწორების“ სისტემის სახით არის ცნობილი და, ფაქტობრივად, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპიდან არის ნაწარმოები. მოცემულმა სისტემამ შესაძლებელი გახადა არა მხოლოდ ხელისუფლების შტოების დაყოფა, არამედ მათი კონსტრუქციული განონასწორებაც. იგი საკონსტიტუციო სამართალში აშშ-ის კონსტიტუციური პრაქტიკით შემოვიდა და მისი მნიშვნელობა მკაფიოდ გამოიხატა, როგორც პორიზონტალური ურთიერთობებით - ფედერალური ხელისუფლების ორგანოებს შორის, ისე ვერტიკალური ურთიერთობებით - ფედერაციისა და შტატების სახელისუფლებო ორგანოებს შორის.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ყველა დემოკრატიული სახელმწიფოს ფუძემდებლური კონსტიტუციური პრინციპია, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ძირითადი კანონის ტექსტში უნდა მოიხსენიებოდეს. ასეა თუ ისე, აღნიშნული პრინციპი თავის გამოხატულებას ხელისუფლების განხორციელების მექანიზმის ჩამოყალიბების პროცესში პოულობს.

ხელისუფლების დანაწილების თეორია, თავისი არსით, პოლიტიკურ-სამართლებრივ მექანიზმს ამკვიდრებს, რომლის თანახმადაც სახელმ-

ნიფო ხელისუფლება სხვადასხვა სახელისუფლებო ფუნქციის განმახორციელებელი, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად მოქმედი შტოები-სგან შედგება. როგორც ჟ. ჟაკე აღნიშნავს, „ხელისუფლების დანაწილების თეორია არ მოითხოვს, რომ ხელისუფლებიდან ყოველი ეკუთვნოდეს ცალკეულ ორგანოს; ითვლება, რომ ერთი და იგივე არ უნდა ფლობდეს რამდენიმე ხელისუფლების ერთობლიობას“.¹

ხელისუფლების დანაწილება არ არის მარტივი ორგანიზაციული პრინციპი, რომლის მიზანი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების ერთმანეთისგან მკვეთრი გამიჯვნაა. ხელისუფლების დანაწილების კონსტიტუციური პრინციპის უმთავრესი დანიშნულება ხელისუფლების შტოებს შორის წონასწორობის დაცვაა. და ვინაიდან „ხელისუფლების დანაწილების მეშვეობით ხელისუფლება სამართლის ბატონობას ექვემდებარება“², კანონის პრიორიტეტულობის საყოველთაო მოთხოვნა ხელისუფლების სამივე შტოს უქვემდებარებს კონსტიტუციას, რომელიც სახელმწიფო საქმიანობის მთელ ფრონტზე მოქმედი სახელისუფლებო ორგანოებისთვის უმაღლესი დირექტივაა. აქ არ შეიძლება არ დაეთანხმო პროფესორ ი. იზენზეეს, რომელიც თვლის, რომ ხელისუფლების დანაწილების გარეშე სახელმწიფოს კომპაქტური ორგანიზაცია, სტრუქტურული თვალსაზრისით, უუნარო იქნებოდა, უზრუნველყო ხელისუფლების იურიდიული შეკვრა ძირითადი უფლებებით. მას, უბრალოდ, არ შეეძლებოდა ყოფილიყო ერთდროულად ძირითადი უფლებების პოტენციური მონიანალმდეგეცა და გარანტიც. როგორც ი. იზენზეე აღნიშნავს, ეს დილემა ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის მეშვეობით წყდება.³ ჭეშმარიტად, სხვა მექანიზმი კონსტიტუციურ სამართალს ჯერ არ გამოუგონია.

კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ლიტერატურაში, ხელისუფლების დანაწილებას, მისი განვრცობის მიმართულების მიხედვით, ორი ასპექტით განიხილავენ. პირველი – ეს არის ხელისუფლების ჰორიზონტალური დანაწილება, რომელიც გულისხმობს სახელმწიფოს ცენტრალური ხელისუფლების ორგანოების დანაწილებას საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო ორგანოებად. მეორე – ეს არის ხელისუფლების ვერტიკალური დანაწილება, რომელიც უფლებამოსილებათა განიჯვნის პრინციპით რეგულირდება, ერთი მხრივ, უნიტარულ

¹ ჟ. ჟაკე, *პოლიტიკური ნაშრომი*, გვ. 90.

² И. Изензее, *Организация государства как условие реализации основных прав // Государственное право Германии*, т. 2, М., 1994, с. 227.

³ იქვე.

სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ავტონომიურ წარმონაქმნებსა და ფედერაციების სუბიექტებს შორის, ხოლო მეორე მხრივ, ცენტრალურ სახელისუფლებო ორგანოებს შორის.

ყოველ სახელმწიფოში საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო შტოები, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპიდან გამომდინარე და მმართველობის ფორმისა თუ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის გათვალისწინებით, გარკვეული და მრავალრიცხოვანი თავისებურებების ფონზე, თავის ადგილს იკავებენ სახელისუფლებო ტრიადაში. საერთო შეიძლება ის იყოს, რომ სასამართლო ორგანოებს მაინც გამორჩეული როლი აკისრიათ. საქმე ის არის, რომ სასამართლო მოწყობისა და სამართალწარმოების საფუძვლებში ძვეს პრინციპები, რომლებიც მეტ-ნაკლებად უზრუნველყოფენ და იცავენ სასამართლო სისტემის დამოუკიდებლობას. თუმცა აქ არ შეიძლება საერთო სამართლის სისტემის ქვეყნების სასამართლოების საკანონმდებლო პროცესზე გავლენის გაუთვალისწინებლობა, მაგრამ ეს მაინც ცალმხრივი გავლენაა და არა ურთიერთობა, მით უფრო, არა ხელისუფლების დანაწილება.

დროთა განმავლობაში ხელისუფლების დანაწილების კონცეფციამ გარკვეული მოდიფიკაცია განიცადა, ე.წ. ახალი სახელისუფლებო შტოების მომრავლების გზით. ჯერ იყო და, საერთო სასამართლოების სისტემამ იტვირთა კანონების კონსტიტუციურობის ზედამხედველობის ფუნქცია. შემდეგ სასამართლო სისტემის მიღმა, მომრავლდა სპეციალური საკონსტიტუციო სასამართლოები, რომელთაც კონსტიტუციურობის პრიზმის ქვეშ მოქმედი კონტროლის მექანიზმის მეშვეობით, გამაწონასწორებელი ფუნქცია ცეკისრებათ. ეს უკვე კონსტიტუციონალიზმის აქტიური ტენდენციაა.

არსებობს სხვა ჯგუფური თუ ინდივიდუალური თავისებურებებიც. ლათინური ამერიკის ქვეყნებში (ბრაზილია, კოლუმბია, ნიკარაგუა და სხვ.), კონსტიტუციურ დოქტრინაში გამოიყო, ე.წ. მეოთხე – საარჩევნო ხელისუფლება, ანუ მოქალაქეები, რომლებიც საარჩევნო კორპუსს შეადგენენ და მათთან ერთად საარჩევნო სასამართლოებიც არიან ჩართულნი ამ ნოვაციურ სახელისუფლებო სისტემაში. ჭეშმარიტად, ამოუწურავია კანონმდებელთა ფანტაზია: კუბის კონსტიტუციამ ცალკე გამოყო, ე.წ. დამფუძნებელი ხელისუფლება (მუხლი 68), რომელიც რეფერენდუმის მიერ, კონსტიტუციის მიღებასა და ცვლილებებთან არის დაკავშირებული; ეგვიპტის კონსტიტუციამ აღიარა მეოთხე, ე.წ. საინფორმაციო ხელისუფლება; საქმე იქამდეც მივიდა, რომ მექსიკის შტატ

იდალგოს კონსტიტუციამ მეოთხე შტოდ მუნიციპალური ხელისუფლება აღიარა.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ყოველ სახელმწიფოში თავისი განსაკუთრებული ორგანიზაციული ფორმით ხორციელდება, რომელიც მრავალ ფაქტორს ითვალისწინებს – დანყებული ისტორიული ტრადიციებით და დამთავრებული მიმდინარე პოლიტიკური ამოცანებით, მათ შორის სახელმწიფოებრიობის მთელ მახასიათებლებს, ხელისუფლების შტოთა კომპეტენციასა და ურთიერთმიმართებას და ყოველივე ამას წონასწორობის კონსტიტუციურად დადგენილ რეალურ ფარგლებში.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ახდენს ხელისუფლების შტოებს შორის ბალანსის კონსტიტუირებას და პოლიტიკური სისტემისათუ მმართველობის მოდელისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების დადგენას. ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის გავლენით ხელისუფლების ცალკეულ შტოთა კუთვნილი ადგილის დადგენა, ერთობ გამოკვეთილ სახეს ღებულობს პოლიტიკურ რეჟიმებთან მიმართებით. ტოტალიტარულ სახელმწიფოებში საკანონმდებლო და, ასე განსაჯეთ, სასამართლო ხელისუფლება, ფაქტობრივად, აღმასრულებელი ხელისუფლების მიერ მართვადია. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში კი ერთგვარი ჰარმონიაა დაცული, მაგრამ ყოველდღიური მმართველობის თავისებურებების გათვალისწინებით, გარკვეული უპირატესობა ამ შემთხვევაშიც აღმასრულებელი ხელისუფლებისკენ იხრება. ორივე ამ აქცენტს ისიც განამყარებს, რომ აღმასრულებელი ხელისუფლების გააქტიურება მმართველობის ყველა მოდელისთვის დამახასიათებელი ტენდენციაა.

პრაქტიკულად, ხელისუფლების დანაწილების ყველა არსებული მოდელი ასიმეტრიულია, რომელიც ძირითადად საკანონმდებლო და აღმასრულებელი შტოების უფლებრივი დისბალანსით გამოიხატება, ერთ-ერთი მათგანის სასარგებლოდ. მოცემული დისბალანსის პირობებში ერთი რომელიმე მხარის სტაბილურად დომინირებული პოზიცია ფიქსირდება საპარლამენტო ან საპრეზიდენტო რესპუბლიკის შემთხვევაში. მაშინ როდესაც შერეული, საპრეზიდენტო-საპარლამენტო რესპუბლიკის შემთხვევაში დისბალანსი შეიძლება არასტაბილური იყოს, ხოლო წონასწორობის დამრღვევი ფაქტორი, პარლამენტში პოლიტიკურ ძალთა თანაფარდობის ცვლილება აღმოჩნდეს. ერთი რამ კი უდავოდ ცხადია: ნებისმიერ ვარიანტში არსებობს ხელისუფლების შტოთა ერთობლივი საქმიანობის განმსაზღვრელი პოზიტიური ფაქტორები და

ყველა მოდელის ფუნქციონირებისას გამოკვეთილია, ე.წ. განონასნორე-ბული ფონის ლიდერი სუბიექტი.

მმართველობის საპარლამენტო სისტემის ქვეყნებში, იქნება ეს საპარლამენტო რესპუბლიკა თუ პარლამენტური მონარქია, ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელ შტოებს შორის დასაშვებია ერთგვარი შეჭრა, ვინაიდან შესაძლებელია ან აუცილებელი მინისტრის გადუშუტატება და დუშუტატობის შეთავსება, ან მინისტრის კანდიდატურის დუშუტატთაგან შერჩევა და გამინისტრება. რომ არაფერი ვთქვათ, პირველზე, ეს მეორე არსებით გავლენას ახდენს შეკავების სისტემის ქმედითობაზე. ყველაფერი კი იმის მაჩვენებელია, რომ საპარლამენტო სისტემის ქვეყნებში ხელისუფლების დანაწილების მოქნილი რეჟიმი მოქმედებს. მთელ რიგ შემთხვევებში მთავრობა ახდენს საკანონმდებლო პროცესის მონოპოლიზირებას, მთავრობის ფორმირება კი წარმომადგენლობითი ორგანოს უმრავლესობით ხდება. ამის გათვალისწინებით, მოცემულ შემთხვევაში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი, შეიძლება ითქვას, ნაკლებად არის დაცული. აქ უკვე არსებითი ის არის, რომ ამ მშვიდ ფონს ერთგვარად ნდობა-უნდობლობის მექანიზმი არლევს. ბალანსის მოცემული ვარიანტის პირობებში მის ამოქმედებას შეიძლება ორი მუხტი ახლდეს: პირველი – შეკავებისკენ განაწყობს მხარეებს, ხოლო მეორე – იმავდროულად ანონასნორებს მათ ურთიერთდამოკიდებულებას. ასე რომ, საპარლამენტო რესპუბლიკების ტრიადაში ხელისუფლების დანაწილება, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი შტოების დამოუკიდებლობა ისე მკაფიოდ არ არის გამოხატული, როგორც ეს საპრეზიდენტო მმართველობის რესპუბლიკისთვის არის დამახასიათებელი, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ეს ნიშანი განსაკუთრებულთა კატეგორიას განეკუთვნება. ერთ მთლიანობაში ყოველივეს შეფასება მაინც იქით იხრება, რომ ლიდერის პოზიცია ამ კონკრეტულ შემთხვევაში პარლამენტს ეკუთვნის.

საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში ხელისუფლების დანაწილების მყარი რეჟიმი მოქმედებს. ამასთან, ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი შტოები, საკუთარი კომპეტენციის ფარგლებში, მკვეთრად არიან გამიჯნულნი, რაც, უპირველესად, იმით არის განმტკიცებული, რომ საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების თანამდებობები ურთიერთშეთავსებელია. აღმასრულებელი ხელისუფლების ფორმირება გარესაპარლამენტო წესით ხდება და არც მთავრობის საპარლამენტო პასუხისმგებლობის ინსტიტუტი მოქმედებს. ამ დროს, პარლამენტიც აბსოლუტურად დამოუკიდებელია თავისი ძირითადი საქმიანობის სფეროში:

თავად შეიმუშავებს და იღებს კანონებს, ვინაიდან აღმასრულებელ ხელისუფლებას საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება არა აქვს.

ფრანგულ ვარიანტზე მოწყობილი საპრეზიდენტო-საპარლამენტო, ე.წ. შერეული მმართველობის სისტემაში, საპრეზიდენტო და საპარლამენტო მოდელებისთვის დამახასიათებელი ბევრი თავისებურებაა შენონილი, ცალკე საკანონმდებლო და ცალკე აღმასრულებელი შტოების უფლებამოსილებებსა და მათი ურთიერთმიმართების მარეგულირებელ მექანიზმებში. მაგრამ ხელისუფლების შტოთა განონასწორების მიზნით, შერეული მმართველობის სისტემაში ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორის როლს სუბიექტების რეალური ძალმოსილება იძენს. აღნიშნულის გათვალისწინებით კი შერეული მმართველობის რესპუბლიკებში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი უფრო ხელისუფლების მონაცვლეობის იურიდიულად გაფორმებული მექანიზმის სახით მკვიდრდება. ხელისუფლების შტოთა წონასწორობის პრობლემა მთლიანად აღმასრულებელი ხელისუფლების, კერძოდ, მთავრობის ფორმირების პროცედურასა და შედეგებთან არის დაკავშირებული. საქმე ის არის, რომ შერეული მმართველობის რესპუბლიკის მთავრობა ორდონიანი ინსტიტუტია: მინისტრთა საბჭო, რომლის შემადგენლობაში შედიან რესპუბლიკის პრეზიდენტი, პრემიერ-მინისტრი, მინისტრები; სახელმწიფო მდივნები და რომელსაც პრეზიდენტი ან მისი დავალებით პრემიერ-მინისტრი თავმჯდომარეობს; მინისტრთა კაბინეტი — მინისტრების შემადგენლობით და პრემიერ-მინისტრის თავმჯდომარეობით. მინისტრთა კაბინეტი იურიდიულად ის ორგანოა, რომელიც ამზადებს მასალებს მინისტრთა საბჭოს სხდომებზე მისაღები გადაწყვეტილებებისთვის.

შერეული მმართველობის მოდელის შემთხვევაში, აღმასრულებელი ხელისუფლება, ბალანსის ყველა შესაძლო ვარიანტში, პრეზიდენტსა და მთავრობას შორის ნაწილდება, რომლის თანაფარდობაც პარლამენტის ქვედა პალატაში პოლიტიკურ ძალთა ბალანსზეა დამოკიდებული. საპარლამენტო უმრავლესობა ახდენს მთავრობის ფორმირებას, უფრო სწორად, მინისტრთა კაბინეტის სრული შემადგენლობის და ამდენად მინისტრთა საბჭოს მნიშვნელოვანი ნაწილის ფორმირებასაც. ეს კი სახელისუფლებო შტოების ბალანსის ორ შესაძლო ვარიანტს წარმოშობს:

— თუ საპარლამენტო უმრავლესობა პრეზიდენტის მხარდამჭერია, მაშინ ჩამოყალიბდება ვარიანტი, როდესაც პრეზიდენტიც, პარლამენტის ქვედა პალატის უმრავლესობაც და ორივე აღნიშნული სამთავრო-

ბოსტრუქტურა ერთი პოლიტიკური ორიენტაციისაა; ამ შემთხვევაში ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის ამოქმედებასთან დაკავშირებით რაიმე პრობლემებზე საუბარი ნაკლებად რეალურია, ხელისუფლების შტოების ურთიერთქმედება უფრო ხელისუფლების ერთიანობის იდეას წარმოსახავს.

– თუ ქვედა პალატის უმრავლესობა პრეზიდენტის ოპოზიციურ ძალას წარმოადგენს, მაშინ სახელისუფლებო ბალანსი ორი არათანაბარძალოვანი ელემენტის სახით ყალიბდება: ერთ მხარეს აღმოჩნდება საკანონმდებლო ორგანო და აღმასრულებელი ხელისუფლების რეალიები – მინისტრთა კაბინეტით და აქტიური როლით მინისტრთა საბჭოში, ხოლო მეორე მხარეს ხალხის მიერ არჩეული პრეზიდენტი – სახელმწიფოს მეთაური და უფლებაშეზღუდული მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე. ამ შემთხვევაში, პარლამენტი მთავრობის ფორმირებაში მონაწილეობით პრეზიდენტს უქმნის პრობლემებს, თორემ თავად მთავრობასთან მიმართებით ასეთი რამ, როგორც წესი, შემდგომ ურთიერთობაშიც გამორიცხულია. ძალთა აღნიშნული თანაფარდობის პირობებში, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის ყველაზე აქტიურ მექანიზმად საპარლამენტო მოდელიდან ნამემკვიდრევი ნდობაუნდობლობის ინსტიტუტი გვევლინება. მაგრამ ხელისუფლების დანაწილების სიმყარის ხარისხი, მაინც უფრო იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა პოზიციაში აღმოჩნდება პარლამენტის მიერ ფორმირებული მინისტრთა კაბინეტი — პრეზიდენტის თუ მის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი პოლიტიკური ძალის მხარეს.

ჩვენ ზემოთ ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის მოქმედების თავისებურებები რესპუბლიკური მმართველობის სამივე მოდელის მიმართ განვიხილეთ. მმართველობის მოდელების კლასიფიკაციასთან დაკავშირებით ინტერესს იწვევს კალიფორნიელი პროფესორის, მ. შუგარტის მოსაზრება კონსტიტუციურ სამართალში შემდეგი 5 განსხვავებული მოდელის არსებობის შესახებ:

1. „ნმინდა“ საპრეზიდენტო;
2. პრემიერი-პრეზიდენტთან ერთად;
3. საპრეზიდენტო-საპარლამენტო;
4. პარლამენტი-პრეზიდენტთან ერთად;
5. „ნმინდა“ საპარლამენტო.¹

¹ მ. შუგარტი, პრეზიდენტისა და პარლამენტის შესახებ // რესპუბლიკა: საპარლამენტო თუ საპრეზიდენტო, თბ., „უფლება“, 1996. გვ. 137

ზემოთ მოტანილი შუგარტისეული ვარიანტი კლასიკური სამსახა კლასიფიკაციისგან იმით განსხვავდება, რომ „წმინდა“ საპრეზიდენტო და „წმინდა“ საპარლამენტო მოდელების გარდა, სამი დანარჩენი მმართველობის შერეული სისტემის ნაირსახეობებია. საპრეზიდენტო-საპარლამენტო მმართველობის მოდელი სწორედ ნახევრად საპრეზიდენტო მოდელია, რომელიც წარმატებით ფუნქციონირებს მსოფლიოს მთელ რიგ ქვეყნებში. გამოდის, რომ კლასიფიკაციაში ფრანგული მოდელი, კლასიკურ ფორმულასთან ერთად, პრაქტიკაში, ხელისუფლების დანაწილების მექანიზმის ამოქმედების შედეგად, რეალურად არსებული ორი სხვა ვარიანტითაც არის წარმოდგენილი და იგი პარლამენტში პრეზიდენტის მხარდამჭერ ძალთა ბალანსზეა დამოკიდებული. ერთ შემთხვევაში, რაც უკანასკნელ ხანებში საკმაოდ ხშირად ხდება, პრეზიდენტს გარანტირებული უმრავლესობა არ ჰყავს პარლამენტში და პრემიერ-მინისტრის კანდიდატურა სერიოზული კომპრომისის შედეგად შეირჩევა. ასეთ ვითარებაში, პრეზიდენტის გვერდით ჩნდება პარლამენტის მხარდამჭერით გამაგრებული პრემიერ-მინისტრის საკმაოდ დამოუკიდებელი და ძლიერი ფიგურა. ამიტომ აქ „პრემიერი პრეზიდენტთან ერთად“ კი არ არის, როგორც მ. შუგარტი მიიჩნევს; უფრო სწორად, ეს არის ნახევრად საპრეზიდენტო მოდელის ნაირსახეობა, როდესაც ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის ვარიაციიდან გამომდინარე სახელმწიფო ხელისუფლებაში აღმასრულებელი ხელისუფლების დუალიზმი მკვიდრდება, რომლის სათავეში დგანან პრეზიდენტი და პრემიერ-მინისტრი, რომელთა შორისაც ნაწილდება აღმასრულებელი ხელისუფლება. აღნიშნული ვარიანტი სრულად შეესაბამება ზემოთ განხილულ მეორე შემთხვევას. რაც შეეხება შუგარტისეულ მოდელს „პარლამენტი პრეზიდენტთან ერთად“, ეს ის შემთხვევაა, როდესაც პრეზიდენტი და პარლამენტის უმრავლესობა ერთ პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენენ, ამდენად, პრემიერ-მინისტრის კანდიდატურის შერჩევა-დამტკიცებაც ამავე გუნდის საერთო საქმეა და სწორედ ამ შემთხვევაში არის „პრემიერი პრეზიდენტთან ერთად“ მოაზრებული, ხოლო ქვეყანას სრულძალოვანი პრეზიდენტი მართავს. ეს ვარიანტი კი სრულად ემთხვევა ზემოთ განხილულ პირველ შემთხვევას. სხვათა შორის, თუ შუგარტისეული კრიტიკერიუმების ლოგიკით მივუდგებით, „წმინდა“ საპრეზიდენტოდანაც უნდა გამოიყოს სუპერსაპრეზიდენტო მოდელი, რომლის დროსაც პირდაპირი გაგებით არის უზრუნველყოფილი ხელისუფლების „ერთიანობა“ და იგნორირებული ხელისუფლების დანაწილება, ხოლო

„წმინდა“ საპარლამენტოდან მოდელი პრემიერი – პარლამენტთან ერთად.

კონსტიტუციური სამართლის პრაქტიკაში, ხელისუფლების დანაწილების მარეგულირებელი მექანიზმების ტოტალიტარული რეჟიმის წინააღმდეგ ხისტმა მიმართვამ, ხელისუფლების შტოების ურთიერთობათა ცალსახად გამიჯვნის ნორმებით რეგლამენტირებამ, შეიძლება გამაწონასწორებელი ფაქტორების იგნორირება გამოიწვიოს, ურთიერთქმედებები დაპირისპირებების ქრილში გადაიტანოს და ხელისუფლების ერთიანობას ახალი პრობლემები შეუქმნას. ამ დროს მდგომარეობა გაცილებით რთულდება პოლიტიკური კულტურისა და კლასიკური ფორმით ჩამოყალიბებული მრავალპარტიული სისტემის დეფიციტის პირობებში და თუ მას საერთო ნეგატიური ფონიც ახლავს, ყოველივე პოლიტიკურ ძალთა აშკარა დაპირისპირებაში შეიძლება გადაიზარდოს.

კონცეპტუალურად, ხელისუფლების ერთიანობის პრობლემა ხელისუფლების დანაწილების პრინციპამდე გახდა კონსტიტუციური სამართლის განსჯის საგანი. რიგი ახალი დემოკრატიის სახელმწიფოებისთვის, განსაკუთრებით მეოცე საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან დაწყებული, პრობლემები დღის წესრიგში საპირისპირო თანამიმდევრობით დადგა. ხელისუფლების დანაწილების პრინციპების მოქმედებასთან კავშირში და მისი შედეგებიდან გამომდინარე, აქტუალური ხდება სახელმწიფო ხელისუფლების ერთიანობის იდეა და არა მხოლოდ სოციოლოგიურ, არამედ იურიდიულ კონტექსტში, ვინაიდან ხაზგასმით არის დეკლარირებული რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში.

ხელისუფლების ერთიანობა არსობრივად არ ცვლის და არც ითავსებს ხელისუფლების დანაწილების ფუნქციას, მაგრამ არ გამოორიცხავს სხვადასხვა სუბიექტის მიერ მისი შენაცვლების შესაძლებლობას, მით უფრო, თუ წინამორბედი იდეოლოგია ასეთი საშიშროების პრევენცია. სწორედ ამის გათვალისწინებით, ხელისუფლების ერთიანობის თავისებური შინაარსი დამკვიდრდა პოსტსაბჭოურ კონსტიტუციებში. აზერბაიჯანის, ბელარუსის, მოლდოვის კონსტიტუციებში ხელისუფლების შტოთა ურთიერთქმედებაზეა აქცენტირება. ყაზახეთის კონსტიტუცია კი ადგენს: „სახელმწიფო ხელისუფლება რესპუბლიკაში ერთიანია, ხორციელდება კონსტიტუციისა და კანონების საფუძველზე საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო შტოებად მისი დაყოფის პრინციპების შესაბამისად და შეკავებისა და განწონასწორების სისტემის გამოყენებით“ (მუხლი 4-3). როგორც ვ. ჩირკინი აღნიშნავს,

კონსტიტუციური სამართლის განვითარების მოცემულ პერიოდზე ყაზახური კონსტიტუციური ფორმულა, საკანონმდებლო ტექსტში ხელისუფლების ერთიანობისა და დანაწილების პრობლემის ყველაზე სრული, სინთეზირებული გადაწყვეტაა.¹ როგორც ჩანს, ყაზახეთის კონსტიტუცია არა მარტო ურთიერთქმედების ნორმებს ადგენს, მთელი პროცესის სრულ პროგრამირებასაც ახდენს. ეს ქალაქში, თორემ ცნობილია, რომ რეალურად ყაზახეთში ხელისუფლების ერთიანობაც და დანაწილებაც პერსონალურად პრეზიდენტის ხელქვეით არის ერთიანი. ამ მხრივ ზემოთ ჩამოთვლილი რესპუბლიკებიც გამოირჩევიან.

ხელისუფლების ერთიანობის იდეა და პრაქტიკა არაერთმნიშვნელოვანია. მას სამი განსხვავებული ასპექტი აქვს: ეს არის ხელისუფლების სოციალური ერთიანობა, რაც საზოგადოებაში გაბატონებული სოციალური ჯგუფების ბუნების ერთიანობიდან გამომდინარეობს; ეს არის ყველა სახელმწიფო ორგანოს საქმიანობის მიზნებისა და მიმართულებების ერთიანობა, რაც განპირობებულია საზოგადოების შეთანხმებული მართვის აუცილებლობით, რის გარეშეც იგი შეიძლება ანარქიისა და დაშლის პირას აღმოჩნდეს; ეს არის ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ერთიანობა, როდესაც უარყოფილია ხელისუფლების დანაწილება და სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებად აღიარებულია მხოლოდ ორგანოების განსაზღვრული სახე.

ხელისუფლების ერთიანობის იდეამ, ისევე როგორც ხელისუფლების დანაწილების მექანიზმმა, ასახვა ამერიკის შეერთებული შტატების პირველ დანერგულ კონსტიტუციაში პოვა. სახელმწიფოს ძირითად კანონში გარკვეული შეთანხმება მათი შენონასნორების აუცილებლობის საგანგებო ხაზგასმა იყო. დანაწილება სულაც არ ნიშნავს ხელისუფლების შტოების ცალკე, მკაცრ ჩარჩოებში მოქცევას, ხელისუფლების ერთიანობა უზრუნველყოფილი უნდა იყოს კონსტიტუციურ მოთხოვნათა ფარგლებში მათი ურთიერთქმედებით.

განსაზღვრული ორი ინსტიტუტი – ხელისუფლების დანაწილება და მათი ერთიანობა აბსოლუტიზმით არ ხასიათდებიან და ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში განსაზღვრული თანაფარდობით თანაარსებობენ. ხელისუფლების დანაწილება ითხოვს სახელმწიფო პოლიტიკის, საზოგადოებრივი განვითარების პრინციპულ საკითხებზე ხელისუფლების შტოების ქმედებათა ერთიანობას, ხოლო ხელისუფლების ერთიანობა

¹ Чиркин В.Е., Конституционное право: Россия и зарубежный опыт, М., “Зерцало”, 1998, с. 269.

არ გამორიცხავს სახელმწიფო ხელისუფლების სხვადასხვა ორგანოს შორის, ე. წ. შრომის განაწილებას, რაც თავის მხრივ, ხელისუფლების შტოებს შორის კომპეტენტურ შეჭრას არათუ გამორიცხავს, პროვოცირებასაც კი იწვევს. ამდენად, თანამედროვე პირობებში, კონსტიტუციური სამართალი ამ ორი უმნიშვნელოვანესი არგუმენტის თანაარსებობას დასაშვებად მიიჩნევს, მხოლოდ შეკავებისა და განონასწორების მყარი რეჟიმის დაცვით. ამგვარი მოსაზრების დასტური მრავალი კონკრეტული მაგალითია, რადგან ახალ დემოკრატიულ კონსტიტუციებში, ხელისუფლების შტოთა ბალანსისა და თანამშრომლობის მარეგულირებელი ნორმების სისტემამ ხელისუფლების ერთიანობისა და დანაწილების იდეების ორგანულ შეთავსებას შეუწყო ხელი.

3-4. სახელმწიფოს უმთავრესი კონსტიტუციური მახასიათებლები

სახელმწიფოს სამართლებრივი ბუნება რამდენიმე უმთავრესი კონსტიტუციური მახასიათებლის მეშვეობით უნდა წარმოვიდგინოთ. ტრადიციულად, კონსტიტუციურ სამართალში სახელმწიფოს უმთავრეს მახასიათებლებად მისი დემოკრატიულობის, სოციალური ორიენტაციის, სამართლებრივი სივრცის და ფედერაციული მოწყობის განმსაზღვრელი ნიშან-თვისებები განიხილება.

უკანასკნელ ხანებში, პოლიტოლოგიაში მეტი აქტივობით, ვიდრე კონსტიტუციურ სამართალში, მსჯელობენ სახელმწიფოს დემოკრატიული და სამართლებრივი მახასიათებლების კონცეპტუალურ საფუძვლებზე, სინთეზური სახით ფორმირებად სამოქალაქო საზოგადოებაზე. დღეს უკვე შეიძლება ითქვას, რომ სამოქალაქო საზოგადოება ნებისმიერი დემოკრატიული სახელმწიფოს პროგრესულობის კონსტიტუციური მახასიათებელია.

აღნიშნული მახასიათებლების სრული კომპლექტი მხოლოდ ფედერაციულ სახელმწიფოსთან მიმართებაში შეიძლება განვიხილოთ. ფედერალიზმის ნიშან-თვისებების გარეშე, დანარჩენი მახასიათებლები მმართველობის ნებისმიერი მოდელის სახელმწიფოს შეიძლება უკავშირდებოდეს და სათანადო წარმოდგენასაც ქმნიდეს მისი სამართლებრივი რეგულაციის დონეზე.

კონსტიტუციური მოწყობის ფარგლებში, სოციალურ-სამართლებრივი, ფედერაციული სახელმწიფოს სივრცეში ფეხმოკიდებულ

დემოკრატია, მრავალმხრივი ურთიერთდამოკიდებულებებით არის შეკრული. და რამდენადაც კონსტიტუციის ერთიანობის სრული ხედვა სახელმწიფოებრიობის, მოცემული კომპონენტების ურთიერთმიმართების შედეგად წარმოქმნილ ხლართებში იკითხება, შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ მოცემული მახასიათებლების კომპლექს ეკისრება კონსტიტუციური წყობილების გაგების განმსაზღვრელი მნიშვნელობა.

დემოკრატიისა და სოციალურ-სამართლებრივი სახელმწიფოს დამახასიათებელი ნიშან-თვისებების ერთიანობა, თავის მხრივ, სამართლებრივად მონესრიგებულ კონსტიტუციურ რეჟიმს ამკვიდრებს, რა თქმა უნდა, თითოეული თავისი ლეგიტიმურობის დონით. ამასთან, მოცემული კონსტიტუციური რეჟიმის ფარგლებში, ყოველ მათგანს თავისი დატვირთვა აქვს. როგორც კ. ჰესე აღნიშნავს, ცხოვრების პროცესის მოწყობისას, დემოკრატია უფრო ძლიერად წარმოსახავს მოძრაობისა და აღმშენებლობის მომენტს, ხოლო სამართლებრივი სახელმწიფო — გაგრძელებისა და შენარჩუნების მომენტს. ძირითადი კანონის დემოკრატიული წყობა აყენებს პოლიტიკური ცხოვრების თავისუფალი პროცესის ამოცანას და წარმოადგენს ცხოვრების ამ პროცესის ფორმას.¹

დემოკრატია და სამართლებრივი სახელმწიფო ძალზე მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, ისე, რომ დემოკრატია ქმნის წინა პირობებს, პოლიტიკურ კლიმატს სამართლებრივი სახელმწიფოს დასამკვიდრებლად, ხოლო სამართლებრივი სახელმწიფო ქმნის დემოკრატიის განვითარების კეთილსასურველ კანონიერ პირობებს. ამ დროს, ერთიცა და მეორეც, მყარ დასაყრდენს უქმნიან სახელმწიფოთა კონსტიტუციური აღმშენებლობის პერსპექტივას. მაგრამ, როგორც ფილიპ ლოვო აღნიშნავს, „კონსტიტუციონალიზმი და სამართლებრივი სახელმწიფო წინ უსწრებენ დემოკრატიას. მაგრამ ისინი მხოლოდ თანამედროვე დემოკრატიული რეჟიმების ჩარჩოში განვითარდა უფრო სრულყოფილად და დახვეწილად“.²

დღეს უკვე აღიარებულია, რომ სამოქალაქო საზოგადოება სამართლებრივი სახელმწიფოს გარკვეული გარანტორი და ქვეყნის საზოგადოებრივი მოწყობის საფუძველია. სამოქალაქო საზოგადოების ჩანასახოვანი სტადიიდან სახელმწიფოებრიობის მნიშვნელოვან კომპონენტად ჩამოყალიბება ბევრად იმაზეა დამოკიდებული, შეუქმნის თუ არა მას მწვანე შუქის რეჟიმს კონსტიტუციური სამართალი.

¹ კ. ჰესე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 141.

² ფილიპ ლოვო, თანამედროვე დიდი დემოკრატიები, თბ., 2002, გვ. 97.

სამართლებრივი სახელმწიფოსა და სამოქალაქო საზოგადოების ძირითად მახასიათებელთა წრის ერთგვაროვნება ეკონომიკური, სოციალური, ზნეობრივი საფუძვლები, ცალსახად აღიარებს მათი მასაზრდოებელი ფუძის პრინციპულ ერთიანობას. თუ აღნიშნულს იმასაც დაუმატებთ, რომ სამართლებრივი სახელმწიფოს სოციალურ საფუძველს სწორედ თვითორგანიზებადი სამოქალაქო საზოგადოება წარმოადგენს, მაშინ ცხადი ხდება თანაფარდობა სამართლებრივ სახელმწიფოსა და სამოქალაქო საზოგადოებას შორის: პირველი ძნელად წარმოსადგენია მეორის გარეშე, მაშინ როცა მეორე წარმოუდგენელია პირველის გარეშე.

დემოკრატიული სახელმწიფო

დემოკრატიულია სახელმწიფო, რომლის მონყობა და საქმიანობა იცავს ხალხის თავისუფლად გამობატულ ნებას, ხალხის, ადამიანისა და მოქალაქის უფლებებსა და თავისუფლებებს. უდავოა, რომ „დემოკრატიული პრინციპი სახელმწიფოსადმი მოქალაქის დამოკიდებულებას ძირითადი უფლების სფეროში ახალ თვისებრიობას ანიჭებს, რამდენადაც ძირითადი უფლებები და დემოკრატია, საბოლოო ჯამში, ერთი ნყაროდან — ინდივიდის თავისუფლებიდან წარმოიქმნებიან“.¹

დემოკრატიული სახელმწიფოს გაგება განუყოფლად არის დაკავშირებული კონსტიტუციურ და სამართლებრივ სახელმწიფო გაგებასთან. შეიძლება ისიც ითქვას, რომ გარკვეული აზრით სამივე ტერმინი სინონიმებად წარმოდგება, ვინაიდან დემოკრატიული სახელმწიფო ერთდროულად კონსტიტუციურსაც და სამართლებრივსაც უნდა ნიშნავდეს. ამასთან, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ თანამედროვე დემოკრატიული სახელმწიფო დემოკრატიის და ადამიანის უფლებებზე დამყარებული სამოქალაქო საზოგადოების უმნიშვნელოვანესი ელემენტია. ამ დროს, როგორც ი. იხენზეე მართებულად აღნიშნავს, „დემოკრატია, როგორც კონსტიტუციური პრინციპი სახელმწიფოს ფორმას და მმართველობის ხერხს წარმოადგენს. იგი უზრუნველყოფს ამ მართვის ლეგიტიმურობას. მისი კონსტიტუციურ-სამართლებრივი მნიშვნელობა გამოდის როგორც ძირითად უფლებებში თავმოყრილი თავისუფლებების ანტიპოლი“.²

¹ И. Изензее, Организация государства как условие реализации основных прав // Государственное право Германии, т. 2, М., 1994, с. 229.

² იქვე.

სახელმწიფოს დემოკრატიულობაზე წარმოდგენას ისეთი კონსტიტუციური დანაწესები ქმნიან, როგორიცაა სახალხო სუვერენიტეტი, ხელისუფლების დანაწილება, ეკონომიკური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური მრავალფეროვნება. ამასთან, განმაპირობებელი მნიშვნელობა ენიჭება სახელმწიფოში გაბატონებულ პოლიტიკურ რეჟიმს, თუ იგი თავის თავზე იღებს მოქალაქეთა კონსტიტუციური უფლებებისა და თავისუფლებების რეალიზაციის გარანტიორის ფუნქციას.

დემოკრატიული სახელმწიფოს გაგებას, ხალხის ხელისუფლებიდან გამომდინარე, მრავალი სხვა მახასიათებელიც აქვს: მოქალაქეთა ფართო უფლებები და მათი რეალური უზრუნველყოფა; დემოკრატიული სახელმწიფო რეჟიმი სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების დემოკრატიული მეთოდებით დაცული; სახელმწიფოს და მოქალაქის ურთიერთპასუხისმგებლობა; სახელმწიფო ორგანოების კონტროლქვემდებარეობა ხალხისა და მისი წარმომადგენლებისადმი.

დემოკრატიულ სახელმწიფოებში მიღებულია უმრავლესობის ხელისუფლებისა და უმცირესობის უფლებების დაცვის კონცეფცია. ამ უკანასკნელთა აქვთ უფლება იყონ ოპოზიციაში, შექმნან თავისი პოლიტიკური პარტიები და სხვა გაერთიანებები, თავისუფლად გამოხატონ საკუთარი შეხედულებები, გააკრიტიკონ მთავრობა და სხვა სახელმწიფო ორგანოები, სახელმწიფო ორგანოებში აირჩიონ თავისი წარმომადგენლები. ზოგიერთ ქვეყანაში დადგენილია პარლამენტში თუ ცალკეულ პალატებში ოპოზიციის, ქალაქების, ეროვნული თუ სარწმუნოებრივი უმცირესობების წარმომადგენლობის ფიქსირებული ნორმები (ირანი, იამაიკა, კანადა, ბანგლადეში და სხვ.).

დემოკრატიის დამახასიათებელი ნიშნებია: უშუალო დემოკრატიის ისეთი ფორმები, როგორიცაა ხმების თანაბრობისა და გადანყვეტილების უმრავლესობით მიღების პრინციპებით გარანტირებული არჩევნები და რეფერენდუმი; აზრის თავისუფლების გამოყენების პოლიტიკური თვალსაზრისი; მრავალპარტიული სისტემა, როგორც პოლიტიკური პლურალიზმის დამკვიდრების საშუალება; თვითმმართველობა, როგორც დემოკრატიის უშუალო გამოვლინების აქტიური ფრონტი.

არჩევნები ხალხის ნების გამოხატვის უმთავრესი ინსტრუმენტია. ნებისმიერი სახელმწიფოს მოქალაქე-ამომრჩეველი ქვეყნის მართვაში, არჩევნებში უშუალო მონაწილეობის გზით ერთვება, ხოლო შემდგომ ირიბი წესით თავისი წარმომადგენლის მეშვეობით მონაწილეობს. ხალხი ამომრჩეველთა კორპუსი, უშუალო დემოკრატიის მექანიზმის ამოქმედებით არჩევნებით ახორციელებს უმაღლესი წარმომად-

გენლობითი საკანონმდებლო ორგანოს ლეგიტიმაციას და აყალიბებს წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ინსტიტუტს პარლამენტს, რომელიც, თავის მხრივ, შუალობითი დემოკრატიის ფორმით სახელმწიფო ხელისუფლების სხვა ორგანოების კანონიერი უფლებამოსილებების ლეგიტიმაციას ახდენს. ასე რომ, ამომრჩევლები განსაზღვრავენ იმ პირთა ჯგუფს და პოლიტიკურ ძალებს, რომელთაც ამომრჩეველთა უმრავლესობა ანდობს ქვეყნის მართვას.

მაგრამ არჩევნები ლეგიტიმაციის ფუნქციებს მაშინ ასრულებს სრულად და ხარისხოვნად, თუ ისინი რეგულარულად და დროის გონივრულ მონაკვეთში ტარდება პერიოდულად. მხოლოდ ასე გამოიხატება ხალხის პოლიტიკური ნება. თორემ, დროთა განმავლობაში, დემოკრატიას თავისი პრინციპული მახასიათებლები შემოაცვდება, ხანგრძლივი ვადით ჩატარებული არჩევნები ლახავს დემოკრატიის ძირითად პრინციპს. ამიტომ ამბობენ, რომ დემოკრატია არის დროებითი ხელისუფლება, თუმცა უფლებამოსილებების მოკლე ვადასაც აქვს ჩრდილოვანი მხარეები: არჩევნების სიხშირე, გარდა იმისა, რომ ზრდის ორგანიზაციული ხარჯების მოცულობას, უარყოფითადაც შეიძლება აისახოს ხელისუფლების საქმიანობაზე, მაშასადამე, პოლიტიკური კურსის მემკვიდრეობითობაზე.

დემოკრატიული სახელმწიფოს ეფექტური საქმიანობის ძირითადი მახასიათებლები წარმომადგენლობითი დემოკრატიის რეალობა და ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების სრულფასოვანი უზრუნველყოფაა. კონსტიტუციური სამართლის თანამედროვე დონე, დემოკრატიული სახელმწიფოს წინაშე ახლებურ აქცენტებს აყალიბებს. სწორედ აღნიშნულის გათვალისწინებით ითქმება, რომ „თანამედროვე დემოკრატიული რეჟიმების კონტექსტში კონსტიტუციონალიზმის ცნება კონსტიტუციის მიერ ხელისუფლების შეზღუდვასა და საბოლოოდ, სახელმწიფოს სამართალზე დაქვემდებარებასთან არის გაიგივებული“. კარლ ფრიდრიხი წერს: „დეფინიციის მიხედვით კონსტიტუციური ტიპის დემოკრატია ისეთი დემოკრატიაა, რომელიც „მთელ“ ძალაუფლებას უმრავლესობას არ ანიჭებს“.¹

ქვეყნის კონსტიტუცია და მის მიერ დამკვიდრებული დემოკრატიული ატმოსფერო მედლის ორი მხარეა, კონსტიტუციური დანაწესის რეალიზაცია დიდი პოლიტიკის საგანია და მხოლოდ დემოკრატიზაციაზე ორიენტირებულ პოლიტიკაზეა დამოკიდებული. ამიტომ, როგორც ა. შაიო დაასკვნის, დემოკრატია და კონსტიტუციონალიზმი არ შეიძლება

¹ ფილიპ ლოვო, მითითებული ნაშრომი, გვ. 97

განხილულ იქნენ როგორც ერთგვაროვანი ცნებები. უკეთეს შემთხვევაში, მათი დამოკიდებულება შეიძლება დახასიათდეს, როგორც ურთიერთნდობის დაძაბული საზღვარი. მაგრამ დემოკრატიის იდეალი იმდენად ქმედითი აღმოჩნდა, რომ თანამედროვე კონსტიტუციურ სისტემას არ შეუძლია არსებობა დემოკრატიული ლეგიტიმაციის გარეშე.¹

ფედერაციული სახელმწიფო

ფედერაციული სახელმწიფოს, მისთვის დამახასიათებელი მთელი თავისებურებებით, სახელმწიფო ტერიტორიულ-პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმებთან დაკავშირებით, იურიდიული ბუნების ამსახველ აქცენტებს ზოგიერთ სხვა კონსტიტუციურ მახასიათებლებთან ურთიერთმიმართებით განვიხილავთ.

ფედერალიზმი, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმა, გაცილებით უფრო დემოკრატიულია, ვიდრე უნიტარიზმი და, ბუნებრივია, რომ ფედერაციები მეტწილად რესპუბლიკური მმართველობის სახელმწიფოებს ავსებს ამ ნიშნით. ფედერალიზმის დემოკრატიულობა კი იმით არის განპირობებული, რომ იგი ხელისუფლების დეცენტრალიზაციის პრინციპებზეა აგებული.

ფედერაციული სახელმწიფო, სახელმწიფო წარმონაქმნების ერთობლიობა და მათი პოლიტიკური ერთიანობის დაცვის ფორმაა, რომლის დროსაც შენარჩუნებულია ფედერაციის სუბიექტების არა მხოლოდ ინდივიდუალობა. პრაქტიკულად, არც ერთი არსებული ფედერაციის კონსტიტუცია არ აღიარებს ფედერაციის სუბიექტების ფედერაციიდან გავლის — სეცესიის უფლებას.

ქვეყნის ფედერაციულ მოწყობას გარკვეული თავისებურებები შეაქვს სახელმწიფოს დემოკრატიულ მოწყობასა და ფუნქციონირებაში. ამ დროს პოლიტიკური ცხოვრების სიმძიმის ცენტრი ფედერაციისკენ იხრება და პოლიტიკური პარტიები, როგორც წესი, საერთო პოლიტიკურ პროცესში არიან ჩართულნი. შეიძლება ითქვას, რომ ფედერალური მოწყობა გაცილებით უფრო სამართლიან სახეს აძლევს უმრავლესობასა და უმცირესობას შორის ჩამოყალიბებულ ურთიერთობას, ვინაიდან გამორიცხული არ არის ფედერაციის დონზე ოპოზიციაში მყოფმა პარტიამ, თუნდაც ფედერაციის სუბიექტის ფარგლებში მოიპოვოს ამომრჩეველთა უმრავლესობის მხარდაჭერა, მმართველ პოლიტიკურ ძალად ჩამოყალიბდეს და თავის თავზე აიღოს სახელმწიფოს

¹ ა. შაიო, მითითებული ნაშრომი, გვ. 54.

პასუხისმგებლობა. ასეთი რამ არაერთხელ და არაერთი მინის მაგალითზე მომხდარა გერმანიაში.

სახელმწიფოს ფედერალური მონყობის სქემას არსებითი კორექტივები შეაქვს ხელისუფლების დანაწილების ვერტიკალურ სისტემაში, რაც თავისებურად ამთლიანებს სოციალური სამართლებრივი სახელმწიფოს სახელისუფლებო ფრონტს და უფრო ეფექტურს ხდის მის საქმიანობას. ამ თვალთახედვით, უდავოდ მნიშვნელოვანია ფედერაციის სუბიექტებში მოქმედი ხელისუფლების ჰორიზონტალური დანაწილების სისტემა, კომპეტენციის გამიჯვნა ცენტრსა და ფედერაციის სუბიექტებს შორის და მთელი ამ მრავალელებმენტიანი სისტემის საქმიანობის კოორდინაცია, სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე.

ფედერაციული სახელმწიფო მონყობის ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება მძლავრი საკონსტიტუციო ზედამხედველობის სისტემის შექმნას უკავშირდება. საქმე ის არის, რომ ფედერაციის სუბიექტებს საკუთარი კონსტიტუციები აქვთ. იმ ქვეყნებში, სადაც საკონსტიტუციო იუსტიციას სპეციალური საკონსტიტუციო სასამართლოები ახორციელებენ, ასეთი ორგანოების სისტემაც იქმნება. მართალია, აქაც ფედერალური საკონსტიტუციო სასამართლოს და ფედერაციის სუბიექტების საკონსტიტუციო სასამართლოების კომპეტენცია გარკვეულად გამიჯნულია, მაგრამ მაინც საკმაოდ მოქნილი ერთიანი ფრონტალური სისტემა იქმნება.

სოციალური სახელმწიფო

სოციალურად ორიენტირებული სახელმწიფოს მიზანია მინიმუმამდე დაიყვანოს მოსახლეობაში არსებული სოციალური დისპროპორცია და შექმნას ადამიანის თავისუფალი განვითარებისა და ცხოვრების ღირსეული პირობები.

ოღითგანვე, კონსტიტუციებში სოციალური საწყისების ჩართვა ადამიანისა და მოქალაქის უფლებების ნაწილში დეკლარირებული ნორმების მეშვეობით ხდებოდა და ასევე რჩება ზოგიერთ მათგანში. მოგვიანებით, კონსტიტუციებმა სახელმწიფოს არსის განმსაზღვრელი ფუნდამენტური ნორმების სისტემის მეშვეობით თავისი პასუხისმგებლობის ქვეშ აიღეს ცალკეული სოციალური პრობლემების მოგვარება. პირველ ხანებში სახელმწიფო თავის მოვალეობად მიიჩნევდა მოქალაქეთა ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური უფლებების მეურვეობას, როგორცაა შრომისა და დასვენების უფლება, პენსიებისა და დახმარებების გაცემით სოციალური უზრუნველყოფის საკითხების მოგვარება და სხვ.

სოციალური სახელმწიფოს ცნება, პირველად მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ გაჩნდა დასავლეთევროპული ქვეყნების კონსტიტუციებში (გერმანია, ესპანეთი, იტალია, ნიდერლანდები, საბერძნეთი). სოციალურია სახელმწიფო, რომელიც თავის თავზე ლებულობს მზრუნველობას ქვეყანაში სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრება-განხორციელებისთვის, რათა უზრუნველყოს საკუთარი მოქალაქეების კეთილდღეობა და სოციალური დაცვა.

სოციალური სახელმწიფო ითვალისწინებს საკუთარი პოლიტიკის მისადაგებას თანამედროვე საზოგადოების მოთხოვნილებებისადმი და სახელმწიფოს აქტიურ შეჭრას სოციალურ ურთიერთობებში. თანამედროვე კონსტიტუციურ-სამართლებრივ ლიტერატურაში სოციალური სახელმწიფოს გაგება, მეტწილად ახლაც გაიგივებულია სახელმწიფოს მიერ საზოგადოების სოციალური მომსახურების გარკვეული წილის საკუთარ თავზე აღებასთან, იქნება ეს: განათლება და სტიპენდიების პრობლემა; უმუშევრობის, პენსიებისა და დახმარებების საკითხი; მზრუნველობა ინვალიდებზე, ავადმყოფებზე, ბავშვებზე; სახელმწიფოს სამედიცინო მომსახურება; ბიუჯეტის წყაროებით უმუშევართა და მოხუცებულთა გარკვეული დახმარება და სოციალური კეთილდღეობის სხვა საკითხების მოგვარება.

ყოველივე აღნიშნული, ერთ შემთხვევაში შეიძლება ამოცანების კატეგორიას მივაკუთვნოთ, უკეთეს შემთხვევაში კი შედეგებს, რომელთა მისაღწევად საჭიროა სახელმწიფოს ფართომასშტაბიანი ჩარევა ეკონომიკური და სოციალური ცხოვრების სფეროებში, რაც თავის მხრივ ნიშნავს ცვლილებებს, როგორც მართვის მეთოდებში, ისე ადმინისტრაციული ზემოქმედების საშუალებების შერჩევისას. სოციალური სახელმწიფოს მიზნები მიიღწევა არა მხოლოდ სოციალური პოლიტიკის მეთოდებით, სოციალური ორიენტაცია უნდა შეიძინოს სახელმწიფოს მთელმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ. ამ დროს განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში ექცევა სოციალური სახელმწიფოებრიობის უმთავრესი ელემენტები: ადამიანის ღირსეული საარსებო მინიმუმი; თავისუფალი კერძო, სამეურნეო ინიციატივა; სოციალური თანასწორობა; სოციალური უზრუნველყოფა; კეთილდღეობის საერთო აღმავლობა.

ყველაფერი ეს შესრულებადი ხდება, თუ მისი რეალიზაცია გამაგრებულია სახელმწიფოს სოციალური საქმიანობის მარეგულირებელი კანონმდებლობითა და შესაბამისი ადმინისტრაციული სტრუქტურით. გერმანიის მაგალითზე სოციალური სახელმწიფოს კონცეფციამ, პრაქტიკულად, შეასუსტა სოციალური დაძაბულობა შრომასა და კაპიტალს

შორის. ამასთან, თუნდაც ამ კონკრეტულმა არგუმენტმა, განსაკუთრებული როლი ითამაშა სამართლებრივი სახელმწიფო კონცეფციის რეალიზაციის საქმეში. ნამდვილად, შემთხვევითი არ არის ის ფაქტი, რომ გერმანულ კონსტიტუციაში სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეა მხოლოდ ერთხელ არის დაფიქსირებული და ისიც სოციალურთან პირდაპირ კავშირში „სოციალური სამართლებრივი სახელმწიფო“ (მუხლი 28-1). ამ ფორმულაში ხაზგასმულია სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკის მნიშვნელობა საერთოდ, მათ შორის, სამართლებრივ სახელმწიფოსთან მიმართებით. ხომ ცხადია, რომ არანაირი სამართლებრივი სახელმწიფო არ აშენდება მტკიცე სოციალური საძირკვლის გარეშე.

სოციალური სახელმწიფოს პრინციპების განმტკიცებას სწორედ გერმანული კანონმდებლობა უზრუნველყოფს. არც ის არის შემთხვევითი, რომ გერმანიაში 1976 წლიდან მოქმედებს სოციალური კოდექსი. გერმანიის სოციალური კანონმდებლობა ადგენს და არეგულირებს მოქალაქეთა უფლებებს სოციალური მომსახურებების საკითხზე იურიდიული დახმარებისა და კონსულტაციების მიღებასთან დაკავშირებით, ადგენს სოციალური მომსახურებების ნუსხას, მათი მიღების წესს, აგრეთვე, მომსახურე უწყებებისა და დანებსებულებების მოვალეობებს.

სამართლებრივი სახელმწიფო

სამართლებრივი სახელმწიფო დემოკრატიული ბუნების ის ინსტიტუტია, რომლის ორგანიზაცია და საქმიანობა, ისევე როგორც მისი ყველა ორგანოს და თანამდებობების პირის საქმიანობა, ეფუძნება სამართალს და შებოჭილია მის მიერ. ჩანასახში სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეა აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის საპირისპიროდ გაჩნდა. მისი პრინციპების პირველი იურიდიული გაფორმება მოხდა ჯერ კიდევ სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეის ოფიციალურ აღიარებამდე, ისეთი ცნობილი აქტების ნორმების სახით, როგორიცაა ადამიანისა და მოქალაქის უფლებების ფრანგული დეკლარაცია და აშშ-ის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია. მაგრამ ევროპული ქვეყნების უმრავლესობაში სამართლებრივი სახელმწიფო კონსტიტუციური პრინციპის რანგში აყვანილ იქნა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში, როგორც რეაქცია ტოტალიტარული რეჟიმების მწარე გამოცდილებაზე. ამიტომ გასაგები უნდა იყოს, რომ სამართლებრივი სახელმწიფოს პირველი კონსტიტუციური აღიარება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მიღებულ გერმანიის კონსტიტუციას უკავშირდება.

ვინაიდან სამართლებრივ სახელმწიფოს გაგება დაკავშირებულია სამართლისადმი სახელმწიფოს დაქვემდებარების იდეასთან, პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება საკითხს თავად სამართლის ხასიათის შესახებ შეესაბამება თუ არა იგი ბუნებითი სამართლის პრინციპებს, დემოკრატიას, სოციალურ სამართლიანობას, ჰუმანიზმსა და სხვა საერთო-საკაცობრიო ფასეულობებს.

სამართლებრივ სახელმწიფოს ცნებითი აპარატი არ შეიძლება მარტივი დეფინიციით გამოიხატოს. ამას მისი ფორმალური და მატერიალური მხარეების ანალიზიც ადასტურებს. როგორც გერმანელი მეცნიერი ე. შმიდტ-ასმანი აღნიშნავს, ფორმალური თვალსაზრისით სამართლებრივია სახელმწიფო, რომელიც თავისი აუცილებელი თავისებურებებისა და ინსტიტუტების სახით აღიარებს ხელისუფლების დანაწილებას, სასამართლოს დამოუკიდებლობას, მართვის კანონიერებას, მოქალაქეთა სამართლებრივ დაცვას ხელისუფლების ორგანოების მიერ მათი უფლებების დარღვევისას და საჯარო დანესებულებების მიერ მიყენებული ზარალის ანაზღაურებას.¹

აღნიშნული ფორმალური ელემენტების პირობებში, სამართლებრივი სახელმწიფო მატერიალური თვალსაზრისით უზრუნველყოფს სახელმწიფო საქმიანობის ისეთ მიმართულებას, რომელიც ბოჭავს კანონმდებლობას კონსტიტუციური პრინციპებით და ნორმატიულად აყალიბებს მოქალაქეთა უფლებების მთელ სისტემას.² გამოდის, რომ სამართლებრივი სახელმწიფო მატერიალური და ფორმალური თვალსაზრისით, ერთიანი წარმონაქმნია, რომელიც სამართლის ფორმალურ და მატერიალურ ელემენტებს შეიცავს.

მთლიანობაში, წარმოდგენა სამართლებრივ სახელმწიფოზე ორ ფუძემდებლურ პრინციპთან ასოცირდება. ეს არის ზოგადად — წესრიგი სახელმწიფოში და კონკრეტულად — მოქალაქეთა დაცულობა, ანუ მათი დაცვის გარანტია სწორედ ამ საერთო წესრიგის ფორმით. ამ დათქმის გათვალისწინებით ცხადია,³ სამართლიანად სახელმწიფო მაშინ შეიძლება იწოდებოდეს, როდესაც აღნიშნული პრინციპები არა მხოლოდ კონსტიტუციური დებულებების დონეზეა დარეგულირებული, არამედ, რეალურად, ცხოვრების საყოველთაო წესად არის დაცული. ამისთვის კი სახელმწიფოში ისეთი მრავალსახა პირობებისა და მექანიზმების

¹ Е. Шмидт-Асман, Правовое государство // Государственное право Германии, т. 1, М., 1994, с. 57.

² იქვე, გვ. 58.

³ კ. გაჯიევი, მითითებული წარომი, გვ. 195.

სისტემა უნდა იყოს კოორდინირებული, ამოქმედებული, როგორც აადამიანისა და მოქალაქის ძირითადი უფლებების გარანტია საერთა-მორისო სტანდარტების დონეზე; კონსტიტუციის, სამართლის და კანონების უზენაესობა; კანონების კონსტიტუციურობა; სოციალური სამართლიანობა და სამართლებრივი დაცულობა; ხელისუფლების დანაწილება და ხელისუფლების ერთიანობა; მართვის კანონიერება და კანონზომიერება; სამართლებრივი დაცვა და სამართლებრივი კონტროლი; სახელმწიფოსა და მოქალაქის ურთიერთპასუხისმგებლობა; მოსამართლეთა დამოუკიდებლობა. ეს უკანასკნელი იმდენად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც სამართლებრივი სახელმწიფოს პრინციპი ნებისმიერ ფიზიკურ და იურიდიულ პირს უზრუნველყოფს რეალური შესაძლებლობით, დაიცვას თავისი უფლებები სასამართლოს საშუალებით.

სამართლებრივმა სახელმწიფომ მრავალი მოთხოვნა უნდა დააკმაყოფილოს. საჭიროა არა მხოლოდ საზოგადოებრივი ცხოვრების განმსაზღვრელი ყველა მხარის მარეგულირებელი სამართლიანი კანონები, არამედ მათი განუხრელი შესრულება და დაცვა, რათა არ მოხდეს კანონების შეცვლა და ჩანაცვლება სახელმწიფოს მეთაურის ბრძანებებითა და მთავრობის დადგენილებებით. ყველაფერი ეს კი იმით არის მნიშვნელოვანი, რომ აღმასრულებელი ხელისუფლება არ აღზევდეს პარლამენტსა და სასამართლოზე, ხოლო სასამართლო ქეშმარიტი დამოუკიდებლობით სარგებლობდეს. რიგი ქვეყნების კანონმდებლობა იოლად ხსნის ასეთ საფრთხეებს, იმის გათვალისწინებით, რომ „სოციალური სამართლებრივი სახელმწიფო ფუნქციონალურად აფუძნებს პოლიტიკურ ერთიანობას, ფუნქციებისა და კომპენტენციის შექმნისა და განაწილების გზით ქმნის რა ქმედუნარიანი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების წანამძღვრებს, ხოლო თავად საქმიანობას სახელმწიფო იმდაგვარად არეგულირებს, როგორც ეს მის არსებით პრინციპებს შეესაბამება“!

მსოფლიო გამოცდილება იმის დასტურია, რომ სამართლებრივი სახელმწიფოსა და დემოკრატიული საზოგადოების კონსტიტუცია, საზოგადოებრივი ძალებისა და ინტერესების სოციალური ბალანსის სამართლებრივი გამოხატულებაა და არა საზოგადოების ერთი ნაწილის ნების რეალიზაციის იარაღი. მოცემული თვალსაზრისიდან გამომდინარე, სამართლებრივი სახელმწიფოს უმთავრესი ნიშანი ის არის, რომ იგი მოიაზრება როგორც სოციალური სამართლებრივი სახელმწიფო, ანუ სამართ-

1 კ. ჰესე, მითითებული ნაშრომი, გვ. 100.

ლებრივი სახელმწიფოს იდეის რეალიზაცია სოციალური სამართლიანობის მყარი საფუძვლით არის გარანტირებული. ადამიანისა და მოქალაქის ყველა უფლება და თავისუფლება იურიდიულთან ერთად, სოციალური გარანტიითაც უნდა იყოს განმტკიცებული, თორემ, სხვა მხრივ, რას უნდა ნიშნავდეს პროფესიის არჩევის თავისუფლება უზრუნველყოფილი სამუშაო ადგილის გარეშე, განათლების უფლება შესაბამისი მატერიალური შესაძლებლობების გარეშე.

სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეას ხშირად ძალზე მარტივად წარმოიდგენენ და ისეთ სახელმწიფოსთან აიგივებენ, რომელიც იმართება კანონებით და არა ადამიანებით. მაგრამ ეს ასე არ არის, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ სამართლებრივ სახელმწიფოდ აღიარებულ ქვეყანაში მთავარი ხელისუფლებისა და კანონის ურთიერთობაა. ის, რომ ხელისუფლების სათავეებთან მდგომი გარკვეული ადამიანები წარმართავენ პროცესს და ცვლიან ვითარებას, ცხადია, სამართლებრივ სახელმწიფოში ყოველივე ეს კანონით დადგენილი ნორმების ფარგლებში უნდა ხდებოდეს. მთავარი აქ ის არის, როგორ იცავს კანონს თავად ხელისუფლება და ამასთან დაკავშირებით რა მაგალითს აძლევს საზოგადოებას, რაც უდავოდ მნიშვნელოვანი ფაქტორია საზოგადოებაში კანონმორჩილების ატმოსფეროს დამკვიდრების საქმეში. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ კანონები, რომლებიც თავად კი არ მართავენ, არამედ რომლებითაც იმართება სახელმწიფო, ადამიანების შექმნილი და მათ მიერვეა მიღებული, მაშინ სამართლებრივი სახელმწიფო იმართება სამკუთხედით, რომელსაც შეადგენს კანონმდებლობა, ხალხი და ხალხის რჩეული ხელისუფლება.

სამოქალაქო საზოგადოება

სამოქალაქო საზოგადოება, როგორც ცნებითი კატეგორია, არისტოტელედან იღებს სათავეს, როდესაც მან სახელმწიფოს არსის განსაზღვრებასთან დაკავშირებით თქვა, რომ ეს სხვა არაფერია, თუ არა მოქალაქეთა ერთიანობა, სამოქალაქო საზოგადოება.¹ მას შემდეგ „სამოქალაქო საზოგადოება“ ფილოსოფიური გამოკვლევების ყურადღების საგანი გახდა. სამოქალაქო საზოგადოების თეორიის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ჟ. რუსომ, შ. მონტიესკიემ, ვ. ჰუმბოლდტმა, ჰეგელმა და სხვა დიდმა მოაზროვნეებმა.

¹ Аристотель, Политика. М., 1965, часть 3, с. 5.

სამოქალაქო საზოგადოების პრობლემებით დაინტერესება განსაკუთრებით მეოცე საუკუნეში იზრდება, როდესაც კონსტიტუციური სამართალში მიმდინარე გარდაქმნები სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში დემოკრატიული პრინციპებისა და ინსტიტუტების განმტკიცებას უკავშირდება. სწორედ გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება სახელმწიფოთა დემოკრატიზაციის პროცესში სამართლებრივი სახელმწიფოს განვითარებისა და სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების საკითხების ერთობლივი აქტუალიზაცია. მათი ეტაპობრივი შეთანხმებულობის ლოგიკური სქემა ასეთია: სამართლებრივი სახელმწიფოს პრინციპების დამკვიდრება-ამოქმედებამ სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბება და სახელმწიფო მართვის პროცესში მისი აქტიური ჩართვის საჭიროება განაპირობა. მას შემდეგ მათი განვითარების ეტაპები დროსა და მიზნებში გახდა თანხვედნილი.

ნებისმიერი, მეტ-ნაკლებად სიცოცხლისუნარიანი ადამიანთა თანამეგობრობის, მათ შორის სამოქალაქო საზოგადოების თავისებურება მის არსობრივ ერთიანობაში მდგომარეობს. კერძოდ, იმაში, რომ იგი ერთობლიობაა არა მხოლოდ ერთგვაროვანი, ერთმანეთის მსგავსი ადამიანებისა და სოციალური ჯგუფების ურთიერთობებისა და დანაწესების, აგრეთვე, მათი განსხვავებულობების, მრავალფეროვნების, პლურალიზმის. ამ დროს პლურალიზმი არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, როგორც ეს ხშირად ხდება, იზოლირებული საწყისების რაღაც ქაოსური ნაირფეროვნების სახით, რომელიც მოკლებულია შინაგან ერთიანობას. სრულიად საპირისპიროდ, როგორც ს. ფრანკი აღნიშნავდა, „სამოქალაქო საზოგადოება თითქოსდა მოლეკულური საზოგადოებრივი კავშირია, შიგნიდან იკრავს ცალკეულ ელემენტებს თავისუფალ და პლასტიკურად მოქნილ მთლიანობაში“.¹

არისტოტელეს თქმისა არ იყოს, სახელმწიფო თავად არის სამოქალაქო საზოგადოების ფორმა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ეს უკანასკნელი ითვალისწინებს არასამთავრობო დამოუკიდებელი ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების არსებობას, რომლებიც სახელმწიფო მონოპოლიზმის მიმართ ერთგვარი წინააღმდეგობის როლს ასრულებენ. აქედან გამომდინარეობს სამოქალაქო საზოგადოების თანამედროვე გაგებაც. ეს არის ინტერესების, ურთიერთობებისა და ინსტიტუტების სამყარო, რომელიც მოწოდებულია საზოგადოებას თავიდან ააცილოს სახელმწიფო ორგანიზაციის ისეთი ფორმები, რომლის დრო-

¹ კ. გაჯიევი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 82.

საც შეიძლება მოხდეს მათი ინტერესების სახელმწიფო მოხელეთა ინტერესებით ჩანაცვლება.

იდეალური ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, სამოქალაქო საზოგადოება თავისებური სოციალური სივრცეა, რომელშიც ადამიანები გაერთიანებულნი არიან და ურთიერთქმედებენ, როგორც ერთმანეთისგან, ისე სახელმწიფოსგან დამოუკიდებელი ინდივიდების სახით... ერთვებიან რა საზოგადოებრივი ურთიერთობების სისტემაში, ცალკეული ინდივიდები არ კარგავენ საკუთარ პიროვნულ სანყისს. ზნეობრივი თვალსაზრისით, პიროვნება არ უნდა გადაიქცეს უბრალო საშუალებად, რომლისთვისაც უმაღლეს მიზანს საზოგადოება წარმოადგენს.¹

დემოკრატიული სამართლებრივი სახელმწიფოს განსაკუთრებული თავისებურება ხელისუფლების განხორციელებაში საზოგადოების აქტიური ჩაბმებაა, რაც თავისთავად აყენებს საკითხს მაღალი სამართლებრივი და პოლიტიკური კულტურის დონით აღჭურვილი სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ. ეს ორმხრივი პასუხისმგებლობის სფეროა, რომელიც წარმომადგენლობითი და უშუალო დემოკრატიის ფორმებში სახალხო ინიციატივის გააქტიურებისას ლებულობს რეალურ დატვირთვას.

ამ მხრივ უდავოდ მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რომ კონსტიტუციური სამართალი აქტიურად ავითარებს მოქალაქეობრივი ვალდებულებების ინსტიტუტს, რომელიც სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების გარკვეული წანამძღვრების სახით იწყებს მოქმედებას მოსახლეობის აქტიური პოზიციის წარმართვის, ჯგუფური ინტერესების ფორმირებისა და მათი პოლიტიკური ფორმებითა და მეთოდებით რეალიზაციის მიზნით.

განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოება სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლობისა და ავტონომიის იმ დონეს ფლობს, რომელიც უზრუნველყოფს პიროვნების დაცვას მავანის მიერ ხელისუფლების არამართლზომიერი გამოყენების შედეგად მისი უფლებების ხელყოფისგან. ამასთან დაკავშირებით ისიც არსებითია, რომ სამართლებრივი სახელმწიფო თავად ახდენს სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების სტიმულირებას, რამდენადაც კონსტიტუციური ნორმათა სისტემით და შესაბამისი კანონმდებლობით გარანტირებულია საკუთარი შეხედულებებისა და რწმენის დაცვა და პროპაგანდა, რაც გამოხატულებას პოუ-

¹ იქვე, გვ. 74.

ლობს საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და პოლიტიკური პარტიების ფორმირებასა და აქტიურ მოღვაწეობაში, პარტიულ პლურალიზმში, პრესის თავისუფლებაში და სხვ.

სამოქალაქო საზოგადოება, რომელიც ავსტრიაში, აშშ-ში, გერმანიასა და საფრანგეთში მოქმედებს, „ღია საზოგადოების“ სახელით არის ცნობილი, მისი წევრები სოციალური მობილურობით გამოირჩევიან, ხოლო თავად საზოგადოება ახდენს რა პოლიტიკური ინსტიტუტების თვითრეგულირებას, სახელმწიფოს იმდენ ხელისუფლებას გადასცემს, რამდენსაც საჭიროდ მიიჩნევს“.¹

სამოქალაქო საზოგადოების ჩასახვის, ფორმირებისა და განვითარების პროცესი, საზოგადოების, ადამიანის, ხელისუფლებისა და პოლიტიკის განვითარების უწყვეტი პროცესია. ეს დინამიკა ყველა დემოკრატიული სახელმწიფოსთვის გახდა დამახასიათებელი -- მეტ-ნაკლები აქტივობით. ბოლო ხანებში სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების იდეა აღიარებულია პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში (ბულგარეთი, ესტონეთი, ლიტვა, უკრაინა, ჩეხეთი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი) და გარკვეულწილად დარეგულირებულია სახელმწიფოსთან მისი ურთიერთმიმართების საკითხები. მიუხედავად ასეთი მცდელობისა, ზოგიერთი ზემოხსენებული სახელმწიფოს მიმართ არსებობს აზრი, რომ მათი ახალი კონსტიტუციები თავისი არსით მაინც სახელმწიფოს და არა სამოქალაქო საზოგადოების ძირითადი კანონებია.

ზემოთ დასახელებული სახელმწიფოების ორ ჯგუფს, მათში დემოკრატიული აღმშენებლობის თანამედროვე მდგომარეობის ობიექტური შეფასებით, იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ სამართლებრივი სახელმწიფო არ შეიძლება არსებობდეს, თუ იგი არ ეფუძნება სამოქალაქო საზოგადოებას, ისევე როგორც სამოქალაქო საზოგადოების სრულფასოვანი ამოქმედება წარმოუდგენელია სამართლებრივი სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელი იურიდიული დამცავი მექანიზმის გარეშე. მაგრამ ეს არ არის მთელი და ნაწილი, ეს ორი დამოუკიდებელი მთელია, რომელთა ერთიან დინამიკურ პროცესში მოქცევა ქვეყნის დემოკრატიულობის მაღალ სტანდარტს განაპირობებს.

¹ Конституционное право, отв. ред. проф. А.Е. Козлов, М., 1996, с. 92.

თავი მეოთხე
საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური
საფუძვლები

4.1. საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური რეგულირება

ნებისმიერ სახელმწიფოში საზოგადოებრივი წყობილება კონსტიტუციური ნორმებით დარეგულირებული საზოგადოებრივი ურთიერთობების კონკრეტული გამოვლინებაა, რომლის მახასიათებლების რაოდენობა და მნიშვნელობა სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში მათი როლის აღმავლობასთან ერთად იზრდება. საზოგადოების ინტერესებთან ერთად ფართოვდება ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები, განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს მოქალაქეთა ვალდებულების დამდგენი კონსტიტუციური ნორმების სისტემა.

მეორე მსოფლიო ომამდე მიღებული კონსტიტუციები, როგორც წესი, საზოგადოებრივი ცხოვრების ორ სფეროს — სახელმწიფოს ხელისუფლების ორგანიზაციის საკითხებთან ერთად და მასთან მიმართებით პიროვნების ძირითად უფლებებს არეგულირებდა. დროთა განმავლობაში, სახელმწიფოსა და ადამიანს შორის ურთიერთობა გასცდა ამ მარტივ სქემატურ ჩარჩოებს და საზოგადოების მზარდი სოციალური და ეკონომიკური პრობლემების გათვალისწინებით, კონსტიტუციური რეგულირების სფერო მნიშვნელოვნად გაფართოვდა.

საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური რეგულირება გარკვეულ საზღვრებში ხორციელდება და კონსტიტუციაც, უპირველესად, სახელმწიფოსთან საზოგადოების ურთიერთობის პრინციპებსა და ფორმებს ადგენს. მოქმედი კონსტიტუციების უმრავლესობაში საზოგადოებრივი წყობილების ის პრინციპებია აღიარებული, რომლებიც აღმასრულებელი ხელისუფლების ორიენტირებს განსაზღვრავენ და ეკონომიკისა და სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგებას მათი რეგულირების სფეროს განაკუთვნიებენ (ესპანეთი, ინდოეთი, ტაილანდი, ფილიპინები და სხვ.). რიგ მოქმედ კონსტიტუციებში, საზოგადოებრივი წყობილების საკითხებისადმი მიძღვნილ თავებში მოცემულია ნორმა-პრინციპები, რომელთა მიხედვით ხდება საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლების რეგულირება (ინდოეთი, ირლანდია, იტალია, ნეპალი და სხვ.).

მრავალი კონსტიტუცია შეიცავს ცალკე თავებს, ქვეთავების ერთიანობას, ან დებულებების მთელ კომპლექსს, რომლებიც საზოგადოე-

ბრივი ცხოვრების პრინციპული მნიშვნელობის საკითხებს არეგულირებენ. მაგალითად, იტალიის კონსტიტუცია, ადამიანის უფლებებისა და მოვალეობების ნაწილში ცალკე თავების სახით ახდენს „ეთნიკურ-სოციალური ურთიერთობების“, „ეკონომიკური ურთიერთობებისა“ და „პოლიტიკური ურთიერთობების“ რეგულირებას. ესპანეთის კონსტიტუცია პირველ განყოფილებაში ძირითადი უფლებებისა და მოვალეობების შესახებ, ცალკე თავი სახით ადგენს „სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის ფუძემდებლური პრინციპების შესახებ“ კომპლექსურ ნორმათა სისტემას.

ამ დროს, მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში საგანგებოდ არის აქცენტირებული ყურადღება ეკონომიკური და ისეთი სოციალური საკუთრების მარეგულირებელ ნორმათა სისტემაზე, რომელთა მოწესრიგება სახელმწიფოს უპირველეს ამოცანად აქვს მიჩნეული. თუ ფინეთის კონსტიტუციას „სახელმწიფო ეკონომიკის“ გვერდით ასეთ პრობლემად „განათლება“ წამოუწვია, ირლანდიის კონსტიტუცია, „ძირითად უფლებებთან“ ერთ რიგში, ვიდრე „სოციალურ პოლიტიკის ძირითად პრინციპებამდე“, ცალკე ბლოკების სახით არეგულირებს „ოჯახის“, „განათლების“, „კერძო საკუთრების“, „რელიგიის“ საკითხებს და ამით მათ მნიშვნელობას სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში აფიქსირებს.

ერთგვარი უკიდურესობით გამოირჩევა ზოგიერთი კონსტიტუცია, რომლებიც არა მხოლოდ რეგულირების საგნების სიმრავლით, არამედ კონსტიტუციური სამართლისთვის უჩვეულო ზეორგანიზებული ხასიათითაც იქცევენ ყურადღებას. ასეთთა შორის, პირველ რიგში, შეიძლება ბრაზილიის კონსტიტუცია დავასახელოთ, რომელიც კონსტიტუციებისთვის დამახასიათებელი კლასიკურ-სტრუქტურული სქემით ნამდვილად არ გამოირჩევა. კონსტიტუციის 245 მუხლიდან 60 მუხლი ბრაზილიის საზოგადოებრივი წყობილების რეგულირებასთან არის დაკავშირებული და ცალკეული განყოფილებების თავებისა და მათში შემავალი მუხლების მეშვეობით, ზედმინევნიტ დანაწევრებულ ინფრასტრუქტურას წარმოადგენს და ძირითადი მიზნის ფარგლებში მათ დარეგულირებასაც ცდილობს. მაგალითად, კონსტიტუციის თავში „ეკონომიკური საქმიანობის პრინციპები“, ცალკე ქვეთავების სახით არის წარმოდგენილი „სახელმწიფო და ეკონომიკა“, „საზოგადოებრივი კომუნალური მომსახურება“; თავში „სოციალური უზრუნველყოფა“ განიხილება ჯანმრთელობისა და სოციალური დახმარებების საკითხები; თავში „სასოფლოსამეურნეო და მიწის პოლიტიკა და აგრარული რეფორმა“ შედის მუხლი „საკუთრების უფლება“. ცალკე მოწესრიგებული, თუ ამ მოუწესრიგებელ

ნორმათა სისტემის თაობაზე ამის თქმა მაინც შეიძლება, გარემოს დაცვის, განათლების, მეცნიერების, კულტურის, სპორტის და ოჯახის საკითხები.

საკმაოდ დეტალურად ხდება საზოგადოებრივი წყობილების რეგულირება პორტუგალიის ძირითად კანონში. კონსტიტუციის მეორე ნაწილი „საზოგადოების ეკონომიკური ორგანიზაცია“, ძირითადი პრინციპების დონეზე სახელმწიფოს ვალდებულებებზე, საკუთრების ფორმებსა და სანარმოების მართვის საქმეში მშრომელთა მონაწილეობის საკითხებთან ერთად, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გეგმებისა და საფინანსო სისტემის, სასოფლო-სამეურნეო, სავაჭრო და სამრეწველო პოლიტიკის საკითხებს არეგულირებს. კონსტიტუციის მესამე ნაწილის პირველი განყოფილება ადგენს პოლიტიკური ხელისუფლების ორგანიზაციის პრინციპებს. ამ დროს კონსტიტუციის პირველი ნაწილის — „ძირითადი უფლებები და მოვალეობები“ — მესამე განყოფილებაში დეტალურადაა შემოწერილი „ეკონომიკური უფლებები და მოვალეობები“, „სოციალური უფლებები და მოვალეობები“, ხოლო „კულტურის სფეროში უფლებებისა და მოვალეობების“ თავში გაერთიანებულია განათლება, მეცნიერება, კულტურა, ფიზკულტურა და სპორტი.

როგორც ჩანს, კონსტიტუციურ სამართალში საზოგადოებრივი წყობილების რეგულირება, ერთ შემთხვევაში, ნორმა-პრინციპების დადგენის გზით განხორციელდა, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, კონსტიტუციები მიმდინარე კანონმდებლობის დატვირთვასაც თავის თავზე იღებენ. როგორც ვ. ჩირკინი აღნიშნავს, ცვლილებებს, რომლებიც დაკავშირებულია საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლების კონსტიტუციურ რეგულირებასთან, აქვთ გარკვეული პოზიტიური და ნეგატიური მხარეები. ერთობლიობაში ეს პროცესები მიმართულია გამთლიანებული ძირითადი კანონის შექმნისკენ, რომელიც ინტეგრირებული სახით წარმოადგენს საზოგადოების „კარკასს“, მის ეკონომიკურ, სოციალურ, პოლიტიკურ და სულიერ პარამეტრებს. მრავალი პრინციპის პროგრამულობა საზოგადოებას განუსაზღვრავს განვითარების მიზნებს, ნორმა-პრინციპების იდეოლოგიურ ხასიათს, ხელს უწყობს მოქალაქეთა აღზრდას, პოლიტიკური და სამართლებრივი საფუძვლების შექმნას.¹

¹ Сравнительное конституционное право, отв. ред В.Е. Чиркин, М., межд. отношения, 2002. с. 174.

მოქმედ თანამედროვე კონსტიტუციებში, საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლები, პირობითად, ოთხი შემადგენლის სახით უნდა განვიხილოთ:

ეკონომიკური ურთიერთობების საფუძვლებით აღიარებულია სახელმწიფოს როლი საბაზრო ეკონომიკის განვითარების საქმეში, თავისუფალი კონკურენციის პრინციპი და მონაპოლიზმის შეზღუდვა, საკუთრების მრავალფეროვნება;

სოციალური ურთიერთობების საფუძვლებს შემოაქვს სოციალური სამართლიანობის პრინციპი, ომის თავისუფლება, შემოსავლების სამართლიანი განაწილება, სოციალური უზრუნველყოფა და დახმარებები;

საზოგადოების პოლიტიკური სისტემის საფუძვლები განსაკუთრებულ როლს აკისრებს, უშუალო და შუაღობითი დემოკრატიის ფორმების მეშვეობით, საზოგადოებრივი გაერთიანებებისა და პოლიტიკური პარტიების ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურ ჩართვას;

საზოგადოების სულიერი ცხოვრების საფუძვლები სახელმწიფოში იდეოლოგიურ პლურალიზმს და რელიგიურ თავისუფლებას ამკვიდრებს.

საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლების შემადგენელი ელემენტები მჭიდროდ ურთიერთქმედებენ და ამ პროცესში ვლინდება საზოგადოებრივი პროგრესის პირობები: ეკონომიკის აღმავლობა სახელმწიფოს პოლიტიკის და, მაშასადამე, პოლიტიკური ურთიერთობების მიზანმიმართულ, გონივრულ განხორციელებაზეა დამოკიდებული; ეს კეთილსასურველ სოციალურ ფონს, მთლიანობაში კი მატერიალურად უზრუნველყოფილი ცხოვრების პირობებს ქმნის; ამ დროს, საზოგადოების სასიცოცხლო ინტერესები ახალ დატვირთვას იძენს, სულიერი და კულტურული ურთიერთობებით ივსება.

ამდენად, თითოეული ელემენტის დონე და ყველა მათგანის ერთიანი კომბინაცია საზოგადოების წევრის და მთლიანად საზოგადოების სახეს განსაზღვრავს და ხაზს უსვამს საზოგადოებრივი წყობილების წარმართველ მნიშვნელობას სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში. ამდენად, საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური ლეგენდის სარეალიზაციოდ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება აღნიშნული ელემენტების პიროვნების სამართლებრივ სტატუსთან მიმართებით დარეგულირებას. ამიტომაც, რომ ესპანეთის, იტალიის და რიგი სხვა სახელმწიფოების კონსტიტუციები, მოქალაქეთა უფლებებისა და მოვ-

ალეობების კატალოგს აღნიშნული თემატიკის მახასიათებლებით ამ-
დიდრებს, რითაც ხაზს უსვამს საზოგადოებრივი წყობილების სისტე-
მაში თითოეული მოქალაქის როლს. ეს, უდავოდ, არსებითი თავისებუ-
რებებია, ვინაიდან კონსტიტუციების უმრავლესობაში ადამიანისა და
მოქალაქის უფლება-თავისუფლებებისა და ვალდებულებების კონსტი-
ტუციურ ნორმებს, ქვეყნის საზოგადოებრივი წყობილების პერსპექ-
ტიული ორიენტაციის თვალსაზრისით, უფრო მიზნობრივი ფუნქცია
აკისრია, ვიდრე პირდაპირი მოქმედების ძალა.

როგორც ჩანს, უკანასკნელ ხანებში საზოგადოებრივი წყობილების
კონსტიტუციური რეგულირების საგნობრივი და თემატური გაფართოე-
ბის საერთო ტენდენცია გამოიკვეთა. სახელმწიფო მმართველობის
მექანიზმში, საზოგადოებრივი წყობილების როლი და მნიშვნელობა მისი
აქტიური ჩართვის თვალსაზრისით, არსებითად იმაზეა დამოკიდებული,
თუ როგორია სახელმწიფოს გავლენის დონე საზოგადოებაზე. სახელმ-
წიფო ხელისუფლება მის ხელთ არსებული ბერკეტების ამოქმედებით
ახდენს ამ გავლენის რეალიზაციას. ასეთი ბერკეტი, ფართო გაგებით,
სახელმწიფო პოლიტიკაა, როდესაც მასში ერთდროულად არის ჩართუ-
ლი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების კომპლექსი. ერთი მხრივ,
ეს შეიძლება იყოს საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინებით მიღე-
ბული კანონმდებლობა, ხოლო, მეორე მხრივ, სწორედ სახელმწიფო პოლი-
ტიკის ინტერესებში მართვის შესაძლებლობების გამოყენება.

რომ არაფერი ვთქვათ სახელმწიფო პოლიტიკის განმსაზღვრელ სხვა
უამრავ ფაქტორზე, მნიშვნელოვანწილად სწორედ ზემოთ აღნიშნული
ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორები განაპირობებენ სახელმწი-
ფოს საზოგადოებრივი წყობილების დემოკრატიულობის ხარისხს,
ხოლო იმაზე, თუ როგორია „საზოგადოების ინტერესების გათვალ-
ისწინებით მიღებული კანონმდებლობა“, საზოგადოებრივი წყობილებ-
ის კონსტიტუციური რეგულირების მეშვეობით შეიძლება სხვადასხვა
სამართლებრივი ბუნების მატარებელი საზოგადოება დამკვიდრდეს:

ეს შეიძლება იყოს, კანონმდებლობის საფუძველზე ჩამოყალი-
ბებული მართვის მექანიზმით მართვადი საზოგადოება მოქალაქეთა
უფლება-თავისუფლებების რეგულირებების მაღალი ხარისხით;

ეს შეიძლება იყოს, კანონმდებლობის ნორმებით თუ კანონქვემ-
დებარე აქტებით შეზღუდული საზოგადოება დამოუკიდებლობის და-
ბალი ხარისხით;

ეს შეიძლება იყოს თავისუფალი საზოგადოება, როდესაც კონ-
სტიტუციურად აღიარებული სახალხო სუვერენიტეტი გარანტირებუ-

ლია საზოგადოების აქტიური მონაწილეობით სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების პროცესში;

-- ეს შეიძლება იყოს ღია საზოგადოება, ანუ ის თავისუფალი საზოგადოება, რომლის ღიაობა ხელისუფლების გამჭვირვალობითაც არის გამაგრებული.

ყოველივე აღნიშნული, სახელმწიფოს საზოგადოებრივი წყობილების თავისებური გამოვლინებაა. უკანასკნელ ხანებში იურიდიულ და პოლიტიკოლოგიურ ლიტერატურაში, ერთობ აქტიურად ხდება ტერმინის -- „საზოგადოებრივი წყობილება“ - „სამოქალაქო საზოგადოებით“ ჩანაცვლება, რაც მართებულად გახდა სამეცნიერო დავის საგანი. სამოქალაქო საზოგადოება, საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური რეგულირების გზით, თავის პიკს მიღწეული, სახელმწიფოსგან დამოუკიდებელი საზოგადოებაა, რომელსაც სამართლებრივი სახელმწიფოს კონსტიტუციური სივრცეში აქტიური როლი ენიჭება სახელმწიფო პოლიტიკის ფორმირებისა და განხორციელების საქმეში. როგორც აღვნიშნეთ, სამოქალაქო საზოგადოების განვითარებას სრულყოფის განუწყვეტელი პროცესის სახე აქვს და დღევანდელ ვითარებაში, თუ შეიძლება ვალიაროთ მისი ფორმირება, ღია საზოგადოების არსებობით უნდა მოხდეს არგუმენტირება.

4.2. ეკონომიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები

სახელმწიფოს ეკონომიკის სისტემა იმ რეალურ ბაზისს ქმნის, რომლის საფუძველზეც ფეხს იკიდებს მთელი პოლიტიკური ზედნაშენი. ამასთან, ეკონომიკური ურთიერთობები ნებისმიერი ქვეყნის საზოგადოებრივი წყობილების სისტემანარმომქმნელი ელემენტია, ვინაიდან სახელმწიფოს ეკონომიკური სისტემა მოიცავს შრომას და ანაზღაურებას, ფინანსებას და საკუთრებას, რომლებშიც ძვეს საზოგადოების ეკონომიკური ურთიერთობების რეალური საფუძველი. ამიტომაც, რომ მსოფლიო ქვეყნების კონსტიტუციებში ეკონომიკური ურთიერთობები, ამა თუ იმ მოცულობით განიხილება და რეგულირდება: ეს არის ცალკე თავები ესპანეთის კონსტიტუციაში „სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის ფუძემდებლური პრინციპების შესახებ“ და იტალიის კონსტიტუციაში, -- „ეკონომიკური ურთიერთობები“, ხოლო პორტუგალიის კონსტიტუციაში მთელი განყოფილება „საზოგადოების ეკონომიკური ორგანიზაცია“, ისევე როგორც რუმინეთის კონსტიტუციაში „ეკონომიკა და საჯარო ფინანსები“.

ეკონომიკური სისტემის კონსტიტუციურ საფუძვლებზე მსჯელობისას, ყურადღება, უპირველესად, კონსტიტუციური რეგულირების სფეროში ჩართულ განსაკუთრებულ ეკონომიკურ კატეგორიებზე უნდა გავამახვილოთ. დავინყოთ იმით, რომ ეკონომიკური ურთიერთობების კონსტიტუციური რეგულირების უმთავრესი საკითხი საკუთრებაა. იგი საზოგადოების განვითარების პირობაც არის და ცხოვრების დონის მაჩვენებელიც. ამდენად, საკუთრება, როგორც წესი, ყოველი კონსტიტუციის განხილვის საგანია.

თუ ძველ კონსტიტუციებში, მიუხედავად საკუთრებათა ფორმების მრავალფეროვნებისა, საკითხი ზოგადად — საერთო საკუთრების შესახებ განხილება (გვინეა, მადაგასკარი, მავრიტანია), ასევეა ზოგიერთ ახალ კონსტიტუციაშიც. თუმცა თანამედროვე კონსტიტუციური რეგულირებისთვის დამახასიათებელია საკუთრების ფორმების დიფერენცირება, შესაბამისი სამართლებრივი რეჟიმით.

მთელი რიგი ქვეყნები (იტალია, ყაზახეთი) საკუთრების კერძო და საჯარო ფორმებს აღიარებენ. თუმცა რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები საჯაროს ნაცვლად, სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი საკუთრების ფორმას გამოყოფენ, მაგრამ ეს არ არის ტოლფასოვანი ტერმინოლოგიური ჩანაცვლება. საქმე ის არის, რომ საოლქო, მუნიციპალური თუ კომუნალური საკუთრება, იქნება იგი საჯარო თუ კერძო, შესაბამისი ტერიტორიული ერთეულის თუ გაერთიანების საკუთრებაა და სახელმწიფო საკუთრებას არ განეკუთვნება.

მთელ რიგ ქვეყნებში მნიშვნელოვანი განვითარება პოვა სახელმწიფო საკუთრებამ, რომელმაც არა მხოლოდ საზოგადოებრივი მომსახურების სფეროებს (რკინიგზა, ფოსტა, ტელეგრაფი), არამედ ზოგიერთ ბანკს, სამრეწველო და სატრანსპორტო საწარმოსაც მოიცავს. აღნიშნულის გათვალისწინებით; ცალკეული ქვეყნების ეკონომიკაში სხვადასხვაგვარია სახელმწიფო საკუთრების ხვედრითი წილი. ეროვნულ დოვლათში საერთო-სახელმწიფოებრივი და მუნიციპალური საკუთრების წილი მერყეობს დაახლოებით 1/7-დან ამერიკის შეერთებული შტატებში, 2/3-მდე საფრანგეთსა და ავსტრიაში. ამერიკისა და ევროპის ქვეყნების ასეთ საწარმოებში დასაქმებულია ქვეყნის მშრომელთა 12-დან 30 პროცენტამდე.

იმის გათვალისწინებით, რომ საზოგადოებრივი წარმოების არსებობა და განვითარება შეუძლებელია კერძო საკუთრების მნიშვნელოვანი რესურსების გარეშე, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციები თავის დამოუკიდებლობას შესაბამისი ნორმებით ადგენენ და არეგუ-

ლირებენ: აღიარებენ კერძო საკუთრების უფლებას, სხვადასხვა დონით აყალიბებენ მისი ხელშეუხებლობის, კერძო ინიციატივისა და ბიზნესის განვითარების გარკვეულ გარანტიებს. მაგალითად, იაპონიის კონსტიტუცია ადგენს, რომ საკუთრების უფლება და ქონების მფლობელობა ურღვევი უფლებაა, ხოლო გერმანიის კონსტიტუცია აკანონებს, რომ საკუთრება და მემკვიდრეობითობის უფლება გარანტირებულია. მსგავსი კონსტიტუციური ნორმები, როგორც წესი, ნებისმიერი ქვეყნის ძირითადი კანონების აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია.

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის ერთი ყურადსაღები ასპექტი ის არის, რომ ქვეყნების დიდი ნაწილის კონსტიტუციები (ბრაზილია, გერმანია, ესპანეთი, იტალია, პორტუგალია, უკრაინა და სხვ.) ცალსახად ადასტურებენ საერთოდ საკუთრების და, განსაკუთრებით, კერძო საკუთრების სოციალურ ფუნქციას, ვინაიდან, როგორც მიჩნეულია, მათი გამოყენება, ერთდროულად, საერთო სიკეთის მომტანი უნდა იყოს.

საჯარო საკუთრების სუბიექტი შეიძლება იყოს თავად სახელმწიფო, ფედერაციის სუბიექტი, ავტონომიური ფორმირება, ადგილობრივი თვითმმართველობის თუ მმართველობის ერთეული, ხოლო ცალკეულ შემთხვევებში, საზოგადოებრივი ფორმირება — ეკლესიისა თუ პოლიტიკური გაერთიანების სახით. კერძო საკუთრების სუბიექტი შეიძლება იყოს ნებისმიერი ფიზიკური და იურიდიული პირი. ამგვარად კერძო საკუთრება შეიძლება იყოს ინდივიდუალური, საოჯახო, ჯგუფური და კოლექტიური ხასიათის.

აღნიშნული სუბიექტებისადმი თავისებური მიდგომა გახდა იმის საფუძველი, რომ მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებმა საკუთრების, ე.წ. კლასიკური ორი ფორმის გვერდით, წინა პლანზე სხვა ფორმებიც წამოსწიეს. მაგალითად, აზერბაიჯანში — საკუთრების ორი ფორმის გვერდით მუნიციპალური საკუთრებაც მოიხსენიება, მექსიკაში სხვა ფორმების სახით კომუნალური და საოჯახო საკუთრებაა დასახელებული, ეგვიპტესა და პორტუგალიაში დამატებულ კოოპერაციულ საკუთრებას, რუსეთში ზოგადი დათქმაც ემატება — „კოოპერაციული და სხვა ფორმები“. ასე რომ, მთელი რიგი კონსტიტუციები საკუთრების სამ და მეტ ფორმას აღიარებენ.

სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებულია მიდგომა საკუთრების ფორმების პრიორიტეტულობის თვალსაზრისით. მაგალითად, თუ ბულგარეთის კონსტიტუცია კერძო საკუთრების პრიორიტეტს აღიარებს, პერუს კონსტიტუცია სახელმწიფო ქონების პრიორიტეტს ადგენს. ამ

დროს, რიგი კონსტიტუციების დანაწესით (აზერბაიჯანი) საკუთრების არც ერთი ფორმა არ ფლობს რაიმე უპირატესობას, ხოლო უნგრეთის კონსტიტუცია პირველსავე მუხლში აღიარებს, რომ უნგრეთის ეკონომიკა ისეთ საბაზრო მეურნეობას წარმოადგენს, რომელშიც საზოგადოებრივი საკუთრება და კერძო საკუთრება თანაბარძალოვანია და თანაბარი დაცვით სარგებლობენ.

საზოგადოებრივი წყობილების ეკონომიკურ საფუძველთა ერთი უმთავრესი შემადგენელი შრომაა, რომლის გარეშეც არ არსებობს არც ერთი სახელმწიფოს საზოგადოება. ამიტომაც მთელ რიგ ქვეყნებში კონსტიტუციები, სახელმწიფო მონყობის ეკონომიკური და სოციალური საფუძველების განმტკიცების მიზნით, შრომის როლის აქტუალიზაციას ახდენენ, რა თქმა უნდა, ყველა — თავისებურად. მაგალითად, იტალიის კონსტიტუცია, ძირითად პრინციპებში, ძირითადი კანონის პირველი მუხლის პირველი წინადადებით ადგენს, რომ „იტალია — დემოკრატიული რესპუბლიკაა დაფუძნებული შრომაზე“. ეს მარტივი კონსტიტუციური ფორმულა რთული შინაარსის მატარებელია. მიგვაჩნია, რომ აქ შრომა მოაზრებულია როგორც საზოგადოებრივი წყობილების საფუძველი, ხაზგასმულია სახელმწიფოსა და მოქალაქის ურთიერთპასუხისმგებლობა — კვალიფიცირებული შრომისა და მისი შესაბამისი ანაზღაურების თვალსაზრისით და ამდენად, ზნეობრივი ფაქტორიც მუშაობს.

მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები პირდაპირ განსაზღვრავენ შრომის ეკონომიკურ ფუნქციას. მაგალითად, ლიტვის კონსტიტუცია ცალკე თავში — „სახალხო მეურნეობა და შრომა“ ერთიან კომპლექსში, სახელმწიფოს პასუხისმგებლობის ქვეშ რეგულირების თვალსაზრისით აკავშირებს ეკონომიკის ორგანიზაციის საკითხებს. ბრაზილიის, პორტუგალიისა და საბერძნეთის კონსტიტუციები იმ ჭეშმარიტებას აღიარებენ, რომ შრომა საზოგადოებისთვის ცხოვრების და არსებობის წყაროა. განსხვავებული რედაქციით იმავე მოსაზრებას ამტკიცებენ რიგი განვითარებადი ქვეყნების კონსტიტუციები (ინდოეთი, შრი-ლანკა). შემთხვევითი არ არის, რომ ესპანეთის კონსტიტუცია შრომასთან დაკავშირებულ საკითხებს მოქალაქეთა უფლებებისა და მოვალეობების განყოფილებაში განიხილავს და ზემოთ აღნიშნულ ყველა მოტივაციას ერთი 35-ე მუხლის ფარგლებში არეგულირებს: ყველა ესპანელი მოვალეა იშრომოს, აქვს უფლება იშრომოს, თავისუფლად აირჩიოს პროფესია და საქმიანობის სახე, დანიანაურდეს სამსახურში და მიიღოს ოჯახის სოციალურად უზრუნველყოფილ დონეზე ცხოვრებისთვის აუცილებელი გასამრჯელო.

ნებისმიერი სახელმწიფოს ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების შედეგიანობა პირდაპირ აისახება მის საფინანსო პოლიტიკაზე. ამიტომ საფინანსო სისტემა კონსტიტუციურად ყველაზე აქტიური და მრავალმხრივი რეგულირების საგანია. აქ რეგულირებას ექვემდებარება სახელმწიფო ბიუჯეტის მიღების და ბიუჯეტის ანგარიშის დამტკიცების პროცედურები, ბიუჯეტში ცვლილებების შეტანის წესები, დაბეგვრისა და საკრედიტო ურთიერთობების მექანიზმები და ა.შ. მთელ რიგ ქვეყნებში (ბელგია, გერმანია, იაპონია, ინდონეზია, ლიტვა, ლუქსემბურგი, მალტა და სხვ.), კონსტიტუციის ცალკე თავში „ფინანსები“ — ნორმა-პრინციპებისა თუ სრული ტექნოლოგიზაციის დონეზე ხდება საფინანსო ურთიერთობების უმნიშვნელოვანესი საკითხების რეგულირება.

ამასთან, ზოგიერთი ქვეყნის ძირითადი კანონი, აღნიშნულის გარდა, მათი საფინანსო პოლიტიკისთვის მნიშვნელოვან საკითხებზე ახდენს კონსტიტუციურ აქცენტირებას: საბერძნეთისთვის ეს არის „დაბეგვრა და ფინანსების მართვა“, ბრაზილიისთვის „საბეგრო შემოსავლების პროპორციული განაწილება“, ირლანდიისთვის — „საფინანსო კანონპროექტები“, ანუ საფინანსო-საბიუჯეტო კანონმდებლობის სრულყოფა, ხოლო ავსტრიისთვის — „საფინანსო და ანგარიშგებით საქმიანობაზე კონტროლი“. ფიქრობთ, მოცემულ ჩამონათვალში წარმოდგენილია საფინანსო ბერკეტების მთელი არსენალი, რომელიც საფინანსო სისტემასთან ერთობლიობაში საკონსტიტუციო რეგლამენტაციას ექვემდებარება.

საფინანსო სისტემის პრევენტაციის თვალსაზრსით, ერთი განსაკუთრებული თავისებურებაა შევდეთის კონსტიტუცია, რომელიც მე-9 თავში საფინანსო პოლიტიკის განხორციელების მთელ ბერკეტებს, თუ არ ჩავთვლით შევდეთის რიქსბანკის სპეციფიკურ ფუნქციებს, ქვეყნის საკანონმდებლო ორგანოს — რიქსდაგს გადასცემს. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ კანონმდებელმა ამ თავს „საფინანსო ხელისუფლების“ კვალიფიკაცია მისცა, ცხადია, აღნიშნული აქცენტი კიდევ უფრო აძლიერებს პარლამენტური მონარქიის უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანოს უფლებამოსილებებს.

ზოგიერთ ქვეყანაში კანონის ძალით მტკიცდება ეკონომიკის განვითარების პერსპექტიული გეგმები, ხოლო რიგ განვითარებად სახელმწიფოებში დღესაც მოქმედებს ხანგრძლივ პერიოდზე გათვლილი ქვეყნის განვითარების გეგმები. იტალიისა და ამერიკის შეერთებული შტატების პრაქტიკაში დამკვიდრებულია ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის გრ-

ქელვადიანი პროგრამირება, მაგრამ ისინი სარეკომენდაციო ხასიათს ატარებენ, რამდენადაც მხოლოდ იმ სახელმწიფოებრივ ზომებს ეყრდნობიან, რომლებიც სხვადასხვა სფეროში საქმიანობის სტიმულირებისაკენაა მიმართული.

რიგი ქვეყნების ახალ კონსტიტუციებში (ბრაზილია, ესპანეთი) დაფიქსირებულია დაგეგმვის იდეა, ხოლო უნგრეთი, აღმოსავლეთ ევროპის ერთადერთი პოსტსოციალისტური ქვეყანაა, სადაც შენარჩუნებულია ეკონომიკის დაგეგმვის ინსტიტუტი. ამ დროს პორტუგალიის კონსტიტუციაში, სპეციალურ განყოფილებაში — „გეგმები“, თანამიმდევრულად არის განსაზღვრული გეგმების მიზანი, ბუნება, შედგენის მექანიზმი და შესრულება. აქვე, კონსტიტუცია ამკვიდრებს მთელი ამ დაგეგმვის მექანიზმის საკურაციო ორგანოს, ეკონომიკური და სოციალური საბჭოს სახით.

არის ეკონომიკურ სისტემაში კიდევ ერთი საკითხი, რომლის სახელმწიფო კონტროლის გარეშე დატოვებას ფრთხილობს ხელისუფლება. სწორედ ამიტომაც ბულგარეთისა და ინდოეთის კონსტიტუციებში ამოცხადებული სახელმწიფო მონოპოლია ეკონომიკის გარკვეულ სფეროებზე. ამასთან, რიგი ქვეყნების ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობა გარკვეულად ზღუდავს კერძო საკუთრების სუბიექტებს იმ სფეროებში, რომლებიც ცალსახად სახელმწიფოს საკუთრებას წარაადგენს. ესპანეთში ეს არის კონტინენტური შელფი, საზღვაო ზონები და სანაპირო, იემენში სასარგებლო წიაღისეული. ირანის კონსტიტუცია სახელმწიფო სექტორში აერთიანებს მეურნეობის ყველა მნიშვნელოვან დარგს, ხოლო აზერბაიჯანი ყველა ბუნებრივ რესურსს.

4.3. სოციალური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები

სოციალური სისტემა სოციალური ურთიერთობების ის ერთობლიობაა, რომელიც ნებისმიერ სახელმწიფოში არსებობს და ვითარდება. ამიტომ საკითხის ამგვარი დაყენება არა მხოლოდ კონსტიტუციურად აღიარებული სოციალური სახელმწიფოების საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციურ საფუძვლებს შეეხება. მაგრამ არც მის უარყოფა შეიძლება, რომ სოციალურ სახელმწიფოებში (გერმანია, ესპანეთი, იტალია, ნიდერლანდები, საბერძნეთი და სხვ.) სოციალური სისტემა გაცილებით მრავალსახა და მონესრიგებულია, სოციალური საკითხების კონსტიტუციური რეგულირება მრავალფეროვან კონტი-

ქსტში ხდება და ეს არის სახელმწიფოების აღნიშნული ჯგუფის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშან-თვისება. მოცემული ჯგუფიდან ჩვენ საგანგებოდ გამოვყოფთ საბერძნეთს, იმ მიზეზის გამო, რომ ქვეყნის ძირითადი კანონის ძალით სოციალური პრობლემების მოგვარება უფლებრივ კატეგორიაშია აყვანილი და კონსტიტუციის მეორე ნაწილი სწორედ ასე იწოდება - „პირადი და სოციალური უფლებები“.

როგორც აღვნიშნეთ, სოციალური სახელმწიფო, მთელი თავისი საქმიანობით, თანამედროვე საზოგადოების მოთხოვნილებებისთვის საკუთარი პოლიტიკის მისადაგებას ითვალისწინებს. მაგრამ, უდავოა, ასეთი ორიენტაცია იმ სახელმწიფოთა ინტერესებშიც ძევს, რომელთაც ქვეყანაში მიმდინარე სოციალური პროცესები კონსტიტუციურ რეგულირებას დაუქვემდებარეს. ის კი არა, სოციალური ურთიერთობების თემა კონსტიტუციურ სამართალში განსაკუთრებული აქტივობით სწორედ ამ სახელმწიფოთა პრაქტიკაში მკვიდრდება.

სასტარტო პირობების განსხვავებულობა ზოგიერთ შემთხვევაში ნათლად აისახება თავად კონსტიტუციების სტრუქტურაზე და შინაარსზე. თუ სოციალური სახელმწიფო — იტალია, სოციალური ურთიერთობების განმაპირობებელ საკითხებს კონსტიტუციის ცალკე თავში „ეთიკურ-სოციალური ურთიერთობები“ სწორედ ეთიკური კონტექსტით განიხილავს, პორტუგალიას სხვა ამოცანები აქვს. სოციალურად ორიენტირებული პორტუგალიის კონსტიტუცია, ჯერ „პირადი უფლებების, თავისუფლებებისა და გარანტიების“ თავში ადგენს ოჯახსა და ქორწინებასთან, სინდისისა და რელიგიის, სწავლებისა და შემოქმედების თავისუფლებასთან დაკავშირებულ ფუძემდებლურ პრინციპებს, ხოლო შემდეგ, ცალკე თავში — „სოციალური უფლებები და ვალდებულებები“, არეგულირებს სოციალური უზრუნველყოფის, ჯანმრთელობის, საცხოვრისის, გარემო პირობებისა და ცხოვრების ხარისხის, ოჯახის, მშობლების, ბავშვებისა და ახალგაზრდობის, ინვალიდებისა და მოხუცების სოციალურ პრობლემებს სახელმწიფოსა და საზოგადოებასთან მიმართებით.

არის საპირისპირო შემთხვევებიც. მაგალითად, სოციალური ესპანეთის კონსტიტუციის თავი „სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის ფუძემდებლური პრინციპების შესახებ“ და სოციალურად ორიენტირებული ირლანდიის კონსტიტუციის ცალკე ბლოკი „სოციალური პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები“, სახელმწიფოს მიერ უზრუნველყოფის თვალთახედვით არეგულირებს მოსახლეობისთვის მნიშვნელოვანი სოციალური პრობლემების მთელ პაკეტს. ეს არის ორივე ქვეყნის კონ-

სტიტუციების ფუძემდებლური პრინციპების საერთო დედაარსი, თორემ ირლანდიის კონსტიტუციის „ძირითად უფლებებში“ ცალკე ბლოკების სახით არის დადგენილი სახელმწიფოს დამოკიდებულება ოჯახთან, განათლებასთან, კერძო საკუთრებასა და რელიგიასთან მიმართებით.

კონსტიტუციური სამართალი შეიცავს ნორმებს, რომელიც სოციალური სისტემის ორ უმთავრეს მხარეს ეხება. პირველ რიგში, ეს არის საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა და მსხვილ სოციალურ ერთობებს შორის ურთიერთობები. უმრავლესი ქვეყნის კონსტიტუციები აფიქსირებენ სტრუქტურას და ახდენენ ურთიერთობების რეგულირებას.

კაპიტალისტურ და პოსტსოციალისტურ სახელმწიფოებში კონსტიტუციები არ ითვალისწინებენ წყობილების კლასობრივ სტრუქტურას. თუმცა ირლანდიის და პორტუგალიის მოქმედი კონსტიტუციები, შესაბამისად, კლასებს და მშრომელ კლასებს მოიხსენიებენ, მაგრამ ეს ნამდვილად არ უკავშირდება აღნიშნულ ქვეყნებში საზოგადოების კლასობრივ დანაწევრებას. რაც შეეხება სოციალისტურ ქვეყნებს, ისინი მშრომელთა, მუშებისა და გლეხების ხელისუფლებას, ხოლო ჩინეთისა და კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციები კლასობრივი დიქტატურის კონცეფციას აღიარებენ.

მაგრამ ისე არ უნდა იყოს გაგებული, თითქოს საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა მის კლასებად დანაწევრებას უნდა ნიშნავდეს. აქ საუბარია ერთი საზოგადოების შიგნით მოქმედი სოციალური ურთიერთობების მხარეებსა და ამ პრინციპით წარმოქმნილ ერთობებზე. მაგალითად, ხელშეკრულებით გაფორმებული შრომითი საქმიანობა, საზოგადოებაში ქმნის დაქირავებულ მშრომელთა და სამუშაოს მიმღემ მენარმეთა პროფესიულ კორპორაციებს. სწორედ ასეთი ერთობების ურთიერთმიმართებასა და სადავო საკითხების რეგულირებას ახდენს და მათი განხორციელების სახელმწიფო გარანტიას ადგენს ესპანეთის კონსტიტუცია (მუხლები 36, 37, 38).

განვითარებადი ქვეყნების კონსტიტუციები, სოციალური ურთიერთობების რეგულირებასთან დაკავშირებით, საყოველთაო კეთილდღეობის ინტერესების გათვალისწინების მიზნით, სოციალური ერთობების თანამშრომლობისა და პარტნიორული ურთიერთობის აუცილებლობას აღიარებენ. ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუციები სოციალური სამართლიანობის დეკლარირებასაც ახდენენ (ეგვიპტე, საბერძნეთი, შრილანკა, გაიანა).

უკანასკნელ ხანებში დასავლურ მეცნიერებაში გაგება საანამედროვე სოციალური სახელმწიფოს შესახებ „საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს“ კონცეფციას უკავშირდება. კერძოდ, ინგლისელი მკვლევარები ფილოსოფიის, ეკონომიკური მეცნიერებების, პოლიტოლოგიის და სოციოლოგიის თვალთახედვის კომპლექსური პოზიციიდან გამომდინარე, სოციალური სახელმწიფოს სამ სახეს განიხილავენ: ეს არის ლიბერალური აშშ, სოციალ-დემოკრატიული ნიდერლანდები და კორპორაციული - გერმანია.¹ ეს სოციალური სახელმწიფოების ნაირფეროვნების კლასიკური სპექტრია და მთლიანობაში მის რთულ ბუნებაზე მიანიშნებს.

მოცემული კლასიფიკაცია იმის დასტურია, რომ ქვეყნის ეკონომიკური ფონი განაპირობებს სოციალური კეთილდღეობის შესაძლებლობას. ყველა ქვეყნის კონსტიტუცია სხვადასხვა პრიზმის ქვეშ განიხილავს სოციალური ურთიერთობების სპექტრს. მაგალითად, სლოვენია და თურქეთი ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთობებისა თუ უფლება-მოვალეობების კონტექსტში არეგულირებენ მხარეების ურთიერთმიმართებას.

თურქეთის კონსტიტუციაში, სწორედ უფლება-მოვალეობების პრიზმით არის დაკავშირებული ერთმანეთთან შრომა და შრომის პირობები, ოჯახი, განათლება და მრავალი სოციალური ყოფითი საკითხი. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ცალკე „საზოგადოებრივი ინტერესების“ საფარქვეშ არის გარანტირებული სანაპირო ზოლის გამოყენების, მინის საკუთრების, სოფლის მეურნეობის დარგებისა და მათში დაკავებული პირების დაცვა.

სოციალური სისტემა, როგორც ცივილიზებული სახელმწიფოს მოქალაქის კეთილდღეობის გარანტორი, ადამიანური ცხოვრებისთვის აუცილებელ სოციალურ სპექტრს მოიცავს: ოჯახი, განათლება, რელიგია, კულტურა — სახელმწიფოს ზრუნვის საგანია. სწორედ ეს პასუხისმგებლობაა განსაზღვრული ლიტვის კონსტიტუციის თავში — „საზოგადოება და სახელმწიფო“ და ლიხტენშტაინის კონსტიტუციის თავში — „სახელმწიფოს ვალდებულებები“.

შვეიცარიის ძირითადი კანონის სოციალური პოტენციალი კონსტიტუციური ნორმატიული მაქსიმალიზმით არის გამოხატული თავში „ძირითადი უფლებები, სამოქალაქო უფლებები და სოციალური მიზნები“. შეიძლება ითქვას, რომ მოცემულ კომპოზიციაში სწორედ სოციალ-

¹ Goodin R.E., Headley B., Muffels R., Diven H.J., *The Real World of Welfare Capitalisma*, Cambridge, 1999, P.V.

ური მიზნების რეალიზაციის ფონს განამტკიცებს კონსტიტუციით აღიარებული ადამიანური ღირსება, თანასწორუფლებიანობა, თვითნებობისაგან დაცვა და კეთილსინდისიერების დაცვა, ცხოვრების და პირადი თავისუფლებების უფლება და ა.შ., ყველაფერი ის, რაც ადამიანის უფლებების დაცვას შეეხება, დაწყებული ბავშვობით და მოზრდილობით.

საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციების მნიშვნელოვანი უმრავლესობა დიდი ყურადღებით ეპყრობა ეროვნებათშორისი ურთიერთობის საკითხებს, როცა ქმნის მათი უფლებების დაცვის გარანტიებს, იქნება ეს თანასწორუფლებიანობის პრინციპი -- ეროვნების, რასის, ენისა და რელიგიის განსხვავებულობის მიუხედავად; ეროვნული და ეთნიკური უმცირესობების კოლექტიური უფლებების აღიარება და დაცვა; თუ ხალხის თვითგამორკვევის უფლების აღიარება.

ცალკეული ქვეყნების ძირითადი კანონები ითვალისწინებენ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა ურთიერთობების თავისებურებებს და კონსტიტუციური ნორმებით არეგულირებენ მათ (ბელგია, კანადა). ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუციური სამართალი, ეროვნული და ეთნიკური პრობლემების გათვალისწინებით, თუ ასეთი საჭიროება არსებობს, ითვალისწინებს ეროვნულ-ტერიტორიული ერთეულების შექმნას, რეგიონალური თუ კულტურულ-ეროვნული ავტონომიების სახით (ავსტრია, ესპანეთი, უნგრეთი). თუ არადა, ზოგადი პრინციპების აღიარების ფორმით ნყდება, როგორც ეს სლოვაკეთის კონსტიტუციაშია გაკეთებული, ცალკე განყოფილების სახით შეკრულ ნორმათა სისტემით -- „ეროვნულ უმცირესობათა და ეთნიკური ჯგუფების უფლება“, ან ლატვიის და ხორვატიის კონსტიტუციებში - ცალკე მუხლის სახით.

მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები ოჯახთან დაკავშირებულ საკითხებს განიხილავენ როგორც საზოგადოების მნიშვნელოვან შემადგენელ ელემენტს, მის საფუძველს (აზერბაიჯანი, გერმანია, ესპანეთი, ესტონეთი, პორტუგალია, რუსეთი). მოლდოვის კონსტიტუციაში გათვალისწინებულია დებულებები დედათა და ბავშვთა, ობლებისა და ინვალიდების განსაკუთრებული დაცვის თაობაზე, ხოლო საბერძნეთის კონსტიტუციის ძალით სახელმწიფო თავისი დაცვის ქვეშ იღებს ოჯახს, როგორც ერის შენარჩუნებისა და განვითარების საძირკველს, აგრეთვე ქორწინებას, დედობასა და ბავშვობას.

მთლიანობაში სოციალური ურთიერთობების პრობლემათა სპექტრი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა და ყოველი ცალკეული ქვეყნის კონ-

სტიტუცია განსაკუთრებულ რეჟიმს ადგენს საითოეული მათგანისთვის. ამ მხრივ გარკვეულ ინფორმაციას იძლევა პრობლემების სპექტრის სტრუქტურის განხილვა გეოგრაფიულ ქრისტიანობაში. მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციებში თვალში საცემია აქცენტები შემდეგ პრობლემებზე: შრომა და ანაზღაურება (მაკედონია, რუმინეთი, ფინეთი, ხორვატია), შრომა და დასვენება (აზერბაიჯანი, ბელარუსი, პოლონეთი, ლიტვა), სოციალური უზრუნველყოფა (ალბანეთი, ისლანდია, სომხეთი, სან-მარინო), განათლება (ლუქსემბურგი, რუმინეთი, ყაზახეთი), ჯანმრთელობა (ჩინეთი, ლიხტენშტაინი, უკრაინა), გარემოს დაცვა (ბელარუსი, მაკედონია, სლოვაკეთი, ესტონეთი), მომხმარებელთა ინტერესების დაცვა (ანდორა, ბრაზილია, ესპანეთი).

4.4. პოლიტიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები. პოლიტიკური რეჟიმები

პოლიტიკური სისტემა სახელმწიფოს მართვის ის ალგორითმია, რომლის გაშიფვრითაც, მთელი საზოგადოების, რეალურად კი მისი გარკვეული ჯგუფის პოლიტიკური ხელისუფლება ხორციელდება. სწორედ ამაზე ითქმის, რომ რიგი პოლიტიკური ინსტიტუტების მეშვეობით, მრავალი ქვეყნის ძირითადი კანონის მიერ აღიარებული სახალხო სუვერენიტეტი რეალიზდება.

კონსტიტუციური სამართალი არეგულირებს პოლიტიკური სისტემის ელემენტების — სახელმწიფოს, მისი სახელისუფლებო ორგანოებისა და პოლიტიკური ძალების ურთიერთმიმართებას უშუალო ან შუალობითი დემოკრატიის ფორმებით და, ფაქტობრივად, განსაზღვრავს საზოგადოებაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესის წარმმართველ საფუძვლებს, რომელიც შესაბამის პოლიტიკურ რეჟიმს ამკვიდრებს.

პოლიტიკური სისტემა განცალკევებულად მოქმედი ინსტიტუტი როდია. იგი იმ ელემენტების ერთობლიობაა, რომელიც კანონმდებლობით დადგენილი ნორმებით რეგულირდება, პოლიტიკური კომუნიკაციის საშუალებებით ხორციელდება და ამ ინსტიტუტების პოლიტიკური და სამართლებრივი კულტურის შესატყვისად რეალიზდება.

რაც შეეხება პოლიტიკურ პროცესს, იგი პოლიტიკური სისტემის სუბიექტებსა და პოლიტიკური საქმიანობის სხვადასხვა მიმართულებასა და ეტაპებს მოიცავს და ამდენად, ზემოთ დასახელებულთა გარდა, ამ პროცესში ფუნქციური დატვირთვის სხვა ელემენტებშიც ერთვება.

მთლიანობაში, პოლიტიკური პროცესი რეგულირდება არა მხოლოდ სამართლებრივი ნორმებით და არა მხოლოდ ცალკეული იურიდიული პროცესების სახით, როგორცაა საარჩევნო, საკანონმდებლო, საბიუჯეტო, ადმინისტრაციული თუ საკონსტიტუციო ზედამხედველობის პროცესები.

აქ საქმეში ერთვება პერიფერიული დანიშნულების მთელი რიგი დანერგილი არასამართლებრივი აქტები, პოლიტიკური პარტიებისა თუ საზოგადოებრივი გაერთიანებების წესდებების, დებულებების და სხვა სახით, რომლებიც პოლიტიკური პროცესის მონაწილე სუბიექტების საქმიანობასა და შინაგანი ორგანიზაციის საკითხებს არეგულირებს და ქვეყნის კანონმდებლობის მოთხოვნათა დონეზე ამზადებს მათ საერთო-პოლიტიკურ პროცესში ჩართვის მიზნით.

ამას გარდა, პოლიტიკური პროცესის წარმართვაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს, ე.წ. დაუნერეელი ნორმების მთელი ნაირსახეობა, რომელიც, ძირითადად, პრაქტიკაში დამკვიდრებულ ადათებსა და ტრადიციებს ემყარება. აქვე, თითოეული სუბიექტის მიმართ, უდავოდ გასათვალისწინებელია სამართლებრივი კომპეტენტურობისა და კულტურის დონე, ვინაიდან სწორედ ეს დაუნერეელი ნორმები და ფაქტორები განაპირობებენ პოლიტიკური ინსტიტუტების შინაგანი ორგანიზებულობისა და პასუხისმგებლობის დონეს.

სხვადასხვა ქვეყნის კონსტიტუციები განამტკიცებენ არა მხოლოდ პოლიტიკური სისტემების განსხვავებულ კომპონენტებს და მათ არცთუ ერთნაირ როლს საზოგადოებაში, არამედ თავად პოლიტიკური სისტემის არაერთგვაროვან პრინციპებს. ობიექტური სირთულე მათი ამოცნობისა იმაში მდგომარეობს, რომ კონსტიტუციებში, როგორც წესი, არ გვხვდება პოლიტიკური სისტემების პრინციპების ერთიანი ჩამონათვალი, იგი ცალკეულ ინსტიტუტებთან მიმართებით გაბნეულია შესაბამის კონსტიტუციურ ნორმებში. მაგრამ ერთი რამ ცხადია, პოლიტიკური სისტემის პრინციპები მნიშვნელოვანწილად ქვეყანაში მოქმედი საზოგადოებრივი წყობილების გამოძახილია და ქვეყანაში გაბატონებულ პოლიტიკურ რეჟიმზე გარკვეულ გავლენას ახდენს.

პოლიტიკური რეჟიმი - ეს არის სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების ხერხების, ფორმებისა და მეთოდების კომპლექსით ჩამოყალიბებული პოლიტიკური ურთიერთობებისა და მთლიანად, კონსტიტუციური წყობილების რეალური მდგომარეობა. პოლიტიკური რეჟიმი შეიძლება იურიდიული კონსტიტუციით დადგენილი წყობილების ადეკვატური იყოს, მაგრამ არც ის არის გამორიცხული, რომ არსებითად გან-

სხვაგვარად მისგან და ფაქტობრივი კონსტიტუციის მოქმედებას განაპირობებდეს. ამ დროს, თავად მმართველობის მოდელიც კი ყველაფერს როდი ნიშნავს, რადგან პოლიტიკური რეჟიმი არსებით ზეგავლენას ახდენს პოლიტიკური სისტემის სუბიექტების საქმიანობაზე.

კონსტიტუციურ სამართალში პოლიტიკური რეჟიმის სამ ძირითად სახეს მოიხსენიებენ. ეს არის დემოკრატიული, ავტორიტარული და ტოტალიტარული რეჟიმები, თუმცა არც მათ შორის გარკვეული გარდამავალი და სხვადასხვა ნაირსახეობის პოლიტიკური რეჟიმები უნდა გამოვრიცხოთ.

დემოკრატიული რეჟიმის დამახასიათებელი ნიშნებია: კონსტიტუციური კანონების დაცვა, მოქალაქეთა მიერ პირადი უფლებებისა და თავისუფლებების სრული გამოყენების რეალური შესაძლებლობა, მრავალპარტიული სისტემა, პოლიტიკური პლურალიზმი, თავისუფალი პრესა, დამოუკიდებელი სასამართლო და სხვ.

დემოკრატიული რეჟიმის იდეური საფუძველი პოლიტიკური თავისუფლების დოქტრინაა და იგი ყოველთვის სამართლებრივი სახელმწიფოს თანმხლებ აუცილებელ პირობად მოიაზრება. ეს პირობა კი, ერთი მხრივ, იმის გარანტიაა, რომ დემოკრატიული საზოგადოების ნევრი-მოქალაქე თავად ახდენს საკუთარი მოქმედების მოტივაციას, ხოლო მეორე მხრივ, თავად საზოგადოების პოლიტიკური განვითარების გარანტიაა, ვიდრე სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებამდე.

მრავალი ქვეყნის კონსტიტუციაში არის დებულება დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ (ინდოეთი, პერუ, რუსეთი, ყაზახეთი). მაგრამ, თუნდაც მოცემული ჩამონათვალიდან, როგორც ჩანს, დემოკრატიულობის დეკლარირება არაფერს ნიშნავს. კონსტიტუციური ნორმებით დადგენილი დემოკრატიული სახელმწიფო რეჟიმი თავისთავადია და მთავარი ამ ნორმების ამოქმედება და დაცვაა. როგორც აღვნიშნეთ, პოლიტიკური რეჟიმი ყოველთვის მმართველობის ფორმაზე არ არის დამოკიდებული. თუ არ ჩავთვლით აბსოლუტურ და ზოგიერთ დუალისტურ მონარქიასა და კომუნისტურ რესპუბლიკას, დემოკრატიული სახელმწიფო რეჟიმი წარმატებით ხორციელდება პარლამენტურ მონარქიებში (ესპანეთი, იაპონია, ნიდერლანდები, შვედეთი), საპარლამენტო რესპუბლიკებში (გერმანია, იტალია), საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში (აშშ) და შერეულ ნახევრად საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში (საფრანგეთი, ფინეთი).

ამ დროს, როგორც ითქვა, ქვეყნის ფედერაციული მონყობა უპირატეს პირობებს უქმნის სახელმწიფო დემოკრატიული რეჟიმის განვი-

სარუბას (აშშ, გერმანია, შვეიცარია), ამასთან, დემოკრატიზაციის პროცესი შეიძლება იმდაგვარად განვითარდეს, რომ უნიტარული სახელმწიფო ფედერალურ სახელმწიფოდ (ბელგია) ან რეგიონალურ სახელმწიფოდ (ესპანეთი, იტალია) გარდაიქმნას.

დემოკრატიული რეჟიმის სახელმწიფოების გარდა, თუ ახალი დემოკრატიის მშენებელ ზოგიერთ პოსტსოციალისტურ ქვეყანას არ გავითვალისწინებთ, რომელთაც გარდამავალ პერიოდში, მყიფე დემოკრატიული რეჟიმის გამო „ნახევრად დემოკრატიულ“ რესპუბლიკასაც უწოდებენ, ყველა დანარჩენი არადემოკრატიული სახელმწიფოების კატეგორიას განეკუთვნება. არადა, მათი „არადემოკრატიულობა“ შედარებითი შეფასებაა დემოკრატიულის მიმართ, თორემ დემოკრატიაზე უარს კი არ ნიშნავს მხოლოდ, არამედ უფრო დაპირისპირებას. ამდენად, უინსტონ ჩერჩილის მოსაზრებაში, რომ „დემოკრატია მმართველობის ყველაზე ცუდი ფორმაა, თუ არ ჩავთვლით ყველა დანარჩენ ფორმას, რომლებიც კიდევ უფრო უარესია“, ჩვენი აზრით, გაცილებით უფრო ზუსტია მისი მეორე ნაწილი და იგი ავტორიტარულ და ტოტალიტარულ რეჟიმებს ეხება.

დემოკრატიული რეჟიმი კონსტიტუციური კატეგორიაა, ხოლო ავტორიტარული და ტოტალიტარული რეჟიმები კონსტიტუციურ სამართალში, ძირითადად, შემოვიდა როგორც იურიდიულ და ფაქტობრივ კონსტიტუციებს შორის წარმოქმნილი სხვაობის პირდაპირი შედეგი. ამიტომ დემოკრატიული რეჟიმისგან განსხვავებით, ვერც ერთ კონსტიტუციაში ვერ ნახავთ და, საერთაშორისო ავტორიტეტის თვალსაზრისით, არც ვინმეს აძლევს ხელს ამის აღიარება. არადა, სწორედ კონსტიტუციური ნორმები ხელსაყრელ პირობებს მაინც ქმნიან, თუ თავად არ ამკვიდრებენ ავტორიტარულ ან ტოტალიტარულ რეჟიმებს.

ავტორიტარული რეჟიმი სახელმწიფო მნიშვნელობის გადანყვეტილებების მიღების კონსტიტუციურ მექანიზმს დიქტატორული ტიპის ხელისუფლებას უქვემდებარებს და სახელმწიფოს მეთაურის ხელქვეით აფართოებს აღმასრულებელი ხელისუფლების უფლებამოსილებებს. ამ დროს გამორიცხულია მმართველი ხელისუფლების მიმართ ოპოზიციური ან თუნდაც ნეიტრალური პოლიტიკური პარტიებისა და საზოგადოებრივი გაერთიანების რაიმე ზემოქმედება საჯარო ხელისუფლების ინსტიტუტების ფორმირებასა და ფუნქციონირებაზე.

ზოგიერთ შემთხვევაში ავტორიტარულ სახელმწიფოს შეიძლება სამართლებრივ აქტებში დათქმული ცალკეული დემოკრატიული ნიშნებიც ჰქონდეს, კერძოდ, მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლე-

ბების ჩამონათვალის სახით, რომლებიც, ყაქტობრივად, მეზღუდულია ან სულაც შეუსრულებელი. ავტორიტარული რეჟიმით გამოირჩევა ლიბანი, პაკისტანი და გამოირჩეოდა ინდონეზია. სხვათა შორის, ამ უკანასკნელის ავტორიტარიზმს ძლიერი მატერიალური წყაროც ჰქონდა კონცეფციის სახით არმიის პოლიტიკური როლის შესახებ. ავტორიტარული რეჟიმის სამხედრო-დიქტატორული გამოვლინება დამახასიათებელია რიგი სხვა ქვეყნებისთვისაც (ლიბერია, მალი, ნიგერია).

ავტორიტარულიდან ტოტალიტარულ რეჟიმამდე, როგორც იტყვიან, ერთი ნაბიჯია. გასული საუკუნის ბოლო ათწლეული იმით არის ღირსსახსოვარი, რომ კრაზი განიცადა ტოტალიტარულმა სოციალისტურმა სახელმწიფოებმა (სსრკ, იუგოსლავია). მთელი ნაწილებად დაიშალა, მაგრამ ტოტალიტარიზმის სრული ლიკვიდაცია არ მომხდარა. ზოგიერთ ახალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოში, ე.წ. ნახევრად დემოკრატიული წესრიგი დამყარდა, ზოგიერთში კი ავტორიტარიზმი ჰყვავის (ყოფილი შუა აზიის საბჭოთა რესპუბლიკები). მანძილი დემოკრატიიდან ტოტალიტარული რეჟიმისკენ სწორედ ამ საფეხურებზე გადის. ზოგიერთ რესპუბლიკაში ყველაფერი უკანაა და „სანიმუშო“ ტოტალიტარული რეჟიმი დამკვიდრდა (აზერბაიჯანი, ბელარუსი, თურქმენეთი).

ტოტალიტარული რეჟიმი იმ სახელმწიფოების პოლიტიკური კლიმატია, სადაც ერთიანი პარტიულ-სახელმწიფოებრივი აპარატი განაგებს ქვეყანას, ლიკვიდირებული ოპოზიციისა და თავისუფალი პრესის პირობებში, როდესაც ხელმძღვანელი როლი კონსტიტუციური გარანტიით სახელმწიფოს მეთაურის პარტიას აქვს მიკუთვნებული „სამუდამოდ“. ყოველივე ეს ბადებს ბელადომანიის ატმოსფეროს და ხელისუფლების საკანონმდებლო და სასამართლო ორგანოებს ქვეყნის ერთმმართველობის სრულ დაქვემდებარებაში მოაქცევს. ტოტალიტარიზმის კლასიკური გამოვლინება იყო სადამ შუსეინის ერაყი და ჰაფეზ ასადის სირია. ამ უკანასკნელში ყველაფერთან ერთად კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ნოვაცია დამკვიდრა პრეზიდენტის მონაცვლეობის საოჯახო მემკვიდრეობის წესის სახით.

ახლა რამდენიმე იმ კონსტიტუციის შესახებ, რომლებიც თავად ამკვიდრებენ, ე.წ. საკონსტიტუციო-ავტორიტარულ რეჟიმს. ამ მხრივ მუსლიმანური სამყარო გამოირჩევა. სწორედ აქ არის რელიგიის განსაკუთრებული გავლენა პოლიტიკური რეჟიმის სახეობის თვალსაზრისით. აქ გვხვდება, ე.წ. თვითმპყრობელური რეჟიმის ქვეყნები (საუდის არაბეთი, ომანი, ბაჰრეინი); დუალისტური მონარქიები (იორდანია, მაროკო), სადაც კონსტიტუციურ-ავტორიტარული სახელმწიფო

რეჟიმი დამკვიდრდა. სწორედ ამ სამყაროზე მოდის ავტორიტარული რეჟიმის ერთი ნაირსახეობა კლერიკალური რეჟიმი, რომელიც უზრუნველყოფს მოსახლეობის რელიგიური ნაწილის გადამწყვეტ გავლენას ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. კლერიკალური ავტორიტარული რეჟიმის სახელმწიფოს კლასიკური ნიმუშია თანამედროვე ირანი, სადაც სახელმწიფოს მეთაურობს რაჰბა-რი პირველი პირი, სახელმწიფოში, რომელიც თავის თავში აერთიანებს რელიგიურ და სახელმწიფო ხელისუფლებას. ასეთი კომპეტენტური შეთანხმებულიება დამახასიათებელია მთელი რიგი სახელისუფლებო ინსტიტუტებისთვისაც.

სასულიერო-სახელმწიფოებრივი ერთხელისუფლებიანობის საფუძველს სახელმწიფოს მეთაურის და ქვეყნის უმაღლესი სასულიერო პირის იმამის ერთ პირში შეთავსება წარმოადგენს. ამასთან, სახელმწიფოს მეთაურს იმამად აღიარება უზენაესი მოსამართლის მოვალეობასაც აკისრებს. მონოთეოკრატიული მოდელი სხვადასხვა ქვეყანაში მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდება: ქუვეითში, უფლებრივად შეზღუდული პარლამენტი არსებობს, რომლის არჩევნებიც რეგულარულად არ ტარდება, ხოლო საუდის არაბეთში პარლამენტი საერთოდ არ არსებობს.

4.5. სულიერი ცხოვრების კონსტიტუციური საფუძვლები

მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოების სულიერი ცხოვრების სფერო უმნიშვნელოვანესია სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების თვალსაზრისით, იგი მაინც ყველაზე ნაკლებად ექვემდებარება კონსტიტუციურ რეგულირებას. მოცემული სფეროს უმთავრესი მახასიათებლები, უფრო ადამიანის და მოქალაქის ძირითადი უფლებების ჩამონათვლის სახით არის დეკლარირებული ქვეყნების ძირითად კანონებში.

როგორც ჩანს, ტრადიციულ დემოკრატიულ სახელმწიფოებში სულიერი ცხოვრების უფლებრივი ნუსხა ისე მუშაობს, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობები აქტიურ „ჩარევას“ არ საჭიროებენ და თავადვე არეგულირებენ მთელ ამ სფეროს. რაც შეეხება ავტორიტარული და ტოტალიტარული სახელმწიფოების კონსტიტუციებს, მათში არსებობს მოცემული სფეროს მარეგულირებელი არამრავალრიცხოვანი ნორმები, მაგრამ აღნიშნული რეჟიმების პირობებში, მათ საზოგადოების წევრების სულიერი ურთიერთობების გაკონტროლების დატვირთ-

ვა უფრო აკისრიათ, ვიდრე ორგანიზებული რეგულაცია, რაც უარყოფითი ზეგავლენის სახით აისახება საზოგადოების საერთო განვითარებაზე. მთელ ამ ფონზე, ერთგვარი გამოწვევის სახით გამოიყურება ახალი დემოკრატიის მშენებარე სახელმწიფოების ძირითადი კანონები. გასული საუკუნის ბოლო ათწლეულში მიღებულ კონსტიტუციებში მაინც მრავლობს საზოგადოების სულიერი ცხოვრების გარკვეული პრობლემებისადმი მიმართული არსებითი აქცენტები, უფლებების დამცავი მექანიზმების სახით.

ასეა თუ ისე, სახელმწიფო დაინტერესებულია, თუ არადა, უნდა იყოს მაინც, მის მოქალაქეს შეუქმნას საჭირო პირობები სულიერი და კულტურული განვითარებისთვის და ეს, უპირველესად, შესაბამისი ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის რეგულირების სფეროა. მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციები საზოგადოების სულიერი ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს მახასიათებლებს ძირითადი პრინციპების დონეზე აფიქსირებენ, ხოლო კონსტიტუციური სამართლის სხვა წყაროები მათ განავრცობენ, იქნება ეს კონსტიტუციურ ნორმათა ფარგლებში მიღებული ორგანული თუ მიმდინარე კანონები.

საზოგადოების სულიერი ცხოვრება მრავალი მახასიათებლისგან შედგება. დემოკრატიულ საზოგადოებაში, ძირითადი უფლება-თავისუფლებების სახით საზოგადოების სულიერი ცხოვრების თანამდევ მახასიათებლად მიჩნეულია აზრის გამოთქმის, განათლების, სამეცნიერო და შემოქმედებითი საქმიანობის, რელიგიური მრწამსის თავისუფლება, რაც მთლიანობაში იდეოლოგიური და კულტურული პლურალიზმის სახით ყალიბდება.

საზოგადოების წევრთათვის სულიერი და კულტურული ურთიერთობის სიკეთე საზოგადოებრივი წყობილების უდიდესი მონაპოვარი, კონსტიტუციური საფუძვლების გვირგვინია. საბოლოო ჯამში, საზოგადოების წევრთა სულიერი ცხოვრება, როგორც ასეთი, პირდაპირი და უკუკავშირის ფორმით არის ჩართული საზოგადოებრივი წყობილების კონსტიტუციური საფუძვლების სისტემაში, კერძოდ, მისი დონის განმაპირობებელ, სახელმწიფოში მოქმედ ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ სისტემებთან მიმართებით. სწორედ მათთან პირდაპირ კავშირში ვითარდება საზოგადოების სულიერი ცხოვრების დონე. მაგრამ, როდესაც საზოგადოების წევრთა საერთო სულიერი და კულტურული დონე უმაღლეს ნიშნულს აღწევს, იგი უკუკავშირის ფორმით, მისი ისეთი მახასიათებლების მეშვეობით, როგორადაც გვევლინება იმავე ნიშნულის დონეზე ასული განათლება, მეცნიერება, ტექნიკა და

კულტურა, აღმავლობის გარანტიას უქმნის ქვეყნის ისედაც მაღალი სინჯის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ სისტემებს.

აზრის გამოთქმის თავისუფლება, ისტორიულად, უკვე პირველ დანერვილ ძირითად კანონში ხდება კონსტიტუციური აღიარების საგანი, როდესაც აშშ-ის კონსტიტუციაში პირველი შესწორების სახით 1789 წელს მიღებულ იქნა მუხლი, რომელიც კონგრესს უკრძალავდა ისეთი კანონების მიღებას, რომლებიც დაადგენდა ან აკრძალავდა რომელიმე რელიგიას, შეზღუდავდა სიტყვის და ბეჭდვის თავისუფლებას, ხალხის უფლებას მშვიდობიანად შეიკრიბონ ან მიმართონ მთავრობას პეტიციებით საჩივრების დაკმაყოფილების შესახებ. ის ფაქტი, რომ მოცემული ნორმა 1791 წელს შევიდა ძალაში და დღემდე მოქმედებს, ნამდვილად ეტყობა ამერიკულ დემოკრატიას და ამერიკის მოსახლეობის სულიერ ცხოვრებას.

ავსტრიის კონსტიტუციურ კანონთა პაკეტში დღესაც ძალაშია 1867 წლის ძირითადი კანონი „იმპერიის საბჭოში წარმოდგენილი სამეფოებისა და მიწების მოქალაქეთა საერთო უფლებების შესახებ“, რომლის მე-13 მუხლი არა მხოლოდ იცავს ყოველის უფლებას კანონის ფარგლებში გამოხატოს თავისი აზრი ყველა ფორმით, არამედ მასმედიასაც იცავს ცენზურისა და ქვეყნის შიგნით ადამიანის ტრადიციული საფოსტო შეზღუდვებისგან.

დროთა განმავლობაში აზრის გამოთქმის თავისუფლების თაობაზე შესაბამისი ნორმა კონსტიტუციების სულიერ აუცილებლობად იქცა, ხოლო გასული საუკუნის უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე პოსტსოციალისტური სახელმწიფოების კონსტიტუციებში (რუმინეთი, სლოვენია, უკრაინა, ხორვატია და სხვ.) იგი დეტალური რეგულირების საგანი გახდა. ამ დროს ჩეხეთის რესპუბლიკის კანონმდებელმა, 1991 წელს კონსტიტუციის დანამატის სახით, მიიღო „ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების ქარტია“, რომლის მე-15 მუხლი აზრის თავისუფლებას ამკვიდრებს. მთელი რიგი ქვეყნები გაცილებით ვრცელ ფარგლებში განიხილავენ სიტყვის თავისუფლების საკითხს. კერძოდ, ესპანეთის, პერუს, საბერძნეთის კონსტიტუციები აზრის გამოთქმის თავისუფლებას მასმედიის თავისუფლებასთან კავშირში არეგულირებენ. მაგალითად, პორტუგალიის კონსტიტუცია სამმუხლიანი ბლოკით სიტყვის თავისუფლებას აკავშირებს მათი გამოხატვის საშუალებებთან. „სიტყვისა და ინფორმაციის თავისუფლება“, „ბეჭდვისა და ინფორმაციის მასობრივ საშუალებებში გამოსვლის თავისუფლება“, „მასმედიის უმაღლესი ხელმძღვანელობა“ ნორმათა ისეთ კომპლექსს

შეიცავს, რომელიც არა მხოლოდ ცენზურის საკითხს ხსნის, არამედ კანონით დადგენილი წესით, ნებისმიერი ინფორმაციის ხელმისაწვდომობის რეჟიმსაც ამკვიდრებს და ყოველივე ეს სამართლებრივი მექანიზმებით არის გარანტირებული.

ცხადია, საზოგადოების სულიერი ცხოვრების, ე.წ. ინფრასტრუქტურრიდან უმთავრესი განათლებაა. კონსტიტუციებში განათლების თემა, როგორც წესი, ადამიანის პირადი უფლებების ჩამონათვალშია დაფიქსირებული, მაგრამ გააჩნია სად-როგორ.

ავსტრიაში, კვლავაც 1867 წლის ძირითადი კანონის ნორმის თანახმად, „ყოველი თავისუფალია აირჩიოს პროფესია და შეისწავლოს, როგორც და სადაც იგი მოისურვებს“. ირლანდიის კონსტიტუცია ცალკე ქვეთავის სახით — „განათლება“, ახდენს მთელი ამ პროცესის უმნიშვნელოვანესი წახნაგების რეგულირებას, დანყებული ოჯახის როლით და მშობლების თავისუფალი არჩევანით შვილების განათლებაზე, დამთავრებული სახელმწიფოს ვალდებულებებით. კონსტიტუციაში დადგენილია, რომ „სახელმწიფომ, როგორც საერთო სიკეთის შემცველმა“ უნდა მოითხოვოს, რათა ბავშვებმა მიიღონ ინტელექტუალური და სოციალური ცოდნისა და ზნეობის განსაზღვრული მინიმუმი. მთავარი კი ის არის, რომ აღნიშნული მოთხოვნის სარეალიზაციოდ სახელმწიფო თავის თავზე ღებულობს ისეთი საკითხების მოგვარებას, როგორცაა უფასო დანყებითი განათლება; კერძო და საზოგადოებრივი საგანმანათლებლო ინიციატივების გონიერი დახმარება; განსაკუთრებულ შემთხვევაში, როდესაც მშობლებს ფიზიკური თუ მორალური ფაქტორების გამო არ შეუძლიათ განახორციელონ თავიანთი აღმზრდელობითი მოვალეობა, „სახელმწიფომ, როგორც საერთო სიკეთის გარანტი“ ცდილობს დაიკავოს მშობლების ადგილი, ყველა ასეთ შემთხვევაში ბავშვის უფლებების დაცვით.

შვეიცარიის კონსტიტუცია ცალკე მუხლების სახით წყვეტს სასკოლო, პროფესიული განათლებისა და უმაღლესი სკოლების საქმიანობის მართვის საკითხებს, ხოლო პორტუგალიის კონსტიტუცია ერთ მთლიანობაში ადგენს თავისუფლებას ისწავლო და ასწავლო.

უდავოდ, საინტერესოა ესპანეთის კონსტიტუციის 27-ე მუხლი, რომელიც აღიარებს ყველას უფლებას თავისუფალ განათლებაზე. საშუალო განათლება სავალდებულო და უფასოა. აქვე გარანტირებულია მშობლების უფლება საკუთარი ბავშვების სწავლების ფორმების პირადი მორალური და რელიგიური რწმენის შესაბამისად შერჩევის თაობაზე. ხელისუფლების ორგანოები, გარდა იმისა, რომ მხარს უჭერენ კანონ-

იერად მოქმედ სასწავლო დაწესებულებებს, ადგენენ და აკონტროლებენ განათლების სახელმწიფო სტანდარტებს. კონტროლისა და მართვის უფლებით არიან აღჭურვილნი სახელმწიფო ფონდებით ფინანსირებადი სასწავლო დაწესებულებების მასწავლებლები, მშობლები, ცალკეულ შემთხვევებში, მოსწავლეებიც. მთავარი მაინც განათლების სისტემის კონსტიტუციური ორიენტაციაა. აღნიშნული მუხლის მეორე პუნქტი ადგენს, რომ განათლებას მიზნად აქვს დასახული პიროვნების განვითარება საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოკრატიული პრინციპების, ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების პატივისცემის საფუძველზე.

ერთი თავისებურება ესპანური კონსტიტუციისა ის არის, რომ დადგენილია ფიზიკური და იურიდიული პირების მიერ სასწავლო დაწესებულებების შექმნის თავისუფლება. ამ დროს საბერძნეთის კონსტიტუცია უკრძალავს კერძო პირებს უმაღლესი სასწავლებლების შექმნას. ამასთან, საბერძნეთის კონსტიტუცია ერთიანი კომპლექსის სახით განიხილავს ხელოვნების და მეცნიერების, გამოკვლევებისა და სწავლების თავისუფლებას და კონსტიტუციას ბევრი თავისუფლებები შემოაქვს განათლების სფეროში: სავალდებულო სწავლების ვადა არ შეიძლება იყოს ცხრა წელზე ნაკლები; ყოველ ბერძენს შეუძლია მიიღოს უფასო განათლება ყველა დონის სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებაში; უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებს მიკუთვნებული აქვთ საჯარო სამართლის იურიდიული პირის სტატუსი და მოქმედებენ სრული თვითმმართველობის რეჟიმით; უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების პროფესორები არიან სახელმწიფო მოხელეები, ხოლო უმაღლესი სასწავლებლების დანარჩენი პედაგოგიური პერსონალიც, კანონით განსაზღვრული პირობების შესაბამისად, ასრულებს საჯარო ფუნქციებს.

ცივილიზაცია თავისებურ გავლენას ახდენს საზოგადოების სულიერ ცხოვრებაზე და ამან გარკვეული ასახვა პოვა მთელი რიგი ქვეყნების კონსტიტუციურ სამართალში. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სამეცნიერო და შემოქმედებითი საქმიანობა ახალი თემია და მისი აქტუალიზაცია ევროპულ კონსტიტუციებში მოხდა. ამ მხრივ, ნაწილობრივ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და, ძირითადად, გასული საუკუნის ბოლოს მიღებული კონსტიტუციები გამოირჩევა. საყურადღებო კი ის არის, რომ ყველა თავისებურად აფორმებს აღნიშნულ სფეროებთან თავის დამოკიდებულებას. ზოგიერთი, უბრალოდ, მოცემულ სფეროებში მოქალაქეთა თავისუფალი მოქმედების ნორმას ადგენს (სომხეთი, ბელარუსი, ბულგარეთი, მოლდოვა, პოლონეთი, სლოვენია, უნგრეთი); ზოგიერთი მხ-

არს უჭერს (ლიტვა) ან იცავს და მხარს უჭერს (სურქეთი, ხორვატია); ზოგიერთი არა მხოლოდ იცავს და ხელს უწყობს, არამედ ეხმარება კიდეც (მაკედონია).

საზოგადოების სულიერი ცხოვრების სამეცნიერო და შემოქმედებითი საქმიანობის სფერო სახელმწიფოს მხრიდან მატერიალურ მხარდაჭერასაც საჭიროებს. აქაც, ძალზე განსხვავებულია ამ მხარდაჭერის ფორმები. მაგალითად, ესპანეთსა და იტალიაში, სახელმწიფო ნაახალისებს ნოვაციებს ამ სფეროებში, ხოლო საბერძნეთის კონსტიტუცია ადგენს, რომ ხელოვნების და მეცნიერების, გამოკვლევებისა და სწავლების განვითარება და განვრცობა სახელმწიფოს მოვალეობაა. ზოგიერთ შემთხვევაში, მხარდაჭერა, ძირითადად, საავტორო უფლების დაცვის თაობაზე, აქცენტით არის გამაგრებული (ლატვია, პორტუგალია). ალბანეთში კი ამას ისიც ემატება, რომ მიღწეული შედეგიდან შემოსავალი გარანტირებულია ყოველისთვის.

რელიგია საზოგადოების სულიერი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ინსტიტუტია. რელიგია ტრადიციულად აერთიანებდა ხალხს, გავლენას ახდენდა ახალგაზრდა თაობის აღზრდასა და მთლიანად სახელმწიფოს ცხოვრებაზე. სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის რეგულირება არსებითი ფაქტორია სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების თვალსაზრისითაც.

მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიის ადგილი სახელმწიფოში, როგორც წესი, კონსტიტუციური სამართლის საგანია, სახელმწიფოსა და რელიგიის ურთიერთობა ქვეყანაში გაბატონებული პოლიტიკური სისტემით არის განპირობებული. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში კონსტიტუცია აღიარებს რელიგიების თანასწორუფლებიანობას, სინდისისა და სარწმუნოების თავისუფლებას. ასეთ ვითარებაში ეკლესია დამოუკიდებელია, გამოყოფილია სახელმწიფოსგან, ეკლესიასთან ურთიერთობა ადამიანის პირადი საქმეა და იგი დაცულია, ვინაიდან აკრძალულია დისკრიმინაცია რელიგიურ საფუძველზე.

ამ დროს მთელი რიგი კონსტიტუციები ადგენენ სახელმწიფო რელიგიას და ეს დამახასიათებელია არა მხოლოდ აღმოსავლეთის ქვეყნებისთვის, არამედ მთელი რიგი ევროპული ქვეყნებისთვისაც. ასეთია ანგლიკანური პროტესტანტული ეკლესია დიდ ბრიტანეთში, ლუთერანული შვედეთში, მართლმადიდებლური საბერძნეთში, რომის კათოლიკური აპოსტოლური რელიგია მალტაში. სხვათა შორის, ასეთივე სტატუსით სარგებლობს კათოლიკური ეკლესია ლათინური ამერიკის რიგ ქვეყნებში. ცალკეულ შემთხვევებში, სახელმწიფო მა-

ტერიალურად ეხმარება ასეთ ეკლესიას, ხოლო დიდ ბრიტანეთსა და შვედეთში მონარქი ეკლესიის მეთაურია და ამით ყველაფერია ნათქვამი.

მაგრამ სახელმწიფო რელიგიის აღიარება სულაც არ ნიშნავს მორწმუნეთა შეზღუდვას. მაგალითად, მალტის რესპუბლიკაში, იმ დროს, როდესაც კონსტიტუცია სახელმწიფო სკოლებში რომის კათოლიკური აპოსტოლური ეკლესიის რელიგიურ სწავლებას განათლების სავალდებულო ნაწილად აღიარებს (მუხლი 2-3), თუმცა იქვე ადგენს ნებისმიერი მალტელის თავისუფლებას რელიგიური კულტურის არჩევანის თვალსაზრისით და სათანადო ნორმათა სისტემის ძალით განამტკიცებს მათ ამ უფლებას (მუხლი 40).

ისლანდიის 1944 წლის კონსტიტუციამ (მუხლი 62) დაადგინა, რომ „ევანგელურ-ლუთერანული ეკლესია სახელმწიფო ეკლესიას წარმოადგენს და სარგებლობს სახელმწიფოს მხარდაჭერითა და მფარველობით“. კანონმდებლებმა, როგორც ჩანს, სხვა რელიგიური ჯგუფების ინტერესთა დაცვის მიზნით, მოცემულ ნორმას მიაყოლეს დათქმა იმის თაობაზე, რომ „ეს დებულება შეიძლება შეიცვალოს კანონით“. რეალურად კი საკითხი 1995 წლის კონსტიტუციურმა დამატებამ შეცვალა: ყოველს შეუძლია შექმნას რელიგიური გაერთიანება და ემსახუროს თავისი რელიგიური რწმენით. აკრძალულია რელიგიური ლოცვები ან რელიგიური პრაქტიკა, რომელიც ეწინააღმდეგება ზნეობრიობას და საზოგადოებრივ წესრიგს (მუხლი 63).

ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება, რომელიც სახელმწიფო რელიგიის არსებობას უკავშირდება. ამ შემთხვევებში, როგორც წესი, დაბადების რეგისტრაციის, ქორწინების და სხვა სამოქალაქო აქტებს იურიდიული ძალის მქონედ მხოლოდ მაშინ აღიარებენ, თუ ისინი განხორციელებულია სახელმწიფო ეკლესიაში ან სახელმწიფო დაწესებულებაში, მაგრამ არა სხვა რომელიმე ეკლესიაში.

მთელი რიგი სახელმწიფოების კონსტიტუციები ცალსახად აღიარებენ ნებისმიერი რელიგიის თავისუფლებას და ყოველისთვის მისი არჩევანის უფლებას. მაგალითად, ესპანეთის კონსტიტუცია ადგენს, რომ არანაირი რელიგია არ შეიძლება იყოს სახელმწიფო. ხელისუფლების ორგანოები მხედველობაში ღებულობენ ესპანეთის საზოგადოების რელიგიურ ორიენტაციას და შესაბამისი ურთიერთობით თანამშრომლობენ კათოლიკურ ეკლესიასა და სხვა კონფესიებთან. უნგრეთის, სლოვაკეთის და სხვა ქვეყნების კონსტიტუციები ერთ მთლიანობაში აღიარებენ აზრის, სინდისის და რელიგიის თავისუფლებას. სწორედ ეს

უკანასკნელი იკითხება, როგორც რელიგიური მიმდინარეობის და ერთდროულად მორწმუნეთა არჩევანის თავისუფლება.

აღმოსავლეთში, მუსლიმანურ ქვეყნებში მოქმედებს კანონმდებლობა, სახელმწიფოს მიერ სანქცირებული რელიგიური ნორმები, აგრეთვე, ადათები, რომლებიც ადამიანთა ცხოვრების ინტიმურ მხარეებსაც კი ეხება. აქ რელიგიის მნიშვნელობა და ადგილი აბსოლიტიზებულია, ისლამი გამოცხადებულია სახელმწიფოს იდეოლოგიად. სახელმწიფო ორგანოების მონოთეოკრატიული სისტემა გარკვეული ნაირსახეობებით არსებობს საუდის არაბეთში, არაბთა გაერთიანებულ საამიროებში, ომანში, ქუვეითში, კატარში, ბაჰრეინში, ბრუნეიში. მაგალითად, ირანში, პაკისტანსა და საუდის არაბეთში რელიგია და ეკლესია აღიარებულია სახელმწიფო ხელისუფლების საფუძვლად, ხოლო შარიათი გამოიყენება საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა მხარის დასარეგულირებლად.

ოთარ მელქაძე

დაიბადა 1938 წლის 8 აპრილს ქალაქ თბილისში. წარჩინებით დაამთავრა საშუალო სკოლა (1956 წ.), საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ავტომატიკისა და გამოთვლითი ტექნიკის ფაკულტეტი (1961 წ.), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტი (1968 წ.).

1984 წელს დაიცვა დისერტაცია იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის, ხოლო 1995 წელს იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად. ამჟამად, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამართლის თეორიისა და კონსტიტუციური სამართლის კათედრის პროფესორია და ხელმძღვანელობს მის მიერ 1996 წელს დაფუძნებულ მსოფლიო პარლამენტარიზმის კვლევით ცენტრს, რომელიც ახალგაზრდა კონსტიტუციონალისტების გუნდს ამზადებს და პოლიტიკურ-სამართლებრივი ლიტერატურის სერიას გამოსცემს. წინამდებარე მონოგრაფიის ჩათვლით გამოცემულია სერიის 17 ნიგნი.

პროფესორ ოთარ მელქაძეს გამოცემული აქვს 19 მონოგრაფია (7 თანაავტორობით), მისი რედაქტირებით და ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელობით გამოიცა 4 კრებული და ცნობარი, გამოქვეყნებული აქვს 80-ზე მეტი წერილი საქართველოს, საფრანგეთის, ჩეხეთის, რუსეთის და უნგრეთის იურიდიულ ჟურნალებში. „ტასისის“ და გაეროს განვითარების პროგრამის ინგლისურენოვან გამოცემებში.

ცენტრის მიერ გამოცემული ლიტერატურიდან, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და სხვა უმაღლესი სასწავლებლების იურიდიულ ფაკულტეტებზე 4 ნიგნი სახელმძღვანელოდ, ხოლო კიდევ 3 დამხმარე სახელმძღვანელოდ გამოიყენება. პროფესორ ოთარ მელქაძის ინიციატივით აღნიშნული ლიტერატურის გამოცემის შედეგად, თსუ-ს იურიდიულ ფაკულტეტზე „საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართლის“ ერთსემესტრიანი სასწავლო პროგრამა ორსემესტრიანით შეიცვალა, დამკვიდრდა არჩევითი საგნის სახით — „სახელმწიფო კონტროლის ორგანიზაციის სამართლებრივი პრობლემები“ და სავალდებულო საგნის სახით — „მუნიციპალური სამართალი“. ახალი საგანი „საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი — კონსტიტუციონალიზმი“ ისწავლება პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების სპეციალობების მაგისტრატურებში. დასავლეთევროპული ენების ფაკულტეტზე ახალგაზნისილი ამერიკანისტიკის სპეციალობაზე „აშშ-ის კონსტიტუციური სამართალი და სამართლებრივი სისტემები“ იკითხება სტუდენტებისთვის და ფთვავლისწინებულია მაგისტრანტებისთვის. გრ. რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტში — „ალმა მატერ“ — ისწავლება „საზღვარგარეთის კონსტიტუციური სამართალი“, ხოლო ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში — „მუნიციპალური სამართალი“ და „შედარებითი კონსტიტუციური სამართალი“.

„მსოფლიო პარლამენტარიზმის კვლევითი ცენტრი“, რომელსაც იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი ოთარ მელქაძე თაოსნობს, გამოსცემს პოლიტიკურ-სამართლებრივი ლიტერატურის სერიას.

წინამდებარე ნაშრომი ამ სერიის მეჩვიდმეტე წიგნია

უკვე გამოცა:

- ო. მელქაძე. საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფო სამართალი; უცხოელ ავტორთა კრებული — რესპუბლიკა: საპარლამენტო თუ საპრეზიდენტო; შემდგენელი და რედაქტორი **ო. მელქაძე**;
- ო. მელქაძე. საუბრები ქართულ კონსტიტუციაზე;
- ო. მელქაძე. სახელმწიფო კონტროლი: თეორია, პრაქტიკა, პერსპექტივა;
- ბ. კვარენჩილაძე, **ო. მელქაძე**. საფრანგეთის სახელმწიფო სისტემა;
- ო. ბუჭიტაშვილი, **ო. მელქაძე**. იტალიის სახელმწიფო სისტემა;
- ო. მელქაძე, **პ. ყურაშვილი**. რუსეთის სახელმწიფო სამართალი, კრებული I — აშშ, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი, კრებული I — აშშ, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, ესპანეთი, იაპონია, იტალია, კანადა, რუსეთი, საფრანგეთი, უნგრეთი; ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი და პასუხისმგებელი რედაქტორი **ო. მელქაძე**;
- ო. მელქაძე, **ნ. რამიშვილი**, გერმანიის კონსტიტუციური სამართალი;
- ო. მელქაძე. საფინანსო კონტროლი ევროპულ ქვეყნებში;
- ო. მელქაძე, **ბ. დვალი**, სასამართლო ხელისუფლება საზღვარგარეთის ქვეყნებში;
- მსოფლიო ქვეყნების სამართლებრივი სისტემები (30 ქვეყანა), ნაწილი I; ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი და პასუხისმგებელი რედაქტორი **ო. მელქაძე**;
- ო. მელქაძე, ქართული კონსტიტუციონალიზმის თანამედროვე პრობლემები (ქართულ და ინგლისურ ენებზე);
- ო. მელქაძე, **ო. მახარაძე**. პოლიტიკური ხელისუფლების ორგანიზაცია საპარლამენტო სისტემის ქვეყნებში (ქართულ პრობლემებთან დაკავშირებით);
- ო. მელქაძე, **ზ. ეზუგბაია**. მუნიციპალური სამართალი, ნაწილი I; საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი, კრებული II, ავსტრია, ეგვიპტე, ინდოეთი, ირანი, ისრაელი, პოლონეთი, პორტუგალია, საბერძნეთი, შვედეთი, შვეიცარია; ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი და პასუხისმგებელი რედაქტორი **ო. მელქაძე**.

მზადდება გამოსაცემად:

- ო. მელქაძე, **ბ. თევდორაშვილი**. რეგიონალიზმი — სახელმწიფოს ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმა (ქართულ პრობლემებთან დაკავშირებით);
- ო. მელქაძე, საზღვარგარეთის კონსტიტუციური სამართალი (კონსტიტუციონალიზმი) — სახელმძღვანელო.